

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
FELSEFE BİLİM DALI**

**HENRİ BERGSON'UN BELLEK ANLAYIŞI VE ÇAĞDAŞ
PSİKOLOJİDEKİ YERİ**

**Hazırlayan
Ayşe ARSLANTÜRK**

**Danışman
Doç. Dr. Arslan TOPAKKAYA**

Yüksek Lisans Tezi

**Ağustos 2013
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
FELSEFE BİLİM DALI**

**HENRİ BERGSON'UN BELLEK ANLAYIŞI VE ÇAĞDAŞ
PSİKOLOJİDEKİ YERİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

**Hazırlayan
Ayşe ARSLANTÜRK**

**Danışman
Doç. Dr. Arslan TOPAKKAYA**

**Ağustos 2013
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Ayşe ARSLANTÜRK

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

“Henri Bergson’un Bellek Anlayışı ve Çağdaş Psikolojideki Yeri” adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Ayşe ARSLANTÜRK

Danışman

Doç. Dr. Arslan TOPAKKAYA

Felsefe Anabilim Dalı Başkanı

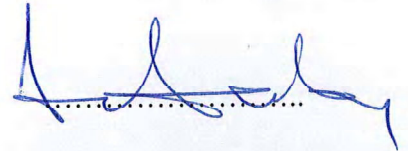
Doç. Dr. Arslan TOPAKKAYA

Doç. Dr. Arslan TOPAKKAYA danışmanlığında Ayşe ARSLANTÜRK tarafından hazırlanan “Henri Bergson’un Bellek Anlayışı ve Çağdaş Psikolojideki Yeri” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

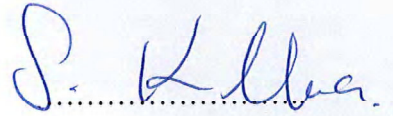
05.../09/2013

JÜRİ:

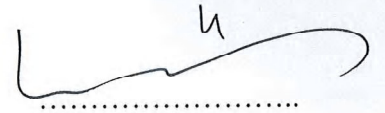
Danışman : Doç. Dr. Arslan TOPAKKAYA

Üye : Yrd. Doç. Dr. Sinan KILIÇ

Üye : Yrd. Doç. Dr. Hasan BOZGEYİKLİ

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 13.../09/2013 tarih ve ...18.... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

13.../9/2013

Prof. Dr. Lütfullah ÇEBECİ

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Yüksek lisansa başlamamdan tez hazırlama döneminin sonuna dek her zaman teşvik edici, yönlendirici, eğitici olan ve bilgi ve tecrübeleri ile bana çok şey kazandıran değerli hocam ve danışmanım Sayın Doç. Dr. Arslan Topakkaya'ya içten teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca uzun ve yorucu tez dönemim süresince başta eşim ve ailem olmak üzere benden yardımlarını esirgemeyen herkese teşekkür ederim.

Ayşe ARSLANTÜRK

Kayseri, Ağustos 2013

HENRİ BERGSON'UN BELLEK ANLAYIŞI VE ÇAĞDAŞ PSİKOLOJİDEKİ YERİ

Ayşe ARSLANTÜRK

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Ağustos 2013

Danışman: Doç. Dr. Arslan TOPAKKAYA

ÖZET

Düşünce dünyasında önemli bir yere sahip olan filozof Henri Bergson özgün fikirleri ile hem batı düşüncesinde hem de Türkiye'de oldukça ilgi görmüştür. Türkiye'de felsefi yönüyle ün kazanmış olan Bergson bellek üzerine dikkat çekici fikirler ileri sürmüştür. Bergson zihin-beden problemini bellek yaklaşımıyla daha anlaşılır hale getirmeyi amaçlamıştır. Klasik görüşün belleğin beyinde depolandığını ileri sürmesine karşın Bergson bu düşünceye karşı çıkmıştır. Belleği beyinle değil, tiple ilgili bir realite olarak ele almıştır. Bu nedenle belleği açıklamada lokalizasyon ve psikofiziksel paralelizm gibi çağdaş psikolojinin temellerinde önemli bir yere sahip çalışma ve yaklaşımlardan ayrı bir yerde durmaktadır. Çalışmamızda Bergson'un bellek anlayışı ve bu anlayışın çağdaş bellek yaklaşımları arasındaki konumu incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: *Bergson, Zihin-Beden, Beyin, Bellek, Tipler, Psikofiziksel Paralelizm*

HENRI BERGSON'S UNDERSTANDING OF MEMORY AND ITS PLACE IN MODERN PSYCHOLOGY

Ayşe ARSLANTÜRK

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences

M.Sc. Thesis, August 2013

Supervisor: Assoc. Prof. Arslan TOPAKKAYA

ABSTRACT

Philosopher Henri Bergson who has an important place in world of thought has attracted considerable attention with his original thoughts in both Western Philosophy and Turkey. Bergson who has earned reputation with his philosophical aspect in Turkey put forward considerable ideas on memory. Bergson aimed to make it more understandable the mind-body problem with his memory approach. Although the classical theory assert that memory is stored in brain, Bergson objected to this. Instead of brain, he tackled the memory as a reality that is related to spirit. Therefore, in explanation the memory, he has remain in a separate place from works and theories as localization and psychophysical parallelism that have an important role in essentials of modern psychology. In our work, Bergson's understanding of memory and his position among modern memory approaches were examined.

Key words: *Bergson, Mind-Body, Brain, Memory, Spirit, Psychophysical Parallelism*

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI.....	ii
ONAY.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BERGSON FELSEFESİNİN TEMEL KAVRAMLARI

1. 1. SEZGİ.....	4
1. 2. SÜRE (DURÉE).....	8
1. 3. ZEKA VE İÇGÜDÜ.....	11
1. 4.HAYAT HAMLESİ (ÉLAN VİTAL).....	13
1. 5. DİN VE AHLAK.....	14

İKİNCİ BÖLÜM

BERGSON'UN BELLEK ANLAYIŞI

2.1. BERGSON'DA BELLEK TÜRLERİ: DEVİNDİRİCİ BELLEK- BAĞIMSIZ BELLEK.....	17
2.2. DEVİNDİRİCİ BELLEK VE BAĞIMSIZ BELLEĞİN İLİŞKİSİ.....	22
2. 3. BERGSON'DA BELLEKLE İLİŞKİLİ KAVRAMLAR.....	24

2. 3. 1. Şuur.....	24
2. 3. 2. Dikkat.....	26
2. 3. 3. Rüya.....	27
2. 3. 4. Algı-Duyum ve Anı.....	28
2. 3. 5. Tanıma.....	31
2. 4. BELLEK VE BEYİN.....	35
2. 5. BELLEK VE TİN.....	38
2. 6. BERGSON'UN BELLEK YAKLAŞIMININ ÇEŞİTLİ NÖROLOJİK VE PSİKİYATRİK HASTALIKLARLA İLİŞKİSİ.....	41
2. 7. RUH VE BEDEN.....	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇAĞDAŞ PSİKOLOJİDE BELLEK VE BERGSON'UN

BELLEK ANLAYIŞI'NIN ÇAĞDAŞ PSİKOLOJİDEKİ YERİ

3.1.PSİKOLOJİDE BELLEĞE DAİR YAKLAŞIMLAR.....	48
3. 1. 1. Psiko-Fiziksel Parelelizm.....	48
3. 1. 2. Frenoloji.....	48
3. 1. 3. Lokalizasyon Çalışmaları.....	49
3.2. BELLEK MODELLERİ VE İLK ÇALIŞMALAR.....	51
3.2.1. Bilişsel Psikoloji ve Bellek Araştırmalarının Kısa Tarihi.....	51
3. 2. 2. Belleğin Yapısı.....	54
3. 2. 2. 1. Kısa Süreli Bellek (KSB).....	54
3. 2. 2. 2. Uzun Süreli Bellek (USB).....	59
3. 2. 2. 3. Flaş Anılar.....	62
3.3. BELLEKLE İLGİLİ KURAMLAR.....	63

3.3.1. Nörobiyolojik Açıklamalar.....	63
3.3.2. Waugh ve Norman'ın Bellek Modeli.....	65
3.3.3. Atkinson ve Shiffrin.....	66
3.3.4. Psikanalitik Yaklaşım	67
3.4. BERGSON'UN BELLEK ANLAYIŞININ ÇAĞDAŞ PSİKOLOJİDEKİ YERİ.....	69
SONUÇ.....	76
KAYNAKLAR.....	81
ÖZGEÇMİŞ.....	87

ÇİZELGELER

Çizelge 3.1. İfade edici olan ve olmayan bellek görevlerine örnekler.....	60
Çizelge 3. 2. Bilgi işleme süreci olarak bellek.....	62

GİRİŞ

Henri Bergson felsefesiyle 20. yüzyıl düşünce dünyasını etkilemiş filozoflardan biridir. Türkiye’de de görüşleriyle karşılık bulan Bergson’un özellikle zaman kavramı üzerine ortaya koyduğu görüşleri dikkat çekmektedir. Bergson felsefesi ‘süre felsefesi ‘ olarak da tanınmaktadır. Felsefesinin diğer öne çıkan kavramları ‘hayat hamlesi, madde, sezgi, zekâ ve içgüdü’ vb. kavramlardır. Bunların dışında, bu kavramlar kadar karşımıza çıkmasa da önemli diğer bir kavram bellektir. Bergson’un belleğe dair görüşlerine baktığımızda gördüğümüz nokta ileri sürülen hipotezlerin, bütün kanıtlamaların belleğin bedende bir yeri olmadığına dairdir. Bergson’a göre beden sadece bir eylem merkezidir, geçmişe dair hareket ettirici bir takım alışkanlıklara sahiptir. Fakat bedende bulunan beyin anıları ya da imgeleri hiçbir surette kendinde depolama özelliğine sahip değildir. Beden hiçbir surette insanın tasarım oluşturmaya katkıda bulunmamaktadır. Belleğin işlevi şimdiki algıya benzeyen tüm algıları anımsama, kendinden önceki ve sonraki anıları hatırlamaktır. Bergson için bellek ayrı bir öneme sahiptir.

Bergson için beden bellekle ilintili olmadığı gibi algıyla da ilintili değildir. Beyinde bir takım aktivasyonların olması, ne algının bir nedeni ne de sonucudur. Bergson için katışıksız algı bizim ‘gizil gücümüz’dür, dolayısıyla tıpkı bellek gibi beyinde bir yeri yoktur. Bilinç ise katışıksız bellekten saf anıları arama ve şimdiki algıyla temas geçip söz konusu algının maddileşmesini sağlamaktadır. Bu durumda algı ve anımsamayla eş değermiş gibi görülen bilincin, Bergson felsefesinde aracı bir konumda olduğu söylenebilir.

Bergson’un bellek anlayışı görüldüğü gibi beyin ve belleğin paralel görülmesine bir karşı çıkıştır. Bu çalışmada söz konusu karşı çıkış ele alınacak, Bergson’da belleğin konumu belirlenmeye çalışılacaktır.

İnsan anlaşılması en zor olan varlıktır. İnsanın varoluşu, ruhu, bedeni, yapıp etmeleri, yetileri üzerine çok şey söylenmiş fakat tam olarak anlaşılabilmiş değildir. İnsan söz konusu olduğunda bir muamma olarak karşımıza çıkan önemli bir yetimiz

belleğimizdir. Peki, bellek dediğimiz muamma nasıl bir şeydir? Bedenimizde bir yeri var mıdır? Yoksa ruhsal bir yeti midir? Bellekle ilgili olarak bilinen ve çağdaş yaklaşımlarca da benimsenen belleğin bedene ait bir yeti olduğudur. Fakat Bergson belleğe attığı anlam itibariyle farklı bir yerde durmaktadır. Bergson'da yer yer ruh ve beden arasındaki ilişki madde ve bellek arasındaki ilişkiye dönüşmekte, dolayısıyla bellek ruhla ilintili bir realite olarak karşımıza çıkmaktadır. Beyin lezyonları söz konusu olduğunda ise bellek kayıplarının olduğunu, bellekteki bilgilerin olabilmesi için ise bilinç halinin olması gerektiğinden bahsetmektedir. Bu durumda öncesinde ruhla ilintili realite olarak karşımıza çıkan bellek, lezyonla ilgili görüşlerinde beden ve ruhla ilintili ve beden ve ruh arasındaki ilişkiyi kuran bir realite olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir ikilem izlenimi veren bu görüşleri irdelemek, yerli yerine oturtmak, bellek konusunda William James'in deyimiyile "Kopernikvari bir devrim" yapan Bergson'un bellekle ilgili olası açılımlarını ya da çıkmazlarını ortaya koymak, belleği felsefesinin içerisindeki yerine oturtmak bu çalışmada öncelikli amaçtır.

Mevcut bellek modellerine baktığımızda belleğin beyinde bir yeri olduğu görüşü hâkimdir. Zihni ve fiziki olaylar arasında bir paralellik bulunduğunu iddia eden psiko-fiziksel paralelizm teorisi ve lokalizasyon olarak bilinen çalışmalar bu görüşü desteklemektedirler. Bergson bellek konusunda yukarıda da bahsettiğimiz gibi çağdaş yaklaşımlardan farklı bir yerde durmaktadır. Bergson'un bellek modelinin çağdaş yaklaşımlar arasındaki yerini, konumunu belirlemek de çalışmamızın diğer bir amacıdır.

Bergson ülkemizde genel olarak felsefesiyle ön plana çıkmıştır. Bellek anlayışı ise felsefedeki ününün oldukça gerisinde kalmıştır. Daha önce Bergson'un bellek anlayışına dair yapılmış bir çalışmanın olmaması tez konusu olarak seçilmesinde etkili olmuştur. Tez konusu olarak çalışılmasının diğer bir nedeni ise, insanı anlama yolunda belleğe dair ufkun genişlemesine katkıda bulunacağı düşüncesi ve özellikle de beyin hasarlarına bağlı amnezik hastalarda hasara uğramış belleğin yeniden kullanılmasına ilişkin yeni bir bakış açısı getirebileceği düşüncesidir.

Çalışmamızda öncelikli olarak – kuramsal bir çerçeve oluşturması için- Bergson felsefesinde önemli kavramlar ele alınacak, sonraki bölümlerde ise sırasıyla Bergson'da bellek türleri, bellekle ilişkili kavramlar, bellek ve tin, bellek ve beden, ruh ve beden konuları, sonrasında ise çağdaş psikolojide bellek yaklaşımları ve Bergson'un çağdaş psikolojideki konumu ele alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BERGSON FELSEFESİNİN TEMEL KAVRAMLARI

Henri Bergson 18 Ekim 1859'da dünyaya gelmiştir. Öğrencilik yıllarında matematik, fizik, edebiyat ve felsefeye ilgi duymuştur. 1877 yılında Pascal'ın çözmeden bıraktığı bir soruyu çözümlenerek, matematik dalında ödül kazanmıştır. Felsefe hocasının da etkisiyle matematikten uzaklaşarak felsefeye yönelmiştir. Lise eğitimini Fransa'da Condorcet'de tamamlamış, 19 yaşında ise E'cole Normale Superieure'e girmiştir. Önemli bilim adamı ve filozofların yetiştiği bu okulda devrin önemli filozofları Olle-Laprunne ve Emil Boutreaux ile tanıştı. Bu iki filozofun özellikle pozitivism ve determinizm eleştirileri Bergson'u oldukça etkilemiştir.

22 yaşında E'cole Normale Superueure'deki öğrenimini tamamlayarak felsefe doçenti olmuştur. Buradan mezun olduktan sonra çeşitli liselerde öğretmenlik yapan Bergson 1888 yılında "Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri" isimli doktora tezini tamamlamıştır. 1900 yılında ise Colle'ge de France'a profesör olmuştur. Sağlık sorunları nedeniyle 1924'te Paris civarındaki evine çekilmiş ve münzevi bir hayat yaşamaya başlamıştır. 8 yıl süren bu inzivada "Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı" adlı eserini yazmıştır. 1928 yılında Nobel Edebiyat ödülünü kazanan Bergson, kendisini Yahudi olarak kaydettirmek istediği bir kuyrukta beklerken hastalanmış ve zatürreden 4 Ocak 1941'de ölmüştür.

Bergson felsefesi zamanının hâkim görüşlerine bir karşı çıkıştır. O döneme baktığımızda Siyantizm, Pozitivizm ve Rölativizm'in etkili olduğunu görürüz. Bergson felsefesi evrenin bir olduğu, dolayısıyla tek bir bilgi ile anlaşılacağı görüşünü savunan Siyantizme, gerçekliğin sadece duyumlarla tanınabileceğini savunan Pozitivizme, hakikatin bilgisine insan bilinciyle ulaşamayacağını söyleyen

Kant R lativizmine bir karşı çıkıştır. Bu karşı çıkış felsefesinin bütün yönlerinde kendini göstermektedir.¹

1.1. SEZGİ

Bergson deyince akla gelen ilk kavramlardan biri sezgi meselesidir. Bergson sezgisi ondan önce ortaya konmuş olan sezgi türlerinden ayrılmaktadır.² Bergson'un Metafiziğe Giriş kitabının tercümesinde Atakan Altınörs, Bergson'un yazdığı şekliyle "intuituon"un Türkçe karşılığı olarak sezgi sözcüğünün kullanımına tereddütle yaklaşır. Kabağa - Alovera Latince de kökeni intueri fiili olan intuitus'un anlamının bakmak, gözetlemek, gözlemek, tefekküre dalmak olarak vermiştir. Altınörs bu yüzden "g r " sözcüğünün sezgiden daha uygun olduğunu düşünmektedir. Altınörs'  bu tereddüde iten bir başka neden de sezgi sözcüğünün Türkçedeki anlamlarıdır. Buna göre sezgi bir taraftan "dolaysız " bir kavrayışı ifadesiyken diğer taraftan "açıklık ve kesinlikten uzak bir bilinç halini" ifade eder. Kısacası sözcüğün etimolojik kökeni ve Türkçedeki anlamları Altınörs'un Bergson'un bilgi edinme yöntemi olarak sezgi sözcüğünü kullanılmasına şüpheyle yaklaşmasına neden olmuştur. Buna rağmen Altınörs, literatüre aykırı düşmemek adına sezgiyi kullanmaya devam edeceğini ifade eder.³

Bergson eserlerinde sezgiyi "felsefi sezgi ve metafiziğe giriş" makaleleri dışında pek açıklamamış, sezgi daha çok Bergsoncu filozoflar tarafından açıklanmıştır.⁴ Bergsoncu filozofların sezgiyi zekânın bir fonksiyonu veya bir his ve mistik bilgi şeklinde yorumladıkları görülmektedir. Emile Rideou sezgiyi şu c mlerle anlatmaktadır: "K inatın, bütün c z'  sistemlerin ve bütün ilm  ihtisasların ötesine geçen, tam bir görüşünü elde etmektir. Önceden sezginin zek i karakteri vardır. Bu görüş Bergson için ilahi inayete aydınlanma veya doğuştan bir hediye olmamıştır. Belki azar azar elde edilmiş, şuurda bir derinleşme olmuştur."⁵ Ancak Bergson sezgisini zekânın bir işlevi olarak ele almak kanaatimce doğru olmayacaktır. Bergson'un sezgi konusunda zekadan

¹ Levent, **Bayraktar**, *Bergson'da Ruh-Beden İlişkisi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2010, s.13-17. ; Ali Osman, **Gündoğan**, *Bergson*, Say Yayınları, İstanbul 2010, s.15-19. ; Dinçer, **Yıldız**, *Henri Bergson'un Felsefesi*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2006, s. 30-32.

² Nurettin, **Topçu**, *Bergson*, Dergah Yayınları, İstanbul 1998, s. 75.

³ Atakan, **Altınörs**, *Bergson ve Dil Anlayışı, Metafiziğe Giriş'in İçerisinde*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2011, s. 20.

⁴ **Topçu**, s. 75.

⁵ **Akt. Topçu**, s. 77.

faydalandığı doğrudur; ancak sezginin Bergson tarafından zekanın bir fonksiyonu olarak değerlendirildiği anlamına gelmemektedir.

Bergson için sezgi “bir itmeyi, veya bir hareketi, belki bir kasırgayı doğurucu bir teması andırır.”⁶ Bu doğurucu temas için zekânın alışkanlıklarına, işleyiş şekline karşı gelmek gerekir. Peki, bu nasıl olabilir? Yani zekânın yardımıyla zekâyâ karşı gelmek, tabiri caizse zekâyı aşmak nasıl mümkün olabilir? Gerçekten enteresan olan bu yapıyı cevaplamak için Bergson birçok yerde başvurduğu benzetmelerden faydalanır. Buna göre “eğer hiç yüzen bir adam görmedinizse belki bana yüzmenin imkânsız olduğunu söyleyeceksiniz. Çünkü yüzmek için evvela suyun üstünde durabilmeli. Bunun için de yine yüzmeye bilmeli. Halbuki yüzmeye bilmeden öğreniyoruz. Bu nasıl oluyor? Korkmadan suya atılıyorum. Önce çırpınıyorum ve suyun üstünde iyi kötü tutunmaya çalışıyorum. Önce çırpınıyorum sonra azar azar bu yeni muhite uymasını öğreniyorum, yüzüyorum.”⁷ Sezgi de bu şekilde meydana gelmektedir. Onun ortaya çıkmasını engelleyen zihni alışkanlıklar, önceden bilmeler itici bir kuvvetle sezgiyi ortaya çıkarmaktadır.

Madde ve hayat tüm âlemde olduğu gibi insanda da vardır. Dolayısıyla kendi içimize dönmek öncelikle yapılması gereken şeydir. Herkesin sezgi yoluyla elde ettiği en az bir gerçeklik vardır. Bu da insanın Ben'idir. Felsefe sezgisi de aslında benzer şekilde oluşmaktadır. Kendi içimize döndüğümüz noktada karşı bir itim kuvveti olacaktır. Bu kuvvetle biz tekrar dışarı döner ve düşünce de gittikçe yayılmaya başlar. Bergson “felsefe bu hamledir” demektedir.⁸ Madde âlemini inceleyen bilim Bacon'un benimsediği bir kural üzerine işlemektedir. Söz konusu bu kural “emretmek için itaat etmektir.”⁹ Bergson için felsefe ise yalnızca bir edimdir ve bu edim, düşünce, duyuların, zekânın, dilin yapısından kaynaklandığı müddetçe sade bir bilim bilgisi olabilir. Felsefe sezgisine ulaşmak için gerçekliğin kesintili, bölünür olduğunu değil, öncelikle hareketin sürekli ve bölünmez bir bütünlüğü olduğu görüşüne yerleşmek gerekir.¹⁰ Dolayısıyla zaman, mekân anlayışları bilim açısından ele alınmadan felsefe sezgisine ulaşmak da mümkün olmayacaktır. Felsefi sezgiyle birlikte estetik sezgi ve mistik sezgiden de

⁶ Topçu, s.88.

⁷ Akt. Topçu, s. 89.

⁸ Henri, Bergson. *Düşünce ve Devingen* (Çev. Miraç Katırcıoğlu), Maarif Yayınları, İstanbul 1959, s.167.

⁹ A.g.e. , s. 168.

¹⁰ A.g.e. , s.169-170.

bahsedilebilir. Sezgi yoğunluk derecelerine göre de farklılaşır. Bu derecelendirme alanı olmadan sezgi tam olarak anlaşılmaz. Dolayısıyla sezgi değişmez bir gerçeklik değildir, dereceleri vardır. İnsan “ben”i sezgiyi anlayabilir. Sezginin mümkün olduğunu insan ‘ben’inde hissedebilir.¹¹

Kant’ın metafiziği imkânsız olarak düşünmesinin nedeni sezgiyi imkânsız olarak görmesidir. Metafizik mümkünse sadece sezgi ile mümkün olabilir. Sezgi mümkün değilse metafizik de imkânsız hale gelecektir.¹² Bergson konuyla ilgili olarak ilginç bir tespitte bulunur. Buna göre hem metafizikçiler hem de metafiziği imkânsız gören Kant, aynı noktadan yola çıkmışlardır. Söz konusu filozofların hepsi duyularımız ve şuurumuzun hareketi bize doğrudan kavradıklarını düşünürler. Oysa onların hareket olarak ele aldıkları şey hareketin içinden çıkarılan hareket etmeyen, değişmeyendir.¹³ Modern bilim Bergson’a göre hareketliliği bağımsız bir gerçeklik olarak kabul ettiği gün doğmuştur. Bu da Galileo’nin hareketi, Aristoteles’in yaptığı gibi aşağı-yukarı kavramlarıyla, yani iki hareketsiz noktayla açıklamaktan vazgeçtiği, hareketin kendisini incelediği gündür.¹⁴ Modern psikoloji belki de bunu yapabildiği ölçüde Galileo’nin yaptığı devrimi kendi alanında yapacaktır.

Bergson bir şeyi bilmeye ilgili filozoflar arasında genel olarak iki düşünme tarzından söz eder. Bunlardan ilki nesnesini dışarıdan anlamaya çalışırken, diğeri içeriden ve tam olarak bilir. Bunlardan ilki insanın bakış açısı ve kendini ifade ederken kullandığı sembollerle ilgilidir. İkinci bilme tarzında ise ilkinin aksine ne sembollerle kavranmak durumundadır ne de insanın bakış açısının bir önemi vardır. Bergson’a göre ilk bilme tarzı bize ‘izafi’ olanı verirken, ikincisi ‘mutlak’ olanı verir.¹⁵ Bergson sezgiyi anlatırken şu ifadelerle yer verir “burada sezgi diye andığımız şey, onda biricik ve bu itibarla da dile getirilemez olanla tam bir örtüşme... Yakalamak üzere bir nesnenin /konunun içine kendimizi taşıdığımız sempatidir.”¹⁶ Mutlakın bilgisi ancak bu şekilde elde edilir ve geri kalan her şey de analiz yoluyla anlaşılır. Sezginin aksine analitik düşünce içeriden bilme, dille anlatılamayanı anlamadan ziyade bir nesnenin/ konunun

¹¹ Arslan, **Topakkaya**, “Platon’dan Bergson’a Sezgi Kavramı”, *Felsefe Tartışmaları*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, 39., s. 49-65.

¹² **Bergson**, *Düşünce ve Devingen*, s. 174.

¹³ **A.g.e.**, s. 188-189.

¹⁴ **Henri, Bergson**. *Metafiziğe Giriş* (çev. Atakan Altınörs), Paradigma Yayınları, İstanbul 2011, s. 80.

¹⁵ **A.g.e.**, s.40.

¹⁶ **A.g.e.**, s. 43.

bilinen özellikleriyle bir başka nesnenin bilinen özellikleri arasındaki ortak unsurların ifadesidir. Analitik düşünce dünyayı tam olarak kavrayamaz. Analiz simgelerden yararlanır. Bergson'un ifadesiyle analiz "(...) bir şeyi, o olmayan şeye göre ifade etmekten ibaret (...) bir tercüme, simgelerde açıp serme ve araştırdığımız yeni objeyle/konuyla, hâlihazırda bildiğimize inandığımız diğer objeler arasında olabildiğince çok teması işaretlediğimiz, not ettiğimiz ardışık bakış açılarından elde edilmiş bir temsildir."¹⁷ Diğer bir ifadeyle bir konuyu, nesneyi tanımlarken diğer nesne/konu üzerinden gitmek dolayısıyla belli bir yerden, bir bakış açısından bakmaktır. Bu açıdan pozitif bilimler yöntem olarak analizi kullanır. Bu yöntemi aşan tek bilim metafiziktir. Bergson'un deyişiyle metafizik "simgeleri aşma iddiasında olan bilimdir."¹⁸ Bu durumda pozitif bilimin yaptığı simgelerle açıklama çabasından başka bir şey değildir. Canlıları anlamada indirgemeci bir yaklaşım içerisindedir.¹⁹

Peki, sezginin zekâ ve içgüdü ile ilişkisi nedir? Sezginin sayesinde gerçekleştirdiğimiz "sempatik birleşme"²⁰ yani içten bilme yoluyla madde âleminden hayat âlemine geçeriz. Böylelikle zekânın sınırlarını da aşmış oluruz. Ancak sezginin bu geçişini sağlayan, hareket noktası olan yine zekâ oluyor. "Zekâ olmadan sezgi, kendisini pratik bakımdan ilgilendiren objeye perçinlenmiş bir içgüdü halinde kalacaktır."²¹ Dolayısıyla zekâ ve sezgi birbirleriyle karşıtlık içerisinde değildir. Bu iki yeti çoğu zaman birbirlerine ihtiyaç duymaktadırlar.²² Zekânın hareketi şuurun sezgi hareketiyle her daim birliktedir. Onu "sezgiden evvel, sonra veya onunla beraber"²³ görüyoruz. Blondel sezgi ve zekâ ilişkisini şu şekilde aktarmaktadır: "Sezgi daima zekâdan evvel gelmez veya zekâyı, yani tahlil edici düşünceyi kapı dışarı etmez; bazen onu takip eder ve onun eksikliklerini tamamlar."²⁴

İçgüdü sezgi ile ilişkisi ise şu şekilde ifade edilmektedir: Sezgi "kendi bilincine varmış içgüdü"²⁵, başka bir ifadeyle "menfaat bağlarından sıyrılmış, kendi kendisinin farkına

¹⁷ Bergson, *Metafiziğe Giriş*, s. 43. ; Topakkaya, *Platon'dan Bergson'a Sezgi Kavramı*, s. 63.

¹⁸ Bergson, *Metafiziğe Giriş*, s. 44.

¹⁹ İndirgemecilik ve psikolojide indirgemecilik için bakınız: Nurten, **Gökalp**. *Psikoloji Felsefesi*, Ebabel Yayınları, Ankara 2010, s.131-132.

²⁰ Topçu, s.79.

²¹ Topçu, s.80.

²² Topakkaya, *Platon'dan Bergson'a Sezgi Kavramı*, s.61.

²³ Topçu, s. 80.

²⁴ Akt. Topçu, s. 80.

²⁵ Bedia, **Akarsu**. *Çağdaş Felsefe*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1994, s. 144.

varmış, konusunu düşünmeye ve bu konuyu hadsiz hesapsız genişletmeye kabiliyet kazanmış olan bir içgüdüdür.”²⁶

Zekâdan farklı, ama zekayla sürekli beraber ve bize hayatın, oluşun bilgisini veren sezginin üç aşamasından bahsedebiliriz. İlk aşamada karşımıza kavramlar çıkmaktadır. Sezgiyi elde etmede önemli bir araç olan kavramlar sayesinde bizler çevremizi biliyor ve tanıyoruz. Eski bildiklerimiz de bizde kavramlar halinde bulunuyor. Yeni öğrendiğimiz şeyler eski bildiklerimize yani kavramlara ekleniyor. Temelinde kavramların bulunduğu Bergson’cu sezgide bu yüzden aydınlanma söz konusu değildir. Yalnız kavramlar yeterli değildir. Çünkü kavramlar bize hakikati dıştan görünüşüyle anlatır. Amacı şekli verilmiş olan realitenin içine nüfuz etmek olan sezgi için dış görünüş gerçekliği yeterli değildir. Burada devreye sezginin ikinci safhası yani hayaller girmektedir. Hayallerin kaynağı “dinamik şema”lardır.²⁷ Dinamik şemaları tanımlamak mümkün olmamakla birlikte benzetmeler yoluyla anlaşılabilir. Telkin yoluyla başka şuurlarda uyandırılabilir olan bu şemalar en iyi romancılar tarafından kullanılmaktadır. Hayallerle hâlâ sezginin kendisine ulaşamayız. Sezgi için son aşama olarak çaba gereklidir. Çaba sonucu sezginin aydınlığıyla karşı karşıya kalırız. Sezginin aniden ortaya çıkan ışığı kesinlikle temelsiz bir aydınlanma değildir.²⁸

Bilgi edinme yöntemi olarak dönemin rasyonalist yaklaşımlarının tersine sezgiyi belirleyen Bergson zamana getirdiği yorumlarla da döneminde kendine ayrı bir yer edinmiştir. Hatta en orijinal yanının zamana getirdiği bu yeni yorumlar olduğu söylenebilir. Bergson’un sezgi anlayışını verdikten sonra, Bergson’un zaman anlayışını ortaya koymak birbirlerini tamamlamaları açısından doğru olacağı kanaatindeyim.

1. 2. SÜRE (DURÉE)

Bergson felsefesi süreç felsefesi olarak da adlandırılır. Felsefesinin bu şekilde nitelendirilmesine sebep olan, Bergson’un zaman anlayışı ve bu anlayışa getirdiği farklı yaklaşımdır. Zaman ya da süre deyince ilk aklımıza gelen günlük hayatımızda kullandığımız, ölçülebilen, hesaplanabilen zamandır. Fakat Bergson’un ele aldığı

²⁶ Akt. Topçu, s. 83.

²⁷ A.g.e., s. 85.

²⁸ A.g.e., s. 84-88.

anlamda zaman “şuur hallerinin mütevali akışı, daimi oluş ve değişmelerdir.”²⁹ Bergsonun daimi oluş olarak nitelendirdiği bu zaman Bergson için hakiki zamandır. Ve bu zaman süre olarak adlandırılmaktadır. Süre Bergson felsefesinde önemli bir yere sahip olan sürekli oluşu açıklayacak bir yapıdadır. Bergson süreyi yaratıcı bir ilke olarak ele almaktadır.³⁰

Sürenin tam olarak tarifini vermek mümkün değildir. Çünkü her tarifte süre diye ele alınan şey donuklaşacak, sürekli akış hali bozulacak, dolayısıyla aktarmak istediğimiz yapının dışına çıkacaktır. Bu yüzden Bergson her birimizin kendi süresini elde etmenin yolunu göstermektedir. Bunu yaparken Bergson sanattan, özellikle müzikten faydalanır. Çünkü sürenin yapısını bir melodinin tonları çok iyi anlatır. Melodideki notalardan birinin belirlenememesi gibi iç sürenin elemanlarının sınırları da belirlenemez. Müzikteki tonun değişmesiyle melodinin değişmesi gibi, yaşadığımız her yeni deneyim önceki yaşantımızı etkilemektedir. Söz konusu deneyim önceki deneyimleri hatırlatır ve benzer deneyimlerle arasında ilişki kurar. Dolayısıyla her yeni yaşantıyla bütün yaşamımız ya da en azından yaşama bakış açımız değişmektedir. Benzer duygulanımlar bile bizim için hep yenidir.³¹ Süre “geçmişini şimdiye yayan bir hafızanın sürekliliğine sahip hayatıdır.”³² Görüldüğü gibi Bergson felsefesinde hafıza ve süre iç içe yapılardır. Hafızanın işin içinde olmadığı tek bir an bile yoktur. Süre içerisindeki her oluşa hafıza zaten damgasını vurmuştur. Süre ancak sezgi yoluyla elde edilebilir. Sezginin sağladığı bu veri yaşanan, bireysel olarak hissedilen zamandır. Böyle dolaysızca hissettiğimiz zamanın ölçülmesi mümkün değildir. Bizler süreyi en iyi uykuda yaşarız. Bilinç bu durumda süreyi ölçme eğilimine sahip değildir, sadece süreyi yaşar.³³

Bergson, eski felsefenin ve bilimin anladığı anlamda ölçülebilen, gün, ay, yıllarla ifade bulan zaman anlayışını eleştirmektedir. Bu yaklaşımlar zamanı yanlış anlamışlardır. Bunun nedeni ise zaman fikrine mekânın karıştırılmış olmasıdır. İnsanın dışında düşünülen zaman, içsel olmayan zaman homojen ve süreksiz bir yapıya sahiptir. Bu

²⁹ Mustafa Şekip, **Tunç**. *Yaratıcı Tekamül'ün İçerisinde Önsöz*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1986, s. 14.

³⁰ Arslan, **Topakkaya**. *Felsefe, Din ve Kültür'de Zaman*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 235.

³¹ **Topakkaya**, *Zaman*, s. 229. ; Yıldız, s. 58.

³² **Bergson**, *Metafiziğe Giriş*, s. 64.

³³ **Bergson**, *Metafiziğe Giriş*, s 65. ; Ahmet, **Cevizci**. *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul 2009, s. 981.

haliyle zaman yanlış anlaşılmıştır. Bu zaman anlayışı “sürenin kendi zıddına dönüşmesidir.”³⁴ Somut sürede ise heterojenlik ve süreklilik temel özelliklerdir.³⁵

Bergson’a göre ekoller arası çatışmaların nedeni, analiz ve sezgiyi, dolayısıyla bu yetilerin çalışma alanlarını karıştırmalarıdır. Psikoloji süreyi hissettiğimiz Ben’i araştırırken duyular, duygular, temsiller gibi ayrımlara gider. Bergson bu ayrımların psikolojinin gelişmesi için gerekli olduğunu kabul etmekle birlikte, bu yöntemin analizin sonucu olduğunu, dolayısıyla Ben’i tam olarak anlayamayacağını düşünür. Mill ve Taine’ni de bu açıdan eleştirmektedir. Onlar metot açısından psikolog olmalarına rağmen, araştırdıkları konu itibariyle metafizikçi kalmışlar ve bunun tutarsızlığını yaşamışlardır. Duygu, duyum gibi ayrıştırılmasının yanı sıra duyular ve duygular gibi şuur hallerinin az veya çok gibi nitelik belirten kavramlarla ifade edilmesine de Bergson karşı çıkmaktadır. Bu anlamda psikolojinin temellerinde önemli bir yere sahip olan psiko-fizik anlayışına da itiraz eder. Şuur hallerinin yer kaplamadığı halde az ya da çok diye sınıflandırılmasının düşünülüşünden çok daha önemli olduğunu düşünür. Bergson’a göre halk içinde kullanılan bu ayrım felsefe içerisinde kullanıldığında çelişkiye düşmüş oluyor. Bir duygu eğer az- çok olabiliyorsa, azalıp çoğalabiliyorsa bu bölünebildiği ve yer kapladığı anlamına gelir. Yer kaplamayan bir “çokluk” nasıl olur da bölünebilir? Bu durumda gerek bir duyum gerekse bir ruh halinin şiddetini belirlerken kriter alınacak şey duyuma ya da duyguya yol açan, ölçülebilir nitelikleri olan, objektif durumların şiddeti olacaktır. Yani ruh halinin şiddeti, ona neden olan objektif koşulların şiddetine göre belirlenecektir. Bergson’a göre problem, duygunun veya hissin şiddeti ile duyumun şiddeti gibi farklı mahiyeti olan şiddetleri aynı şekilde tasarlamaktan kaynaklanmaktadır. Duyular şuurun yüzeyinde olup biterken, hiçbir dışsal olayla bağlantısı görülmeyen ihtiras, heyecan, sevinç ve üzüntüler de bulunmaktadır.³⁶ Bergson görüldüğü gibi Ben’e ait olan alanın, sezgi ile değil de dışarıdan, analiz yöntemi ile anlaşılması çabasına karşı çıkmaktadır. Sürenin verilerini anlamının en iyi yolu sezgidir. Bu nedenle Bergson felsefesinde süre ve sezgi gerçeklik alanıyla ilgili olup, birbirlerini tamamlayan iki realitedir.

³⁴ **Topakkaya**, *Zaman*, s. 226.

³⁵ **Gündoğan**, s. 74. ; Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **Cevizci**, s.982 ; Kadriye **Öztürk**. “Henri Bergson’da Süre”, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2007 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 43.

³⁶ **Bergson**, *Metafiziğe Giriş*, s.53-56. ; Henri **Bergson**. *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri* (çev. Şekip Tunç), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1990, s.9-13.

1. 3. ZEKA VE İÇGÜDÜ

Zekâ Bergson'un ifadesiyle “yapma şeyler vücuda getirmek ve bilhassa aletler vasıtasıyla aletler yapmak ve bunları alabildiğine değiştirme melekesidir”³⁷ İçgüdü ise “kemalini bulmuş bir içgüdü, organlaşmış aletler yapmak melekesidir. Kemalini bulmuş bir zekâ da cansız aletler yapmak ve kullanmak melekesidir.”³⁸ Başka bir ifadeyle zeka organik olmayan aletler yaparak, onları kullanma yetisi; içgüdü ise canlının kendi içinde, varlığının bir parçası olan aletler yapma ve yararlanma yetisidir. İçgüdü nesnelerin bilgisini dolaysız olarak elde ederken, zekânın bilgisi dolaylı ve mantıksal, yani düşünülmüştür.³⁹

Bergson zekâ ve içgüdünün belli yönleriyle birbirlerinden üstün ve aşağı yönleri olduğunu düşünür. Zekâ canlının aniden gelişen ihtiyaçlarını gidermede içgüdüye nazaran başarısızdır. İçgüdü böyle bir ihtiyaca çok daha hızlı ve çaba gerektirmeden cevap verirken; zekâ bu konuda âtil kalmaktadır. Ancak zeka da içgüdüde olduğu gibi otomatik şekilde meydana gelmez ve sürekli canlının bir ihtiyacını giderdikten sonra diğerine yönelir, gittikçe faaliyet alanını genişletir.⁴⁰ Yaşam içerisinde zeka ve içgüdünün saf halleri bulunmaz ve birbirlerinden ayrılmazlar. Bu durum doğa felsefesinde içgüdü ve zekânın ard arda gelmesi gibi bir yanılgıya sebep olmuştur. Bu iki yeti ard arda gelen formlar değil, farklı iki gerçeklik olup, doğada çoğu zaman birlikte bulunan yetilerdir.⁴¹ Bergson birlikte hareket eden bu iki unsurdan zekânın içgüdüye, içgüdünün zekâyâ olan ihtiyacına göre daha fazla ihtiyaç duyduğunu söyler. Bu görüşünü de canlının hammaddeye şekil vermesi öncelikli olarak içgüdüye bağlı olarak gelişen “yüksek bir organikleştirme derecesini” gerektirir şeklinde temellendirmektedir.⁴²

Bergson felsefesi içerisinde içgüdü ve şuur ilişkisine dair de fikirler görürüz. İçgüdüde şuur var mıdır? Bergson buna cevaben ilk olarak “şuurun birçok farkları ve dereceleri vardır” diyecektir. İçgüdüde ise bazen şuura rastlanmakla birlikte şuurun olmadığı

³⁷ Henri, **Bergson**. *Yaratıcı Tekamül* (çev. Şekip Tunç), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1990, s. 185.

³⁸ **A.g.e.**, s. 186.

³⁹ **Yıldız**, s. 199-200. ; Henri, **Bergson** . *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı* (çev. Mukadder Yakupoğlu), Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 2004, s. 105.

⁴⁰ **Bergson**, *Yaratıcı Tekamül*, s. 186-187.

⁴¹ **Yıldız**, s. 199 .

⁴² **Bergson**, *Yaratıcı Tekamül*, s. 188-189.

içgüdüler de vardır. Bergson zekâyla birlikte şuura, içgüdüyle birlikte de şuursuzluğa vurgu yapar. Şuur içgüdüde uyanmaya fırsat bulamaz. Zekânın tabiatında engellemeler vardır. Zekâ oluşturacağı aleti için çeşitli zorluklardan geçmek durumundadır. İçgüdü ve zekâda bilgiler bulunur. Bu bilgiler zekâda şuurlu, içgüdüde ise şuursuz bilgilerdir.⁴³ İçgüdü bilgisi “bu budur” diyen bilgidir. Bergson’a göre bu bilgi türü filozofun “kategorik önermeler” dediği kesin fikirler içeren bir bilgidir. Zekânın bilgisi ise ‘farazi(?)’dir. Belirli şartlar altında belli sonuçların çıkacağını öngörür. Yani diyebiliriz ki zekâ maddeler arasındaki ilişkiyi alır. Dahası içgüdü bildiği şeyi ‘içten ve tam’ olarak bilirken; zekâ konu edindiği şeyi dıştan anlar. Kısaca diyebiliriz ki içgüdü maddeyi içten ve tam olarak bilirken; zekâ maddeler arası ilişkiyi dıştan bilir. İlişkiyi yani birbirlerine göre durumlarını bildiği için de bilgisi dışarıdan, maddenin özüne inemeyen bir bilgidir.⁴⁴ Bergson zekânın bilgisini içgüdünün bilgisinden çok daha elverişli görmektedir. Zekânın ‘formel ‘ olan bilgisi kendini aşma kabiliyetine sahiptir; ancak sadece maddeyle ilgilendiği, parçaları gördüğü için eksiktir. İçgüdünün bilgisi ise kendi üzerine düşünmemesi nedeniyle eksiktir. İçgüdünün ‘bu budur’ bilgisinin karşısında zekânın bilgisi ‘şartlar böyle ise şartlanan (yani netice) şöyle olur’ demektedir.⁴⁵ Bergson zekânın göklere çıkarılmasına ve her şeyin zekâyla anlaşılabilmesi görüşlerine karşı çıkar. Tersine zekâ onun felsefesinde “ fiil ve hareket zorunluluklarına bağlı” bir melekedir. Bergson’a göre “zekâ bağımsız olmadığı için artık bilgi de ona bağlıdır diyemeyiz. Hatta bir manada denebilir ki, bilgi realitenin tamamlayıcısı olmak için zekânın bir mahsulü olmaktan çıkmıştır”⁴⁶

Bergson’a göre zekâ katı ve organik olmayan maddeler üzerinde çalışır. Zekâ ham maddelerin katı yönünü alır. Bergson zekânın bu işleme şeklinin bizim için yararlı olduğunu düşünür. Zekânın sayesinde bazı şeyleri geçici olsa kesin görmek ve bunları birlik gibi algılamaya eğilimindedir. Bu şekilde anlama isteğinin birçok şeyden elzem olduğunu düşünür. Zekânın mahiyeti “süreksizi tasarlamasıdır.”⁴⁷ Aynı zamanda “ister şu, ister bu kanuna göre olsun alabildiğine parçalara ayırmak ve bunları herhangi bir sistemde yeniden sentezlemek gücü ile ayrılır.”⁴⁸ Zekâ hareketi anlayamaz. Anlamak istediğinde onu sabit bir hale dönüştürmek ister, dolayısıyla da devinim, değişim yani

⁴³ Bergson, *Yaratıcı Tekamül*, s. 190-192.

⁴⁴ A.g.e., s. 197-198.

⁴⁵ Akt. Gündoğan, s. 64.

⁴⁶ Bergson, *Yaratıcı Tekamül*, s. 201.

⁴⁷ A.g.e., s. 202-203.

⁴⁸ A.g.e., s. 206-207.

hayat zekânın ellerinden kayar gider. Oysa oluş sempatı sayesinde ruh tarafından kavranır.⁴⁹ Görüldüğü gibi Bergson zekâ ve içgüdüyü iki ayrı bilme melekesi olarak ele almaktadır. Zekâ hayatı anlama konusunda kesinlikle başarısızdır. İçgüdü ise, özellikle sezgi zekâyâ göre hayatı, oluşu anlamada daha başarılıdır. Hayat alanındaki en önemli ilke ise *élan vital*'dir.

1. 4. HAYAT HAMLESİ (ÉLAN VİTAL)

Bergson felsefesinde karşımıza çıkan ana noktalardan bir diğeri hayat hamlesidir. Hayat hamlesi diğeri bir adıyla *élan vital* Darwin'in doğal ayıklama kuramına da bir karşı çıkıştır. Bergson'a göre hayatı şekillendiren doğal ayıklama değil, *élan vital*'dir. Bu hamle değişimin nedeni, değişim sürecinde sürekli ayrılan, parçalanmış bir hamledir. Hayat ne mekanizmin söylediği gibi dış etkilerle, ne de finalizmin söylediği önceden planlanmış bir düzene göre bir araya gelişle olmuştur. Hayat tamamıyla yaratıcı bir şekilde, parçaları bir araya gelen değil, sürekli parçalanmış ve bölünen bir hayat hamlesi sayesinde tekâmül eder, oluşur. Bu hamle hayatın sürekli fıskırması, canlıların evriminin itici gücüdür.⁵⁰

Bergson hayat hamlesini anlatırken genel olarak finalizm ve mekanizm teorilerini eleştirmektedir. Hayat atılımı yaşamın yaratıcı yönünü temsilidir. Bu yaratıcı ve itici güç sayesinde maddenin mekanizmi hayat alanına taşınmaz. Hayat mekanik ilkelerle devam ettirilemez. Bergson'un eleştirdiği bir diğeri ilke finalizmdir. Finalizm hayatın gerçekleştirmeye çalıştığı bir amacı olduğu düşüncesine dayanır. Bu da belirli bir modele, sona doğru bir akış halinde olması ve dolayısıyla hayatın tahmin edilebilmesi anlamına gelir. Bergson için hayat alanında böyle bir şey mümkün değildir.⁵¹

Hayat birleştirme yoluyla değil, parçalanma, bölünme suretiyle yayılır. Havai fişek patlamasına benzetebileceğimiz bu atılımın bölünmesiyle bitki ve hayvan oluşmuştur. Hayvan zekâ ve içgüdü olarak, içgüdü kendi içinde farklı yönlere, zekâ da farklı yönlere dağılmıştır. Hayat hamlesi yaşamın içerisinde ayrılmaya, bölünmeye devam eder. Bu bölünmenin temelinde bir bütünlük yatmaktadır. Deleuze, bunu şu cümlede ifade etmektedir: "Edimselleşmekte olan bir virtüellik, farklılaşmakta olan bir yalınlık,

⁴⁹ Bergson, *Yaratıcı Tekamül*, s. 214-215.

⁵⁰ Nejat, **Bozkurt**. 20. *Yüzyıl Düşünce Akımları*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2003, s. 46. ; **Bergson**, *Yaratıcı Tekamül*, s. 124-125.

⁵¹ **Gündoğan**, s. 55. ; **Cevizci**, s. 982-983.

bölünmekte olan bir bütünlüktür.”⁵² Yaratma isteği olan hayat hamlesinin mutlak bir surette yaratıcı bir özelliği yoktur. Maddeyle karşılaşan hayatın yaratmasının mutlak, sınırsız olması düşünülemez.⁵³ Hayat, basit şekillerden çok daha karmaşık sistemlere doğru ilerler. Bunu sağlayan da hayat hamlesidir. Bunun sayesinde canlılar birbirine bağlanmaktadır. Bütün varlıklar elan vitalin egemenliği altındadırlar.⁵⁴ Bergson’un deyimiyle “hepsi de bu büyük hamleye boyun eğerler.”⁵⁵ Bitkilerden hayvanlar, hayvanlardan insanlar tekâmül etmiştir. Ve hayat bütün bir haliyle önüne çıkan tüm engelleri aşar. Hatta “ölümü aşacak büyük bir ordu misali dur durak bilmeden ilerler.”⁵⁶

Hayat hamlesi canlı varlıklar için geçerlidir. Töz olmayan bu hamle barutun patlamasını sağlayan enerjidir. Bu enerji bitkilerde uyşuk bir halde, hayvanda içgüdü olarak, insanda da zekâ olarak kendini göstermektedir.⁵⁷

5. DİN VE AHLAK

Bergson din ve ahlakla ilgili görüşlerini genel felsefesine uygun bir şekilde oluşturmuştur. Din ve ahlak konusunda da Bergson felsefesinde karşımıza çıkan ikili karşıtlıklar söz konusudur. Öncelikle ahlak konusunda Bergson ‘toplumsal ödev ahlakı’ ve ‘insani ahlakı’ birbirinden ayırır. Bunlardan ilki ‘kapalı ahlak’ olarak adlandırılırken, ikincisinin karşılığı ‘açık ahlak’tır. Kapalı ahlakta söz konusu olan ödevler, sorumluluklardır. Bu ahlakı belirleyen toplumdur. Bu yüzden diyebiliriz ki bu ahlak türü toplumun korunması için gerekli olan kurallar bütünüdür. Kapalı ahlakta toplum ‘şunu yap, bunu yapma’ der. Zamanla bu söylemler, toplumun görünmez bir yasası haline gelir. Bu ahlak sonuçta bireyden itaati ister. Kapalı ahlakın güçlü olduğu toplumlar Bergson için kapalı bir toplumdur. Değişime kapalı, her alanında sabitliğin ön plana çıktığı bu ahlak insanların birlikte yaşama zorunluluğundan doğmuştur.⁵⁸

Kapalı ahlakın karşısında açık ahlak bulunmaktadır. Bu ahlakta ilkeleri koyucu unsur toplum değil, bilgiler, peygamberlerdir. Kapalı ahlaktaki emir, açık ahlakta yerini davete bırakır zorlamanın karşısına gönüllülükle çıkar. Vatan sevgisi, ana baba sevgisi kapalı ahlakla ilgilidir. Bazı alanlarda sevgi ortaya çıkmasına rağmen bazı alanlarda

⁵² Gilles, **Deleuze**. *Bergsonculuk* (çev. Hakan Yücefer), Otonom Yayınları, İstanbul 2010, s. 134.

⁵³ **Bergson**, *Yaratıcı Tekamül*, s. 324-328.

⁵⁴ **Gündoğan**, s. 57-58. ; **Bozkurt**, s. 46.

⁵⁵ **Bergson**, *Yaratıcı Tekamül*, s. 348.

⁵⁶ **A.g.e.**, s. 348.

⁵⁷ **Gündoğan**, s.59-61.

⁵⁸ **A.g.e.**, s.93-96.

nefret ortaya çıkabilir. Açık ahlakta ise nefret hiçbir zaman söz konusu değildir.⁵⁹ Bergson söz konusu durumu şu ifadelerle anlatmaktadır: “Azizlerin niçin taklitleri vardır ve iyiliğin büyük insanları neden arkalarından yığınları sürüklemişlerdir? Hiçbir şey istemiyorlar ve buna rağmen elde ediyorlar. Çağırarak zorunda değildirler; yalnızca varolurlar; varoluşları bir çağrıdır. Çünkü bu ahlakın özelliği tam da budur. Doğal ödev baskı ve zorlamayken, tam ve mükemmel ahlâkta bir çağrı vardır.”⁶⁰ Bergson açık ahlakın kapalı ahlaka dönüşme ihtimaline karşın toplumda baskı yerine özgürlüğün, sevginin yerleştirilmesi gerektiğini düşünür. Açık toplum bir anlamda açık ahlakın garantisi olmaktadır.⁶¹

Bergson din konusundaki görüşleri felsefesiyle tutarlı olarak ikiye ayrılmaktadır. Açık ahlakın özellikleri dinamik din için, kapalı ahlakın özellikleri de statik din için geçerlidir. Dinamiklik açıklığı, statiklik de kapalılığı içermektedir. İlkel toplumlarda bu kavramların birlikteliği daha çok görülürken, daha modern toplumlarda bu ilişkinin biraz gevşediği görülmektedir. Bergson dinamik dinin karşısında statik dinden bahseder. Statik dinde insanın toplumsallığı, toplumda birlikte yaşama zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bunu sağlamak için zekâdan masal yaratması istenir. Zekânın bu yetisinin insanlardaki özgürlük nedeniyle toplumdan kopmasına karşı alınmış bir önlem olduğu düşünülebilir. Bu yeti sayesinde din birey ve toplum arasındaki bağılılığı sağlamaktadır. Böylece statik yani durağan dinin ilk görevi olarak toplumun devamını sağladığı söylenebilir. Bu göreve ek olarak din “zekânın ölümün kaçınılmazlığı hakkındaki tasavvuruna karşın doğanın koruyucu bir tepkisi.”⁶² olarak düşünülmektedir. Statik din değişime duyarlı bir dinin ifadesidir. Böyle bir yapının içine zamanla batıl inançlar dahil olur ve yapı bozulmaya başlar. Bu din toplumun yapıp etmeleri, söylemleriyle yerleşen toplum dinidir.⁶³

Dinamik dine baktığımızda ise statik dindeki toplumsal yapının karşısına bireylerin, daha doğrusu mistiklerin dini çıkmaktadır. Bu din tüm insanlığı kuşatmaktadır. Dinler tarihine baktığımızda dinamik dinin içerisinde yer yer statik dine de rastlanmaktadır. Statik dinden dinamik dine geçişin tam tezahürleri Hıristiyanlık ve İslamiyet’le görülmektedir. Bu dinler açık toplum dinidir. Açık olmanın yanı sıra dinamik dinin bir

⁵⁹ **Gündoğan**, s.96-97.

⁶⁰ **Bergson**, *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı*, s. 30.

⁶¹ **Cevizci**, s. 986.

⁶² Akt. **Gündoğan**, s. 104.

⁶³ **Yıldız**, s. 271. ; **Gündoğan**, s. 105-107.

diğer özelliği mistik yapıyı içinde barındırmasıdır. Mistiklere göre Tanrısal sevi ile konuyla ilgili tüm tartışmalar aslında cevap bulmaktadır. Bu sevi Tanrının kendisidir. Yaradılış bu sevgi üzerine kuruludur. Tanrısal sevinin yanında ‘mistik sevi’ kavramı vardır ve bu kavram Tanrının sevgisine karşılık gelmektedir. Bu sevi, insanın Tanrıya olan sevgisini aşarak tüm insanlığı, varlığı kuşatmaktadır. Bu sevinin temelinde haz yoktur.⁶⁴

Buraya kadar Bergson felsefesinin öne çıkan kavramlarını ele aldık. Bu bağlamda statik-dinamik din, süre-zaman, madde-hayat, zekâ-içgüdü gibi ikili yapıyı ortaya koymaya çalıştık. Bergson felsefesinde -bu kavramlar kadar ön planda olmasa da- önemli diğer bir realite de bellektir. Literatüre baktığımızda Bergson’un bellek anlayışının felsefesine göre geri planda kaldığı söylenebilir. Bellek kavramının daha çok psikolojiyle ilgili görünmesi bu durumun nedenleri arasında olabilir. Oysa Bergson’un bellek anlayışının, felsefesinin özellikle madde-hayat gibi ikili dünya görüşünün temellendirilmesinde ve daha geniş kitleye hitap etmesi açısından doğru bir çıkış noktası olduğu kanaatindeyim.

⁶⁴ Yıldız, s. 274. ; Gündoğan, s. 107-108.

İKİNCİ BÖLÜM

BERGSON'UN BELLEK ANLAYIŞI

Bellek meselesi insan hayatındaki en önemli konulardan biridir. Biriyle konuşurken, bir eylemi gerçekleştirirken, dün ne yediğimizi hatırlamaya çalışırken, en önemlisi 'Ben' dediğimiz şeyin ne anlama geldiğini, bizim dünümüz, bugünümüz olduğunu, kişilik bütünlüğümüzü hissedebilmek, bilebilmek için belleğe ihtiyaç duyarız. Sadece bireysel alanda değil, toplumsallaşmak, medeniyet kurmak ve kültürü nesilden nesile aktarabilmek için bellek insanoğlunun en temel ihtiyaçlarından biri, hatta en temelidir. Yaşamak için en temel olarak ekmeğe ve suya ihtiyacımız var. Ama bundan önce su kaynağının nerede olduğunu hatırlamamız, buğdayı nasıl yetiştireceğimizi ya da nasıl temin edeceğimizi unutmamamız gerekir. Hayatımız için bu kadar gerekli olan bir realitenin işleyiş biçimi, mekanizması, ne olup olmadığı da bir o kadar önemlidir. Bugüne kadar gerek felsefi alanda, gerekse psikoloji dünyasında bellek üzerine çok fazla şey söylenmiştir. Bergson'nun bellek üzerine söyledikleri ise hem felsefeyle hem de psikolojiyle ilgilenmiş biri olarak önemlidir. Bellek konusundaki bu önemine karşın, belleğe dair söyledikleri ne psikologlar arasında, ne de filozoflar arasında karşılık bulmamıştır. Belki de psikologlar arasında filozof, filozoflar arasında ise psikolog olarak görülmenin talihsizliğini yaşamıştır. Bu bölümümüzde alandaki bu boşluk - eksikliklerine rağmen- kapatılmaya çalışılmıştır.

2.1. BERGSON'DA BELLEK TÜRLERİ: DEVİNDİRİCİ BELLEK-BAĞIMSIZ BELLEK

Bergson özellikle *Madde ve Bellek* kitabında fikirlerini hipotez kurma ve onu pratikte doğrulanıp doğrulanmadığını sınavarak ortaya koyduğunu görürüz. Bellekle ilgili olarak da Bergson'da iki yaklaşım ortaya çıkar. Bunlardan ilki geçmişin iki ayrı biçimde meydana geldiği, bu işlemin ya devindirici mekanizmalarla ya da bağımsız anılar

yoluyla gerçekleştiğidir. Buna göre Bergson'un iki tür bellek ayrımı yaptığını söyleyebiliriz. Bağımsız anılarda ortaya çıkan bellek zorunluluk ilkesiyle yararlı olup olmadığına bakmadan her ânı kaydeder. Bu bellek, olayları “imge-anılar” şeklinde kaydeder. Her algı, her deneyim söz konusu bellekte biriciktir, kendi tarihi vardır. Daha önceden hissedilen algılar bağımsız anılarla ortaya çıkan belleğin kullandığı zorunluluk ilkesiyle bilinebilir. Herhangi bir imgeyi bulmak için söz konusu algıya bakmak gerekecektir. Algı ise eylemin içinde devam eder. Algı yoluyla gelen uyaranlara beden gittikçe daha çok ve daha karmaşık tepkiler verir. Böylece bedende birtakım deneyimler birikir ve bir mekanizma oluşur. Bergson'un söz ettiği devindirici bellek de bedendeki bu mekanizmalara karşılık gelmektedir. “Daima eyleme dönük, şimdiki zamanın içinde bulunan ve yalnızca geleceğe bakan” bu ikinci tür belleğin geçmişten aktardığı şey bedende zamanla çaba sonucu gelişen hareket düzeneğinden başka bir şey değildir. Söz konusu bu bellek “geçmişteki bu çabaları, imgeleri hatırlatan imge anılarda değil, güncel hareketlerin gerçekleşmesini sağlayan kesin düzende ve sistematik karakterde bulur.”⁶⁵ Bu belleğin işlevi imgeleri korumak değil, imgelerin yararlı yönlerini şimdiki zamanın içine katmaktır.⁶⁶ Devindirici mekanizmanın etkin olduğu “tekrarlayan bellek” “hayal eden” bellekle çoğu zaman karıştırılmaktadır. Pratikte tekrarlayan bellek hayal eden bellekmiş yanılısamasına neden olabilir. Anı-imgelerle hayat bulan geriye dönük bellek, sürekli ileriye atılan, bizim davranmamızı sağlayan diğer bellek tarafından sürekli engelleniyor gibidir. Bergson'a göre psikologların belleği beyinde bir kıvrım veya tekrar yoluyla daha fazla kalıcı olan bir yapıda görmelerinin nedeni “anılarımızın büyük çoğunluğunun yaşadığımız olaylara ve ayrıntılarına yönelik olduğunu; bu anılarda önem taşıyan şeyin de bir tarihe sahip olduğunu ve sonuç olarak bir daha asla tekrarlanamayacağını” unutmalarıdır.⁶⁷ Öğrenilmiş anıları tekrar yoluyla edinilmiş, yapısı alışkanlığa benzeyen bu anıları belleğin esasları gibi düşünmek yanıltıcıdır. “Tekrar yoluyla oluşması gereken şey ile özü gereği tekrarlanamayan şey”⁶⁸ arasındaki farklılık belki de meselenin özünü kavramada doğru bir çıkış noktası olacaktır. Bergson bu konuyu şu şekilde ifade etmektedir:

“Kendiliğinden anı daha oluştuğu anda kusursuzdur; zamanın onun imgesine bir şey eklemesi demek bozması demektir.; bu anı yerini

⁶⁵ Henri, **Bergson**. *Madde ve Bellek* (çev. Işık Ergüden), Dost Yayınları, Ankara 2007, s. 62.

⁶⁶ **A.g.e.**, s.59-62.

⁶⁷ **A.g.e.**, s.62 vd.

⁶⁸ **A.g.e.**, s. 63.

ve tarihini bellek için koruyacaktır. Tersine ders daha iyi öğrenildikçe, öğrenilen anı zamanın dışına çıkacaktır; giderek daha kişisizleşecek, bizim geçmiş yaşamımıza giderek daha fazla yabancılaşacaktır. Tekrarın etkisi kendiliğinden anıyı öğrenilen anıya dönüştürmek değil, onun rolü, yalnızca kendiliğinden anının sürmesini sağlayan hareketleri giderek daha fazla kullanmak, bunları kendi aralarında düzenlemek ve bir mekanizma oluşturarak, bedensel bir alışkanlık yaratmaktır... Bu alışkanlığın anı olması için, onu edindiğimi hatırlamam gerekir ve onu edindiğimi hatırlamam için de kendiliğinden belleğe, yani olayları tarihleyen ve bunları tek bir kez kaydeden belleğe başvurmam gerekir.”⁶⁹

Anı-imgelerden oluşan bellek yetkin bellektir. Bergson’a göre yetkin belleğin aydınlattığı bellek olan diğeri ise psikologlarca bellek diye incelenen bellektir.⁷⁰ Devindirici bellek diğeri sürekli ketler ve sadece mevcut durumla yararlı bir ilişkisi olan anının bilince gelmesini sağlar. Bergson’a göre fikirlerin çağrışım yasaları da bu şekilde oluşur.⁷¹

Devindirici belleğin otomatik bir özelliği bulunmaktadır. Söz konusu otomatizm düşündüğümüzden daha ileri düzeydedir. Bergson bu konuda dilin kendilerinde refleks haline geldiği, anlamadıklara sorulara anlamlı cevaplar veren akıl hastalarını, sözcükleri kendiliğinden söyleyemediği halde şarkı sözlerini, duaları yanlışsız söyleyen, rakamları sırasıyla söyleyen afazileri örnek vermektedir. Zekâyı bile taklit edebilecek seviyede oluşturulan karmaşık mekanizmalarla bu hastaların işlevsellik düzeyleri en üst seviyeye çıkacaktır. Günümüzde de Bergson’un bu önerisini destekleyecek çalışmalar yapılmaktadır. Günümüzde bellek deyince akla gelen ilk isimlerden olan psikoloji profesörü Daniel L. Schacter’ın amnezi hastalarıyla yaptığı çalışmalar buna örnek gösterilebilir. Aslında örtük bellekten yararlanmak suretiyle amnezi hastalarının işlevselliğini yükseltmek, onların en azından günlük yaşamlarını yardımsız sürdürebilmelerini sağlamak amacıyla yapılan bu çalışmaların Bergson’un söylediği devindirici belleğin otomatizmiyle benzeştiği kanaatindeyim.⁷²

⁶⁹ Bergson, *Madde ve Bellek*, s.63.

⁷⁰ A.g.e., s.63 vd.

⁷¹ A.g.e., s. 64.

⁷² Ayrıntılı bilgi için bakınız Daniel L. Schacter. *Belleğin İzinde*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 264-267.

Otomat bellekteki söz konusu devindirici mekanizmanın oluşmasına izin vermediğimizde ise hatırladığımızı sandığımız imgeleri aslında unuttuğunuzu görürsünüz. Mekanizmayı oluşturmaya başladığımızda, ezbere başladığımızda görsel veya işitsel imge aslında kaçak bir halde bulunur. Bergson bunu şu şekilde ifade eder “Daha ilk ezber teşebbüsünden itibaren, sanki bir hata işlemiş gibi belli belirsiz bir sıkıntı hissederiz; bilincimizin karanlık derinliklerinden bir tür uyarı almış gibiyizdir. Hissettiğimiz şeye yoğunlaştığımızda ise eksiksiz imgenin orada bulunduğunu hissederiz; ama kaçak bir halde, tam devindirici faaliyetimiz silüetini yakalamak isterken kaçan gerçek bir hayalet gibidir.”⁷³ W. G. Smith başka bir amaçla yaptığı deneylerle aslında bunu göstermiştir. Deneyde deneklere kısa süreliğine harfler gösterilip, akılda tutmaları isteniyordu. Bunu yaparken belli bir heceyi sürekli tekrar etmeleri isteniyordu; böylece de gördükleri harfleri telaffuz hareketleriyle desteklemeleri engelleniyordu. Bu şekilde deneklerin istendiği anda hiçbir harf tekrarını yapamadıkları gözlenmiştir. Bergson bununla ilgili olarak deneklerden birinin söylediklerine vurgu yapar: “Fenomenin temelinde *bütünün tasarımı* vardı; bütünü kapsayan bölümlerin ifade edilemez biçimde hissedilen bir birlik içinde olduğu bir tür karmaşık fikir vardı.”⁷⁴ Bergson’a göre “edinilen anının ardına gizlendiği kesin olan bu kendiliğinden anı, şimşek çakması gibi aniden kendini gösterebilir; ama iradi bellek en ufak bir harekete geçtiğinde gizlenir ve özne imgesini unutmadığını sandığı harfler dizisinin yok olduğunu, özellikle onları tekrarlama başladığı anda görür.” Ve “ bu çaba imgenin geri kalanını bilincin dışına itiyor gibidir.”⁷⁵

Belleğin söz konusu iki farklı türünü aslında bellek geliştirme teknikleri de ortaya koymaktadır. Bu tekniklere baktığımızda, gizlenmiş kendiliğinden anıyı kişinin kullanımına sunmayı amaçladığını görürüz. Bunun için öncelikle devindirici belleğin mekanizmalarının devre dışı kalması gerekir. Gün içerisinde belki yüzlerce kez bir şeyi hatırlamak durumundayızdır. Bu bazen otomatik bir biçimde olurken, bazen de iradeli olarak, çaba sonucunda gerçekleşir. Ama çoğu zaman bu iki süreç birlikte gider. Bu iki hatırlama şekline hangisini kullandığımıza göre ezberlemek veya akılda tutmak için kullanılacak yöntem de farklı olacaktır. Bu yöntemleri anlamak, akıl çabasını yani dikkat meselesinin anlamamıza da yardımcı olmaktadır. Bergson Robert Houdin’in

⁷³Bergson, *Madde ve Bellek*, s. 65.

⁷⁴Akt. Bergson, *Madde ve Bellek*, s. 66.

⁷⁵A.g.e., s. 66 vd.

“Mahremiyetler” adlı kitabında hafıza üzerine söylediklerine ve oğluyla yaptığı hafıza geliştirme tekniğine vurgu yapar. Houdin oğlunun görsel zekâsını, anlık gördüğü bir karedeki bütün ayrıntıları söyleyebilecek seviyeye getirdiğinden bahseder. Bergson’a göre bunun sırrı şudur: “Görüm hayalinin her türlü yorumlanması görme ediminin dışında bırakılmıştı; zekâ görüm hayallerinin düzlemi üzerine tutundurulmuştur.”⁷⁶ Görsel hafızanın yanı sıra işitsel hafızada da benzer şekilde bir başarı elde edilebilir. Başka bir araştırmacının yaptığı çalışma konuyla ilgili olarak önemlidir. Çalışmada öğrencilere anlamlarını aramalarına fırsat vermeden cümleler söylenir. Öğrencilerin kelimenin anlamını aradığına dair bir işaret olursa bütün uygulama baştan alınmaktadır. Bu çalışmada da zihni duyum ve hareket alanında geliştirme çabası vardır.

Houdin ve Prendergast’ın yaptığı bu egzersizlerin işaret ettiği ortak bir nokta vardır. Bir hatıranın kolayca zihne gelebilmesi için aynı şuur düzlemi üzerinde olması gerekir. Bu görsel, işitsel olabilir. Hangi alanda olursa olsun anlam aramaya kalkmakla ya da farklı bir işlem uygulamakla farklı bir şuur düzlemine geçilir. O halde çaba olmaksızın hatırlamada aynı şuur düzlemindeyken, çaba göstererek hatırlamada bir düzlemden diğerine geçiş söz konusudur.⁷⁷

Fotoğraf çekme özelliği bulunan [bir] zihin geliştirilmelidir. Bu yeti ise “bilinçten ziyade bilinçaltına aittir; iradenin çağrısına güçlülükle itaat eder. Bu bellek tinsel yaşama düzenli olarak katıldığında zihinsel dengenin bozulduğu durumlar ortaya çıkar.”⁷⁸ Bergson belleğin iki türünü şu şekilde özetliyor:

“Bir yanda geçmişini kullanan devindirici mekanizmalar, diğer yanda tüm olayları, konturları, renkleri ve zaman içindeki yerleriyle birlikte belirten kişisel imge anılar. Bu iki bellekten birincisi gerçekten de doğayla aynı yönde işler; ikincisi, kendi başına bırakıldığında, daha ziyade tersi yönde gider. Çaba sonucu elde edilmiş olan birincisi irademize bağımlı kalır; tamamen kendiliğinden olan ikincisi, değişmeden kalmaktansa, değişken biçimde yeniden ürer. İkinci belleğin ilkine yapabileceği düzenli ve kesin tek hizmet, tercihini aydınlatmak amacıyla, önceki duruma benzer durumlardan önce ya da onların peşi sıra gelen imgeleri göstermektir. Fikirlerin çağrışımı

⁷⁶ Henri, **Bergson**. *Zihin Kudreti* (Çev. Miraç Katırcıoğlu), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989, s. 222.

⁷⁷ **Bergson**, *Zihin Kudreti*, 1989, s.223-225.

⁷⁸ **Bergson**, *Madde ve Bellek*, s. 66.

bundan ibarettir. Yeniden gören belleğin, tekrarlayan belleğe kural gereği itaat ettiği başka bir durum pek yoktur. Başka her yerde, ihtiyaç olduğunda imgeyi yeniden belirtmemizi sağlayan bir mekanizma inşa etmek isteriz, çünkü bu imgenin yeniden belireceğine güvenemeyeceğimizi hissederiz. Saf hallerinde düşündüğümüz belleğin iki uç biçimi bunlardır.”⁷⁹

Bergson’a göre genelde yapılan hata belleğin iki saf biçimini değil de ara biçimleri esas kabul etmekten kaynaklanır. Anıların beyinde depolandığı ya da beynin temsil organı olduğunu düşünenlerin yanılığısı bu ara biçimlere dikkat etmektir. Peki bu ara biçimler de olan nedir? Belleğin ara biçimlerinde devindirici mekanizmalarla imgeler birlikte bulunur. Buna rağmen bu ara biçimin basit, tek bir şeye karşılık gelmesi istenir. Bu yüzden bilinçli imgenin dayanağının beyin, omurilik ya da beyin soğanı olduğu varsayılmaktadır.⁸⁰

2.2. DEVİNDİRİCİ BELLEK VE BAĞIMSIZ BELLEĞİN İLİŞKİSİ

Bergson’a göre iki farklı bellek türü vardır. Bunlardan biri beden belleği olarak adlandırılabilir. Bu bellek “organizmanın içinde sabitlenmiş, olası çeşitli sorgulamalara uygun karşılıklar veren zekice kurulmuş mekanizmalar bütünü”, “mevcut duruma uyum sağlamamızı ve maruz kaldığımız eylemlerin, kâh tamamlanıp bitmiş, kâh henüz ortaya çıkan, ama daima az çok kendiliğinden tepkiler halinde sürmesini” sağlayan bir yapıdır. Alışkanlıklarla çalışan bu bellek imge uyandırmaz. Diğer bellek ise hakiki bellek olup “hayal eden bellek”tir.⁸¹Bu bellek geçmişin içindeki – şimdiki zamanın içinde değil - gerçek hareketiyle olayları olduğu gibi kaydeder ve olayları birbirine ekler. Bu kayıtlı durumlar, imgeler bedende değildir. Bedenimiz kendi de bir imge, imgenin parçası olduğundan imgeleri depolayamaz. Bu nedenle geçmiş algıların bedende bir yeri olduğunu söylemek doğru değildir. Bedenin işlevini Bergson şu şekilde açıklar ““Bedenim, alımlanan ve geri gönderilen hareketlerin geçiş yeridir, benim üzerimde etkide bulunan şeyler ile benim etkilediğim şeyleri birleştiren çizgidir. Tek kelimeyle, duyumsal-devindirici fenomenlerin merkezidir.”⁸²

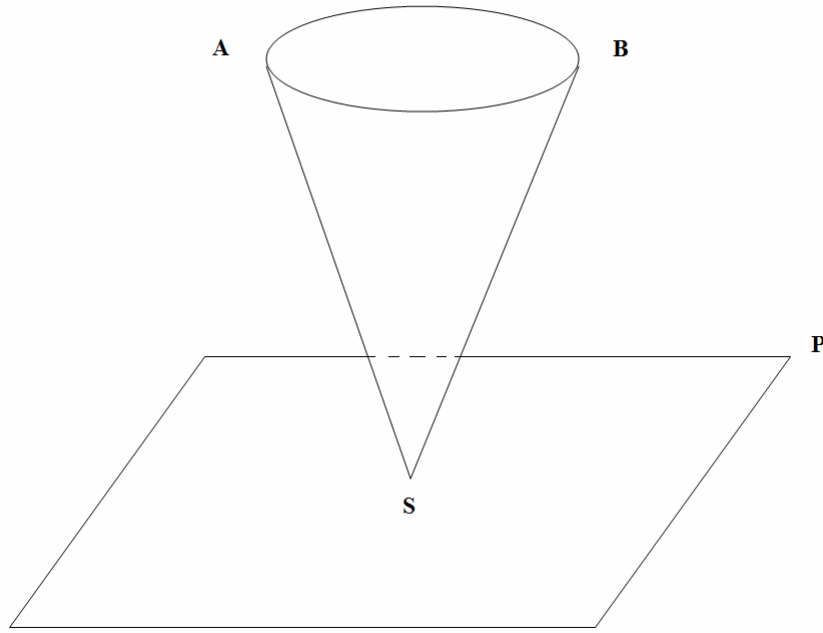
⁷⁹ Bergson, *Madde ve Bellek*, s.67.

⁸⁰ A.g.e., s. 67vd .

⁸¹ A.g.e., s. 113.

⁸² A.g.e., s. 113. vd.

Bergson bu iki belleğin ilişkisini koni örneğiyle açıklar. Buna göre “geçmişin içine oturan AB tabanı hareketsiz kalırken, her an için benim şimdiki zamanımı gösteren S tepesi sürekli ilerler ve benim edimsel evren tasarımımın P hareketli düzlemine de yine sürekli olarak değer. Beden imgesi S’de yoğunlaşır; ve P düzleminin parçası olan bu imge, düzlemi oluşturan tüm imgelerden kaynaklanan eylemleri alımlamak ve geri göndermekle kendini sınırlar.”⁸³

Şekil 2. 1. Bağımsız Bellek ve Devindirici Belleğin İlişkisi

Kaynak :Bergson, Madde ve Bellek, s. 113

Beden belleği yani duyumsal -devindirici bellek temelinde gerçek belleğin yattığı anlık bir bellektir. Bu iki bellek birbirlerine yardımcı olurlar. Gerçek bellek yakınlık ve benzerlik yoluyla duyumsal-devindirici mekanizmayı yönlendirecek anıları sağlar. Devindirici bellek de bilinçdışı anılara ortaya çıkma imkânı sunarlar.⁸⁴ Bergson bu iki belleği ve ilişkilerini çocukların bellekleri üzerinden örneklendirerek açıklar. Çocukların gerçek belleği yani hayal eden bellek son derece gelişmiştir. Bunun nedeni de davranışlarının ve belleklerinin henüz birbirlerine pek destek olmamalarıdır. Destek

⁸³ Bergson, *Madde ve Bellek*, s.113. vd.

⁸⁴ A.g.e., s. 114.

olmadığı için gerçek bellek davranışlar tarafından sınırlanmaz ve kendiliğinden bellek gelişir. Bergson bununla ilgili olarak ilginç bir tespitte bulunur: “Zekâ geliştikçe belleğin belirgin bir biçimde azalması, demek ki anılarla eylemlerin giderek artan örgütlülüğüne bağlıdır. Dolayısıyla bilinçli bellek, nüfuz etme gücü bakımından kazandığı şeyi kapsam bakımından yitirir.”⁸⁵ Konuyla ilgili başka ilginç bir örnek Afrika yerlileri ile ilgilidir. Afrika’da vaaz veren bir misyoner konuşmasını bitirdikten sonra topluluktan birinin tüm konuşmasını aynı şekilde mimiklerine, hareketlerine varıncaya kadar tekrar ettiğini görmüştür. Bergson’a göre bu durum entelektüel seviyesi çocukluğu aşmamış olan insanlarda gerçek belleğin durumunu göstermektedir.⁸⁶ Gerçek bellek imgelerin farklılığını vurgularken, tekrarlayan bellek benzerliklere vurgu yapar.⁸⁷

2. 3. BERGSON’DA BELLEKLE İLİŞKİLİ KAVRAMLAR

2. 3. 1. Şuur

Bergson zihinden bahseden birinin öncelikle şuur demiş olacağına vurgu yapar. Bergson ne olduğunu tam olarak tarif etmese de biz de şuurla birlikte varolan özellikleri sıralar. Burada karşımıza çıkan ilk şey hafızadır. Kendisinden bir şeyler barındırmayan şuur her an yok olur. “Şuur hafızadır, geçmişin şimdi içre barınması ve yığılaşmasıdır.”⁸⁸ Bergson’un süreyi de benzer şekilde tarif etmesi felsefesinde süre, hafıza ve şuur kavramlarının ne kadar iç içe olduğunun bir göstergesidir.

Zihnimize şöyle bir baktığımızda mevcut şeylerle ve birazdan olacak şeylerle uğraştığımızı görürüz. Bergson için şuur başka bir ifadeyle “var bulunmayan şeyi ezberde bulundurmak, henüz var bulunmayan şeyin üzerine bindirmek”tir.⁸⁹ Şuur, geçmiş ve gelecek arasında köprü görevi görmektedir. Bergson söz konusu köprünün işlevini anlayabilmek için şuurlu varlıkları ve bu şuurların tabiatta nelere uzandığını anlamaya çalışır. Bununla ilgili zihni bir araştırma yürütürken cevapların matematiksel bir kesinlikte olamayacağını bilmek gerekir. Şuurlu varlık deyince ilk akla gelen canlı insandan işe başlamak gerekecektir. Bergson şuurun beyin olaylarıyla paralelmiş gibi görünmesinden dolayı şuur beyne bağlayan yaklaşımlara karşı çıkar. Nasıl ki

⁸⁵ Bergson, *Madde ve Bellek*, s.114-115.

⁸⁶ A.g.e., s. 115.

⁸⁷ A.g.e., s. 116.

⁸⁸ Bergson, *Zihin Kudreti* (çev. Miraç Katırcıoğlu), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1959, s. 5-6.

⁸⁹ A.g.e., s. 6.

sindirimimiz bizde mideye bağılı olması, diğere canlılarda sindirimimiz yapılmadığını ispat etmiyorsa, şuurun da insan beyniyle paralel gibi görünmesi de hayatta beynin şuur için şart olduğu sonucuna götüremez. Bütün canlılarda şuurdan bahsetmek mümkündür.⁹⁰ Şuur aynı zamanda yer yer uyuklayabilir. Bunu açıklayabilmek için beynin işlevi üzerinde durmak gerekir. Beynin işleyişine baktığımızda uyarımın önce beyne çıktığını, sonra ilgili bölgeye indiğini görürüz. Omurilik düzenini doğrudan harekete geçirmektense araya beynin girmesi söz konusudur. Peki bunun anlamı nedir? Beynin tek tek uyarımlarla değil de bütün uyarımlarla aynı anda ilgilenme kapasitesi vardır. Her hangi bir duyu yoluyla gelen uyarım beyin sayesinde uygun tepkiye dönüşür. Başka bir deyişle farklı yerlerden gelen bilgilerin toplandığı ve duruma göre uygun stratejinin belirlendiği bir komuta merkezi olarak düşünülebilir. Bergson bu konuda şunları ifade etmektedir: “Beyin, hangisi olursa olsun bir duyu yolundan gelmiş bulunan sarsıntının hangisi olursa olsun bir hareket yoluna geçip gidebildiği bir kavşaktır. Beyin, bir organizmanın bir noktasından alınmış olan akımı, istenildiği gibi gösterilen bir hareket cihazının doğrultusuna yöneltip fırlatmağa imkân veren bir komütatördür. Bu andan itibaren, kendi dönüşünü yaptığı vakit uyarımın bedenden isteyeceği şey, muhakkak ki, maruz kalınmış olan değil fakat seçilmiş bulunan devitken bir düzeni çalıştırmasıdır. Beyin bir *seçim* örneğidir.”⁹¹ Şuur ise seçimi yapar. Bu yüzden geçmişini hatırlayıp, geleceğe adım atmaktadır.⁹²

Seçim demek olan şuur, hareketini kendiliğinden sağlayamayan canlılarda yok olmaktan ziyade uyuklamış durumdadır. Bu durum hem hayvanlar hem de bitkilerde söz konusudur. İnsanda ise otomatikleşen hareketlerde aynı şey olur. Şuur, davranış otomatikleştikçe ortadan kalkmaktadır. Dolayısıyla şuur ve seçim birbirleriyle iç içe olmak durumundadırlar. Şuur madde âleminde değil, hayat âleminde varolur. Hayat kadar kapsamlı olan şuurun hürriyeti işaret ettiğini söylemek, hatta şuurun hürriyet olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁹³ Bergson’a göre duyulara ya da şuura doğrudan doğruya çarpan her şey iç ve ya dış olsun deneye konu olan her şey bunun alelâde bir görünüş olmadığı delilleriyle ispat edilmiş olmadıkça gerçektir diye kabul edilmemelidir.”⁹⁴ Hür olmayı yanılsama olarak gören yaklaşımlar için Bergson’unun

⁹⁰ Bergson, *Zihin Kudreti*, 1959, s. 7-9.

⁹¹ A.g.e., s.10.

⁹² A.g.e., s. 10-11.

⁹³ A.g.e., s.13-15.

⁹⁴ A.g.e., s. 39.

gösterdiği yol budur. Bu yaklaşımlar öncelikle bu kanıtlamayı yapmak durumundadırlar. İradenin güç oluşturması, bunun gözlenmesi Bergson'a göre o zamanki ölçüm teknikleriyle mümkün değildir. Yanılsamayı destekleyenler böyle bir kanıtlamayı yapamazlar. Çünkü iradenin, hürriyetin olmadığı bir alandan aldıkları bir kanunu -güç korunumu- hürriyet alanına taşımışlardır. İradenin ölçümle elde edilemeyecek olması kadar zayıf olması da muhtemeldir. Bergson deyimiyle “bir baruthaneyi uçuran kıvılcım”⁹⁵ gibi irade, istek de eylemlerimize katılabilir ve bu katılış ölçülemeyebilir. Bergson'un bu ifadesi günümüz bilinç deneyleri açısından önemlidir. Bilinci beyindeki aktivasyonlar yoluyla anlamaya çalışıp, sonra da aktivasyon bulunmadığı için reddeden yaklaşımlara Bergson'un bu ifadesi katkı sağlayabilir. Bu konu son bölümümüzde daha ayrıntılı olarak tartışılacaktır.

2. 3. 2. Dikkat

Bizler konuşurken, birini dinlerken ya da kendi kendimize düşünürken, geçmiş hatırlamaya çalışırken biri “gerilme”, diğeri “gevşeme” olmak üzere iki tavır içerisinde oluruz. Gerilmede çaba duygusu söz konusuysen, gevşemede söz konusu değildir. Bergson'a göre çağdaş psikoloji dikkat meselesine hakkıyla değinmemiştir. Psikolojinin üzerinde durduğu dikkat duyumu dikkatidir. Dolayısıyla “basit bir kavrayışa yapılan dikkattir.”⁹⁶ Akıl çaba sayesinde kendi üzerine çıkar. Bu çaba sayesinde yüksek tasarımlar elde edilebildiği gibi, daha basit tasarımlar da elde edilebilir. Psikolojinin ele aldığı haliyle duyumu dikkati, çaba duygusuyla ele alınan dikkate göre silik bir konumdadır. Bergson'un ele aldığı dikkat duyumu dikkatini de içeren daha geniş bir dikkat, O'nun deyimiyle akıl çabasıdır. Bergson “yeni baştan üretim olan en kolayından, üretim ve icat olan en zoruna giderek” söz konusu akıl çabasının çeşitlerini inceler. Bunu yaparken de incelenmesi gereken öncelikli konu hafıza, hatırlama olaylarıdır.⁹⁷ Dikkat meselesi Bergson felsefesinde hafızayla ilişkilidir. Bergson konuyla ilgili olarak farklı bilinç düzlemleri olduğundan bahseder. Bu bilinç düzlemleri Bergson felsefesinde tek tek açıklanmış değildir, ancak verilen örnekler üzerinden bilinç düzlemlerine ilişkin çıkarımlar yapılabilir. Bu örnekler ve bilinç durumları Bergson'un bellek türlerini anlatırken verilmiştir.

⁹⁵Bergson, *Zihin Kudreti*, 1959, s. 40.

⁹⁶A.g.e., s.174.

⁹⁷A.g.e., s. 174-175.

2. 3. 3. Rüya

Bergson rüyanın fizyolojik, psikolojik ve metafiziksel bir yönü olduğunu düşünmektedir. Uykuda gözler kapalı olmasına rağmen, herhangi bir dış uyarımın, ışığın vs. ayırt edildiğini söyler Bergson. Buna göre rüyalarımızın birçoğu dış uyarımın neden olduğu duyumlardan kaynaklanır. Aniden ortaya çıkan şiddetli bir ışık yangın gibi rüyaları ortaya çıkarırken, sürekli ve yumuşak ışıklarda daha sakin rüyaların ortaya çıkmasına neden olur. Aynı şekilde işitme duyusunun da normalde almadığı ama uykuda fark ettiği sesler vardır. Dolayısıyla bu, biz uyurken de aslında duyuyoruz demektir. Görme duyusunda olduğu gibi dışarıdan gelen sessel bir uyarımın şiddeti, niteliği rüya sırasında ortaya çıkan seslere çevrilmektedir. Rüya sırasında insanın maruz kaldığı görsel uyarılar işitsel uyarılardan çok daha etkilidir. Görme ve işitme duyuları gibi dokunma duyusu rüya oluşumunda etkilidir. Dışarıdan gelen herhangi bir fiziksel müdahale rüya görmeyi etkiler. İç duyumlarının etkisi ile de rüya oluşmaktadır.⁹⁸

Bergson rüyayı “geçmişin yeni baştan hayata kavuşması” olarak adlandırır. Hafızanın derinlerinde olan anılar rüyalarda gün yüzüne çıkarlar. Peki bedenin iç ve dış duyumlarla elde ettiği malzeme rüya sırasında oluşan nesnelere nasıl dönüşür? Bu sorunun cevabını Bergson anı olarak verir. Dolayısıyla rüyanın oluşumunda bellek önemli bir yere sahiptir. Berson’a göre insanda olduğu gibi hayvanda da hafıza bulunmaktadır. Hafıza hayvana, benzer şartlı uyarılardan sonra olumlu ya da olumsuz tepkinin ne olacağını söyler. İnsanda ise hatırayı şu şekilde tanımlamaktadır: “İnsanda hafıza, eylemin daha az tutuğudur, bunu kabul ediyorum; fakat yine de eyleme katılıp yapışır: Kendi hatıralarımız, baştanbaşa dayanışık bir bütün; arzu buyurursanız, hiç durmadan kımıldayan tepesi bizim kendi şimdimiz ile aynı zamana rastlayan ve onun ile birlikte geleceğe dalıp gömülen bir piramit teşkil ederler.”⁹⁹

Bergson insanın hayatı boyunca bildiği, gördüğü, işittiği hiçbir teferruatı unutmadığını düşünür. Hatıralar hafızanın en derinlerinde muhafaza edilirler. İnsanın bir takım engelleri kaldırdığını sezdiklerinde şuurun yüzeyine çıkmak için çabalarlar. Ancak çok fazla oldukları için hepsi şuur üzerine çıkamaz. Gün yüzüne çıkan hatıralar, uyanıkken ‘şimdide’ uğraştığımız fiillerle bir şekilde bağlantısı bulunan hatıralardır. Rüya

⁹⁸ Bergson, Zihin Kudreti, 1989, s. 122-128.

⁹⁹ A.g.e., 134- 135.

dışarıdan veya iç organlardan gelen duyumlarla birtakım anılar birleşir ve rüya meydana gelir. Bergson için rüya gizemli değil, aksine hayatımızdaki eşyalar, çevremiz üzerine geliştirdiğimiz görüşlerimiz kadar açıktır. Çevremizden görsel ya da işitsel olarak aldığı duyumlara, hafıza bu duyumdan daha fazlasını katar.¹⁰⁰

Bergson rüyayı “düşüncenin yüksek görevlerine verilmiş bir dinlenme, muhakemenin ertelenmesi” olarak tanımlamaktadır.¹⁰¹ Rüyada ne muhakemenin yok olması ne de duyu organlarının kapanması söz konusudur. Eğer kişi rüyaları üzerine ciddi bir incelemeye girişirse bu durumu görebilecektir. Bunu yaparken uykudan uyanıklığa geçerken çevreye bir bakmak gerekir. Bu zor olmakla birlikte çaba sonucu zamanla öğrenilebilir.¹⁰²

2. 3. 4. Algı-Duyum ve Anı

Bergson bellek anlayışına öncelikli olarak algıya dair yanılsamaları düzeltmeyle başlamaktadır. Çünkü algıya dair yanlışlar düzeltilmedikçe sağlıklı bir bellek yapısı da kurulamaz. Saf algı ve anı arasındaki farkı “yoğunluk farkı” olarak görmek beden ve tinin bilgisinin üzerini örter. Onları tam olarak anlayamamamıza neden olur. “Anı daha zayıf bir algı haline getirildiğinde bellek teorisi bozulmuş olur.¹⁰³ Anılarımız algılarımıza dahil olur, algının sayesinde hayat bulur. Ama yine de farklı şeylerdir. Psikologlarca bu ayrımın yapılmaması yani anının zayıflamış algı olarak görülmesi var olan güçlükleri daha da çözümden uzaklaştırmaktadır.¹⁰⁴ Anı zayıflamış bir algı ise, algı da daha yoğun bir anı olmak durumundadır. Bu şekliyle anı gibi verili düşünülen, içsel bir duruma dönüşen algının “şeylerin içindeki yerimizi almamızı sağlayan” gerçek mahiyeti göz ardı edilmekte, bu da belleğin açıklanmasını imkânsız hale getirmektedir.¹⁰⁵

Katışksız anı, anı-imge ve algı Bergson düşüncesinde birbirleriyle ilişkili kavramlardır. Hepsi birbiriyle özellikle anı-imgeler algılarla sürekli iç içedir. Anı-imge algının tamamlanmasına yardımcı olmaktadır. Anı-imge “maddileştirmeye başladığı “katışksız

¹⁰⁰ Bergson, *Zihin Kudreti*, 1989, s.136- 139.

¹⁰¹ A.g.e., s.143.

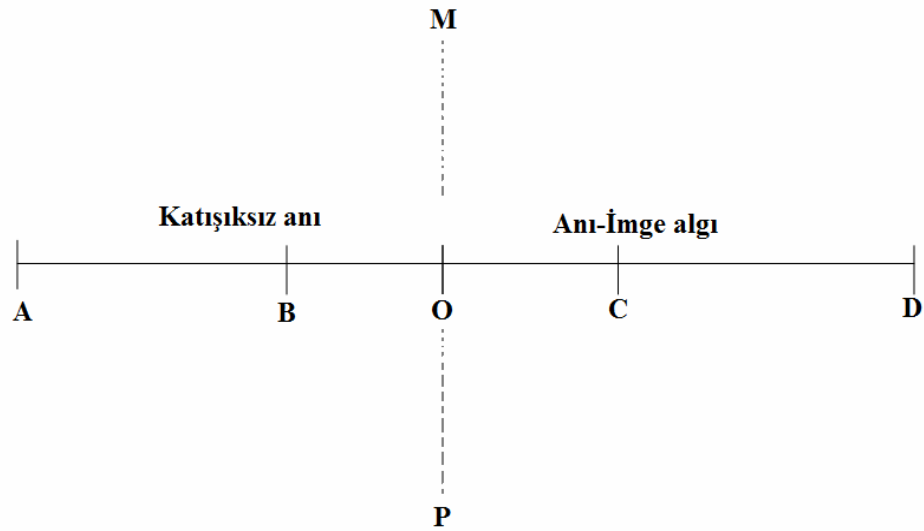
¹⁰² A.g. e. s.144.

¹⁰³ Bergson, *Madde ve Bellek*, s.51.

¹⁰⁴ A.g.e., s.50.

¹⁰⁵ A.g.e., s.51.

anı”ya ve cisimleştirmeye yöneldiği algıya benzer... doğmakta olan bir algı”¹⁰⁶ şeklinde tanımlanabilir. Katışksız anı ise bağımsızdır ve imge sayesinde kendini gösterir.¹⁰⁷

Şekil 2.2. Katışksız Anı, Anı-imge ve Algı İlişkisi

Kaynak: Bergson, *Madde ve Bellek*, s. 100.

Şekildeki doğrudaki gösterilen bu 3 terim birbirleriyle iç içe geçmiştir. Söz konusu terimlerin nerede başlayıp nerede bittiğini anlamak çok da mümkün olmamaktadır. Bergson çağrışımıcılığı doğrudaki sürekliliği bozup, yerine yan yana öğeleri koymakla eleştirir. Sürekliliği MO çizgisiyle çağrışımıcılık OD kısmında duyumları, AO kısmında da imgeyi görmektedir. Böylece tüm psikolojik yaşam iki terimle karşılık bulur: imge ve duyum.¹⁰⁸ Buna göre katışksız anı imgenin içine battığından, algı da önceden içine imgeden “bir şeyler katarak yakınlştırıldığından, bu iki durum arasında bir derece ya da yoğunluk farklılığı bulunacaktır”.¹⁰⁹ Bergson çağrışımıcılığın hatasını şu şekilde ifade eder: “Edimselin içine yerleştirildiğinde, gerçekleşmiş ve mevcut bir durumun içinde, geçmiş kökeninin izini keşfetmek için, algının anısını ayırt etmek için ve baştan itibaren

¹⁰⁶ Bergson, *Madde ve Bellek*, s.100.

¹⁰⁷ A.g.e., s.100 vd.

¹⁰⁸ A.g.e., s. 101.

¹⁰⁹ A.g.e., s. 102.

büyüklik farkı olmaya mahkûm olan şeyi bir yapı farklılığı haline getirmek için boşuna çabalayıp tükenir.”¹¹⁰ Bir anı edimselleştiği ölçüde imge içinde yaşar. Bu doğrudur. Bergson’a göre psikologları yanıltan da kusurlu olmayan, doğru ama inandırıcılığı zayıf bu argümandan yola çıkmalarıdır. Algının daha yoğun bir anı olduğu düşüncesinden yola çıkarsak bu düşünce ters çevrildiğinde yani anı daha zayıf bir algı durumuna geldiğinde algı ve anı arasında yapı farkı değil de derece farkı görmenin saçmalığı görülecektir.¹¹¹ Bergson anı ve algı arasında derece farkı görmeyi yanılsama olarak nitelendirir. Buna göre “Algı, katışıksız bir tıne ve tamamen spekülative ilgiye hitap eden bir bilgi olarak görülmek istenir yalnızca. Bu durumda, anının kendisi de, artık bir nesnesi olmadığından, özü gereği bu türden bir bilgi olduğundan, algı ile anı arasında bir derece farkı görülebilir, algı anının yerini değiştirir ve böylece bizim şimdiki zamanımızı, özellikle en güçlünün yasasına bağlı olarak oluşturur. Ama geçmiş ile şimdi arasında bir derece farkından başka bir şey vardır.” ve “Şimdiki zamanım beni ilgilendiren şeydir, benim için yaşayan şeydir ve her şeyi söylersek, geçmişimin temelde güçsüz olduğu yerde, beni eyleme kışkırtan şeydir.”¹¹² Bergson şimdiki zamanın bu özelliği sayesinde katışıksız anının daha iyi anlaşılabilirliğini düşünür. O yüzden şimdiki zamanın ne olduğu, bize ne söylediği sorusu Bergson’un bellek mekanizması açısından önemlidir. Şimdiki zaman geçmişin ve geleceğin sınırlarını ihlal eden daha yaşadığım an uzaklaşan, bu sırada geleceğe doğru akan bir yapıdır. Yakın geçmiş algılandığı için duyumdur; yakın gelecek ise eylem ya da harekettir. Dolayısıyla şimdiki zamanım dediğim şey duyum ve hareketi kapsayan duyumsal-devindirici bir süreçtir. Şimdiki zaman Bergson için bedenimiz hakkındaki bilincimizden başka bir şey değildir. Şimdiki zamanım dediğim şey bedenin edimsel halinden kaynaklanır. Hareketler ve duyumlar mekânda kendilerine biricik oldukları bir yer edinirler. Anı ile duyum arasında bir derece farkı görenlerin anlayamadığı da bu biricikliktir. Bergson’a göre duyumlar bedenin çeşitli organlarını ilgilendirirken katışıksız anı bedenimin hiç bir bölümüyle ilgili değildir. Bergson duyum ve katışıksız anıyı şu şekilde ayırır: “Duyum özü gereği yayılabilir, yerleşebilir; bir hareket kaynağıdır; katışıksız anı yayılımsız ve güçsüz olduğundan, duyumdan hiçbir biçimde ayrılmaz.”¹¹³ Geçmiş katışıksız anıdan imge haline geldiğinde şimdiki zamanımla çakışır. Şimdiki zamanımı ilgilendiren

¹¹⁰ Bergson, *Madde ve Bellek*, s.102.

¹¹¹ A.g.e., s. 102-103.

¹¹² A.g.e., s. 103.

¹¹³ A.g.e., s. 105.

imgenin tersine anının şimdiki zamanla ilgisi yoktur. Kullanılmadıkça gücünü kaybettiğinden, duyumla karışmaz, yayılımsız bir özelliğe sahiptir.¹¹⁴

2. 3. 5. Tanıma

Bergson için belleğin iki ayrı türünü, algı ve anının yanlış anlaşıldığını, bunların saf hallerinden çıkıp karma hallerinin saf hâlimiş gibi ele alındığını önceki bölümde bahsetmiştik. Bergson algı ve anının ayrı ayrı biçimlerini tanımladıktan sonra, bu ikisinin ara biçimlerini ve ara biçimlerde ne düzeyde etkili olduklarını ortaya koyar. Bu ara durumlar güncel bir algının devam ettiği ve imge açısından da geçmiş algıların yeniden ortaya konduğu durumlardır. Bu da en iyi tanıma durumlarında ortaya çıkar.

Bergson'un tanımayla ilgili görüşlerine geçmeden önce bir kıyaslama yapabilmek için kısaca tanımanın psikolojide nasıl ele alındığına bakalım. Psikolojide tanımayla ilgili olarak temel 5 yaklaşımdan bahsedebiliriz. Bunlar “Gestalt Teorisi”, “Aşağıdan Yukarı ve Yukarıdan Aşağı İşleme”, “Şablon Eşleme”, “Özellik Analizi” ve “Prototip Teoridir”. Gestalt teori, öncelikle bütünün algılandığı ve parçaların bütün algısıyla anlam bulduğu ve tanındığı tezini savunur. 2. yaklaşımımızın aşağıdan yukarı işleme biçiminde tanımanın parçalar tarafından başlatıldığı, yukarıdan aşağı işleme biçiminde ise tanımanın Gestalt'a benzer biçimde bütün tarafından başlatıldığı kabul edilir. Şablon eşlemede ise uyaran ile içsel zihinsel temsil arasında eşleme söz konusudur. Özellik analizinde aşağıdan yukarıya işlemeye benzer bir şekilde basit özelliklerden yola çıkarak tanıma gerçekleşir. Prototip teoride ise tanıma algı ile zihinsel temsil arasındaki eşlemeye dayanır.¹¹⁵

Bergson tanımayla ilgili olarak şu hipotezi kurar: “Mevcut bir nesnenin tanınması nesneden kaynaklanıyorsa hareketlerde, öznenen kaynaklanıyorsa tasarımlarla olur.”¹¹⁶ Bergson tanımayla ilgili olarak algı ve anıyı yan yana getiren açıklamaları eleştirir. Söz konusu bu yaklaşımlar anıyı açıklamaya yeterli değildir. Eğer tanıma anının algının kendisine benzeyen anılara yönelmesi, arayıp bulmaya çalışması ve nihayetinde yan yana gelmesiyle oluşsaydı eski imgeler ortadan kalktığında tanıma da ortadan kalkmalı, imgeler varlığını devam ettirdiğinde tanıma da devam etmelidir. Buna göre psişik

¹¹⁴Bergson, *Madde ve Bellek*, s. 103-106.

¹¹⁵Robert L. Solso, M. Kimberly Maclin ve Otto H. Maclin. *Bilişsel Psikoloji* (çev. Ayşe Ayçiçeği-Dinn), Kitapevi Yayınları, İstanbul 2007, s.128-129.

¹¹⁶Bergson, *Madde ve Bellek*, s. 59.

körlük ya da algılanan nesnelere tanıma güçlüğü¹¹⁷ durumunda görsel bellek ortadan kalkmış olmalı ya da görsel bellek ortadan kalktığında visuel agnozi¹¹⁸ ortaya çıkmalıydı. Oysa pratiğe baktığımızda durumun böyle olmadığını rahatlıkla görebiliriz. Bergson bu konuda iki örnek verir. İlk örnekte “hasta gözlerini kapadığında oturduğu şehri tarif edebiliyor ve hayalinde orada gezinebiliyordu; sokağa çıktığında her şey ona yeni geliyordu, hiçbir şeyi tanıyamıyor ve yönünü bulamıyordu.”¹¹⁹ Bu vaka görsel anılar korunmuş bile olsa –bu anılar bilinçli bile olsa- önceki benzer durumları, koşulları tanımasına yetmediğini göstermektedir. Diğer bir vaka ise “doğduğu şehrin sokaklarını tanıyamıyordu, oraların ne adını biliyor, ne de yön bulabiliyordu; ama yine de buraların sokak olduğunun farkındaydı, evleri görüyordu. Karısını ve çocuklarını tanıyamıyordu; bununla birlikte, onları gördüğünde birinin bir kadın, diğerlerinin bir çocuk olduğunu söyleyebiliyordu.”¹²⁰ Bu vakada ortadan kalkmış olan şey tanıma değil, bir tür tanımadır. Görsel imgeler silinmiş, bununla birlikte alguların tanınması belli bir dereceye kadar devam etmiş ama tam olarak psişik körlük oluşmamıştır.¹²¹ Psikolojideki örüntü tanımaya dair yaklaşımlara bu örnekler üzerinden bakacak olursak tanımanın güncel uyaran ve zihinsel temsilin bir araya gelişiyle olmadığını, başka bir deyişle algının geriye dönüp eski imgeleri çağırmasının ya da eşlemenin tanımayı açıklayamadığını görüyoruz.

Peki tanıma nedir, nasıl gerçekleşir? Bergson tanımanın an içinde de olabileceğini, hiçbir anıya gerek kalmadan bedeninin tanıma yetisi olduğunu düşünür. Devindirici mekanizmalar bedeninin tanınmasında, aşinalık duygusunda başrolde. Alguların hepsi hareket halinde devam eder ve duyu eğitimi dediğimiz şey de “duyumsal izlenim ile bu izlenimi kullanan hareket arasında kurulan bağlantılar içinde oluşur.”¹²² İzlenim ne kadar sık tekrarlanırsa söz konusu bağlantı o kadar güçlü hale gelir. Tekrarlarla oluşumu güçlenmiş bedensel mekanizmaların hala inşa halinde olanlara göre değiştirilmesi çok zordur. Kısaca şunu söyleyebiliriz ki Bergson için her aşına algıyla birlikte örgütlü -

¹¹⁷Algılanan nesnelere tanıma güçlüğü agnozi olarak adlandırılmaktadır. Agnozisi olan hastalar görme, işitme ya da dokunma duyularında herhangi bir hasar olmamasına karşın görme, işitme ve ya dokunma duyularıyla nesnelere tanıyamazlar. Daha fazla bilgi için bkz: Oğuz, **Tanrıdağ, Teoride ve Pratikte Davranış Nörolojisi**, Nobel Tıp Yayınları, İstanbul 1994

¹¹⁸ Vizual agnozi “Nesnelerin görüldükleri zaman tanınmadıkları halde, seslerinin duyulması ya da dokunulduklarında isimlendirebilmeleridir.” **Tanrıdağ**, s. 66.

¹¹⁹**Bergson, Madde ve Bellek**, s.69.

¹²⁰**A.g.e.**, s. 70.

¹²¹**A.g.e.**, s.70. vd.

¹²²**A.g.e.**, s.71.

devindirici bir mekanizmanın olması- tanıma duygusunun temelinde bu örgütlenmenin olduğunu düşündürmüştür. Bergson bu konuda şu ifadeleri kullanır:“Genellikle tanımamızla oynarız, onu tasarlarız, sonra onu düşünürüz. Gündelik yaşamımız nesnelere arasında cereyan eder ki, yalnızca varlıkları bile bizi bir rol oynamaya yöneltir: Bu nesnelere tanıdıklık yanlarını oluşturur. Dolayısıyla devindirici eğilimler bize tanıma duygusu vermeye yeterlidir. Ama hemen söyleyelim ki genellikle başka bir şeyle birleşir.”¹²³ Bergson’un devindirici mekanizmalara eşlik ettiğini söylediği şey önceki psikolojik yaşamımızdır. Bu psikolojik yaşam duyumsal-devindirici mekanizma tarafından ketlenir. Anı-imgeler gün yüzüne çıkmak için algı ve devindirici mekanizma arasında oluşan çatlağı beklerler. Gün yüzüne çıkabilenler ise devindirici mekanizmaya hizmet edebilecek nitelikte olanlardır. Seçilmiş bu imgeler arasından biz de bir derleme yaparız. Sonuç itibarıyla gerçekleşmiş ya da doğmakta olan devindirici hareketler bir yandan anı-imgeleri ketlerken, diğer yandan onların belirmesine olanak sağlarlar.¹²⁴ Devindirici mekanizmaların tanımada etkili olup olmadığını Bergson yine vakalar üzerinden özellikle psişik körlüğe sahip vakalar üzerinden anlatır. Bu vakalar görsel belleğin olmasına karşın tanımının olmadığı vakalardır. Bu vakalarda iki nokta dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki yön bulmayla ilgilidir. Bu vakalar yön bulmayı öğrenmede bir âmânın yön duygusunu öğrenmesinden daha başarısızdırlar. Bazen aylarca çalışsalar bile aynı odada yönlerini bulmakta zorlanırlar. İkinci dikkat çeken nokta resim çizerken kullandıkları yöntemdir. Normalde resim yaparken nesneye bakar ve ona göre çizeriz. Psişik körlüğü olan kimse bunu yapamaz. Yapmaya çalıştığı şey tek tek noktaları koyup veya ufak ufak çizikler yapıp resmi tamamlamadır. Ama baktığı resmi çizmekte yine de başarısız kalır. Bergson’a göre bunun nedeni “fark edilen nesnelere eklemlenmelerini birbirinden ayırma, yani görsel algıyı onun şemasını çizme yönünde devindirici bir eğilimle tamamlama alışkanlığının” ortadan kalkmasıdır.¹²⁵ Bahsettiğimiz bu tanıma dalgınlıkla ortaya çıkan tanımadır. Bergson felsefesinde dalgınlıkla ortaya çıkan tanımadan sonra dikkate dayalı tanıma bakalım.

Dikkate dayalı tanıma yani anıların düzenli olarak algıya katıldıkları tanıma nasıl oluşur? Bergson’a göre bu sorunun cevabı bellek ve beyin arasındaki ilişkinin niteliğine de cevap verebilir. Bergson bedeninin sadece eylem merkezi olduğu, beynin

¹²³Bergson, *Madde ve Bellek*, s. 72.

¹²⁴A.g.e., s. 72 vd.

¹²⁵A. g.e., s.73-74.

tasarım oluşturmaya yeterli bir organ olmadığı, anıları depolayan değil, anıların devindirici unsurların barındığı bir yer olarak görür. Bu fikrini şu şekilde ortaya koymaktadır “Lezyonlar bizim doğmakta olan ya da olası eylemimizi ilgilendirirler. kimi zaman beden bir nesne karşısında imgenin hatırlanmasına uygun tavrı almasını engeller; kimi zaman bu anının mevcut gerçeklikle bağlarını keserler, yani anının gerçekleşmesinin nihai evresini ortadan kaldırarak, eylem evresini ortadan kaldırarak, anının güncelleşmesini de engellerler. Ama her iki durumda da, beyinsel bir lezyonun anıları gerçekten ortadan kaldırdığı söylenemez.”¹²⁶ Bergson’un beyin bellek ilişkisinin doğasını dikkate dayalı tanımaaya bağlaması aslında tanımanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ama günümüz psikoloji bilimine baktığımızda örüntü tanıma her ne kadar bellekle ilişkili olarak aktarılsa da Bergson’un ona verdiği önemi henüz kavrayamadığımızı görmekteyiz.

Bergson otomatik tanıma ile dikkate dayalı tanıma arasındaki ayrımı şöyle özetler: “Otomatik tanıma bizim hareketlerimiz algımızı gerekli etkileri elde etmek için sürdürürken ve böylelikle bizi fark edilen nesneden *uzaklaştırırken, burada, tersine, nesnenin konturlarını vurgulamak için nesneye geri getirir.*”¹²⁷ Anı-imgeler burada belirgin bir role sahiptirler. Dikkate dayalı tanıma anılar algıya düzenli bir şekilde katılırlar. “Algı yalnızca derlenen, hatta tinin hazırladığı izlenimlerden oluşmaz.”¹²⁸ Algılarımızın içine imge-anılarımız sızar ve algının nerede, anının nerede başladığını ayırt edemeyiz. Bergson algıya yaklaşımını şu şekilde özetler: “Bizim farklı algımız kapalı bir çemberle gerçekten karşılaştırılabilir; bu algıda, tine yönelik imge-algı ile uzama fırlatılmış imge-anı birbirini kovalar.”¹²⁹ Bergson bir döngü şeklinde düşündüğü algının tek bir hat boyunca ilerlediği mekanik anlayışı eleştirir. Nesnenin duyumları, duyumların fikirleri oluşturduğu doğrultuda yeni algılar gelip öncekilere yapışmaktadır. Yani algılar önceki algıların üzerine biner. Bu da algı mekanizmasını mekanikleştirir. Döngü halindeki algı ise nesneden duyumlara, duyumlardan fikirlere giden bakış açısını kapsar ve daha ileriye gider. Zihinsel hayatta yeni çağrışımlar yeni döngüler oluşturur. Tinin yönelimi algı tarafından belirlenir, bununla birlikte tinin içinde bulunduğu yüksekliğe göre algı insanda çeşitli anı-imgeler oluşturur.¹³⁰ Bergson’da madde ve tinin

¹²⁶ Bergson, *Madde ve Bellek*, s.75.

¹²⁷ A. g. e., s.74.

¹²⁸ A.g.e., s.77.

¹²⁹ A.g.e., s. 78.

¹³⁰ A.g.e., s. 80.

karşılıklı etkileşimini görürüz. Bellekten çağırılacak olan şey beden hareketine göre belirlenirken, zihinde canlanacak olan anılar tinin bulunduğu yüksekliğe bağlı olmaktadır. Görüldüğü gibi Bergson felsefesinde bellek, beden, tin, beyin, algı, duyum birbirleriyle iç içe kavramlardır.

2. 4. BELLEK VE BEYİN

Lezyon sonucu tanıma problemleri neden ortaya çıkıyor? Bu sorunun cevabı bellek ve beyin arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Bu durum iki sebepten ortaya çıkmaktadır. Bergson bu durumu şu şekilde ifade eder: “ Kimi zaman, dışarıdan bir uyarı geldiğinde, anılarımız arasında bir ayıklama yapmaya yol açan belirgin tavrı bedenimiz otomatik olarak yerine getiremez; kimi zaman ise, anıların bedende bir uygulanma noktası, eylemin sürmesini sağlayacak bir araç bulamamasına bağlıdır. Birinci durumda lezyon, otomatik olarak yerine getirilen hareketin içinde toplanmış uyarımı sürdüren mekanizmalara yöneliktir; nesne dikkat çekemez. İkinci durumda, lezyon, iradi hareketlere zorunlu duyumsal evveliyatı sağlayarak bu hareketleri *hazırlayan* ve doğru ya da yanlış olarak imgesel merkezler diye adlandırılan beyin kabuğunun bu özel merkezlerini ilgilendirecektir: Özne dikkati sabitleyemez. Ama her iki durumda da, zarar göreceği olan şu anki hareketlerdir ya da hazırlanmasına son verilmiş olan gelecekteki hareketlerdir; anılar imha olmayacaktır.”¹³¹

Bergson lezyon sonucu kaybedilen yetiler nedeniyle beyinde imge merkezleri olduğunu ileri süren yaklaşımı beynin asıl işlevini bilmemekle eleştirir. Hipotezini sınamak için de patolojik vakalardaki tanıma problemlerine bakar. Özellikle sözel sağırılık problemi konuyla ilgili olarak ele aldığı problemdir. Bergson bunu incelerken “sözcüklerin işitsel tanınmasında 1. Otomatik bir duyumsal–devindirici süreci; 2. Anı-imgelerin aktif ve deyim yerindeyse ayrık yansımasını”¹³² göstermeye çalışır.

Bunun için işitmenin doğasına bakmamız gerekecektir. Öncelikle bunu nasıl gerçekleştirdiğimizi anlamak gerekir. Hiç bilmediğimiz bir dili dinlediğimizi düşünelim. İşittiğimiz şeyler neden ibarettir? Bir gürültü mü yoksa hecelerine ayırabildiğimiz bir konuşma mı? Bilmediğimiz bir dilde muhtemelen sessel sürekliliği olan bir gürültü duyacağız. Ama kendi dilimizde heceleri ayırabildiğimiz,

¹³¹ Bergson, *Madde ve Bellek*, s. 81.

¹³² A.g.e., s.82.

tanyabildiğimiz bir süreç söz konusudur. Peki sessel süreklilik nasıl olup da diğerlerinden ayırabildiğimiz hece ya da kelimelere dönüşüyor? Bergson bunu “devinim şema”¹³³ ile cevaplıyor. Kulağı yeni bir dili algılayacak hale getirmek “ ne ham sesi değiştirmek ne de bu sese bir anı eklemek anlamına gelir. Bu, sesin kasları devindirici eğilimlerini kulağın izlenimleriyle koordine etmektir; devindirici eşliği yetkinleştirmektir.”¹³⁴ Ya da bir hareketler dizisini öğrenmeye çalıştığımızı düşünelim. Öncelikle hareketin ne olduğunu algılarız ve onu gerçekleştirmek için birtakım kaslarımızı harekete geçiririz. Tekrarladıkça öğrenmeye çalıştığımız hareket bizde daha yetkin hale gelecektir. Dolayısıyla bedende devindirici düzeneği alışkanlık haline getirmekten ibaret olacaktır. Bergson tekrarın öğrenmedeki etkisiyle ilgili olarak şunları söylemektedir: “Tekrardan ve egzersizden doğacak olan ilerleme, yalnızca başlangıçta kapsanmış olan şeyi ortaya çıkarmaktan, temel hareketlerin her birine ötekilerle *dayanışmayı* saklı tutarak – yoksa bir işe yaramaz- kesinlik sağlayan bir *özerkliği* vermekten ibarettir. Alışkanlığın tekrarlanan çabayla edinildiği söylenir; ama tekrarlanan çaba, her zaman aynı şeyi üretiyorsa neye yarar? Tekrarın gerçek etkisi öncelikle *çözmek*, sonra *yeniden birleştirmek* ve böylece beden zekâsından söz etmek şeklinde olur.” Bölme ve sınıflandırmayı sağlayan şey tekrardan başka bir şey değildir.¹³⁵ Tekrarın etkisiyle sağlanan bölme ve sınıflandırma sonucu sesin devindirici mekanizması oluşur. Böylece gürültü şeklinde algıladığımız ses yığınının akışı bozulur. Bir sözü ayırt edebilmemiz onu tam anlamıyla tekrar edebileceğimiz anlamına gelmez. Bu durumda öğrendiğimiz yabancı dilin kelimelerini doğru telaffuz edebilmemiz ya da ezbere sandığımız melodiyi şarkı biçiminde söyleyebilmem gerekir. Fakat süreç böyle işlemez. Bildiğim bir yabancı dilin sözcüklerini doğru telaffuz edemeyebilirim. Ya da bildiğim melodiyi şarkı biçiminde söyleyebilirim. Aynı şekilde insan konuşmadığı durumlarda konuşmayı anlayabilir. Bir hareketi yapabilmemiz için beden bu anlaması gerekir. Bunu yapabilmek için de tek tek her parçayı bedenin deneyimlemesi gerekir. Beyindeki lezyonun da alışkanlığın yerleştirdiği bu “devindirici şema”yı bozduğu söylenebilir. Sözel sağırlığın önemli bir göstergesi işitme duyusu zarar görmediği halde yoğun gürültülere bile tepki vermemeleridir. Bergson’a göre bunun nedeni sesin devindirici mekanizmasının çalışmamasıdır. Bergson lezyonun devindirici mekanizmayı hasara uğrattığına bir başka delil olarak işittiği cümleler kavrama yetisini

¹³³ Bergson, *Madde ve Bellek*, s. 83.

¹³⁴ A.g.e., s. 83 vd .

¹³⁵ A.g.e., s. 84

kaybetmiş olan kişiye, cümleyi vurgulaya vurgulaya, hece hece sürekli tekrar edersek anlama konusunda çok daha iyi hale gelmesini verir. Bergson'un akustik anılar devam ettiği halde sözel sağırlığın olduğu hastalar incelenirse son bulgu beynin devindirici mekanizma olarak görev yaptığını gösterir.¹³⁶ Bergson'un lezyon hasarını azaltmak için önerdiği yöntem günümüzde afazi tedavilerinde de uygulanmaktadır. Tedavide ağız, dil ve dudak hareketlerinin çalışılması, dolayısıyla konuşma egzersizleri uzmanlar tarafından ısrarla önerilmektedir.¹³⁷ Bu tedaviler de aslında lezyonların yetileri tamamıyla ortadan kaldırdığını değil, işlevselliği azalttığını kanıtlamaktadır.

Bergson belli tasarım gruplarının bellekten silindiği vakaların iki ayrı kategoride açıklanabileceğini söyler. Birincide anılar aniden yitirilir, ikincisinde ise aşamalı olarak yok olma söz konusudur. İlkinde kaybedilen anılar rasgeledir, ikincisinde ise sırayla isimler, genel isimler ve fiiller silinir. İlk amnezilerde anıların çoğu şiddetli bir şokun arkasından geri gelir. İkinci tür amnezilerde – Bergson afazi diye bahsetmiştir – “sözcüklerin anılarını edimselleştirme yetisi” aşamalı olarak ortadan kalkar. Eğer anılar beynin içinde depolanmış iseler nasıl olur da lezyon hep aynı düzende belleğe zarar vermektedir.¹³⁸ “Anıların, edimselleşmek için devindirici bir yardımcı maddeye ihtiyaç duyduklarını ve hatırlanmak için de bedensel bir davranışa katılmış bir tür zihinsel davranış gerektirdiklerini”¹³⁹ kabul ettiğimizde sorumuzun cevabı açıklanmış olacaktır. “Anıların beyinsel lezyonlarla sözümlerine ona imhası, anının güncelleşmesini sağlayan ilerlemenin kesintiye uğramasından başka bir şey değildir.”¹⁴⁰

Gözlem bize bir taraftan lezyon sonucu ortadan kalkan anıları gösterirken diğer taraftan da söz konusu yitirilmiş anıların yerinin beyinde olmadığını söyler. Peki bu durumda olan nedir? Bergson'a göre duyu organlarının simetrisinde olan zihinsel bir duyu organı mevcuttur. İşitme üzerinden gidecek olursak kulağın simetrisinde işitme merkezine oranla zihinsel bir kulak mevcuttur. Hatırlanan işitsel imge ilk algının harekete geçirdiği aynı sınırları harekete geçirir. “Kirişler hala buradadır ve dışsal seslerin etkisi altında hâlâ titreşirler; eksik olan içsel klavyedir”¹⁴¹ Başka bir ifadeyle

¹³⁶ Bergson, *Madde ve Bellek*, s. 87.

¹³⁷ Tanrıdağ, s.51; bkz. Yahya, Karaman. *Lisan Bozuklukları*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2000, s.35.

¹³⁸ Bergson, *Madde ve Bellek*, s.90-91.

¹³⁹ A.g.e., s. 91.

¹⁴⁰ A.g.e., s. 95.

¹⁴¹ A.g.e., s. 98.

“temel duyuların doğduğu merkezler, bir anlamda iki farklı taraftan, önden ve arkadan harekete geçirilebilir. Önden, duyu organlarının, dolayısıyla gerçek *nesnenin* izlenimlerin edinirler; arkadan, gücül bir nesnenin etkisine, bir aracından bir diğerine maruz kalırlar. İmge merkezleri, eğer varlarsa bu duyumsal merkezler karşısında, yalnızca duyu organlarının simetrik organları olabilirler. Duyu organları nasıl ki gerçek nesnelerin bulunduğu yer değilse, onlar da katışıksız anıların, yani gücül nesnelerin bulunduğu yer değildir.”¹⁴²

2. 5. BELLEK VE TİN

Bergson’a göre bilinç varolmakla değil, eylem veya etkinlikle eş anlamlıdır. Bedensel olarak bir şeyler yapabildiğimizde bilincin rolünün eyleme eşlik etmek olduğunu görürüz. Bilinç eylemlerle birlikte bile olsa kurgulama yetisi olarak düşünüldüğünde söz konusu olan bir yanılsamadır. Bilinç kurgulama yetisi olarak, bilgisi olan bir yetiymiş gibi düşünüldüğünde, zaten içerdiği şeyi ortaya çıkarmaması, aydınlatmaması da anlaşılmaz.¹⁴³

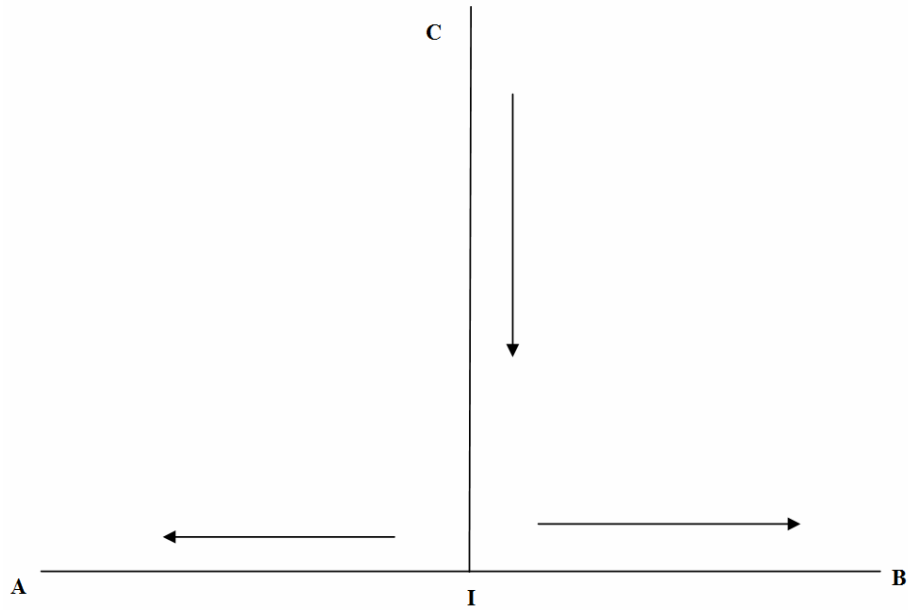
Bergson için bilincin eylemekle eş anlamlı olduğunu söylemiştik. Bilinçdışı da bu durumda eylem içerisinde olmadığımız durumlar için kullanılmaktadır. Bu durumda bilincimize verili olan yaşam, dünya neresi; bilincimizin dışında kalan yaşam neresidir? Odamızın dışına çıktığımızda başka odalar, sonra sokak, şehir bulunur. Bu bölümleri algılamamış olsak da bilincimizin dışında olduğunu düşünmeyiz. Ama psikolojik yaşam söz konusu olduğunda bu şekilde bir kesin yargıdan söz edemeyiz.¹⁴⁴ Bergson bu tespitini şu şekilde ifade etmektedir: “Bilincin dışındaki bir varoluşun, nesnel söz konusu olduğunda bize açık seçik, öznen söz ettiğimizde ise müphem, karanlık gelmesi nasıl mümkün oluyor?”¹⁴⁵

¹⁴² Bergson, *Madde ve Bellek*, s. 98.

¹⁴³ A. g.e., s. 106.

¹⁴⁴ A.g.e., s. 106-107.

¹⁴⁵ A.g.e., s.107.

Şekil 2. 3. Edimsel ve Gücül Algılarımızın İlişkisi

Kaynak: Bergson, *Madde ve Bellek*, s. 108.

AB çizgisi uzamdaki nesnelere karşılık gelmektedir. CI çizgisi anılarımızın bulunduğu çizgidir. Kesişim noktası ise bilincimize edimsel olarak verilen tek noktadır. AB çizgisinde uzam nesnelere yan yana sıralayıp, korurken, CI çizgisinin kapsadığı durumları yok ettiğini görürüz. AB çizgisini I dışında normalde fark etmememize rağmen gerçekliğinden bahsederken tereddüt etmeyiz. Bu durumun nedeni Bergson'a göre uzamdaki nesnelere, zamandaki durumların benzerliklerini değil farklılıklarını göz önünde bulundurmadan kaynaklanır.¹⁴⁶ Oysa durumlar dizisinin anının mevcut algıya eklenmesi “algılamadığımız nesnelere algıladığımız nesnelere katılımına tıpatıp benzer”.¹⁴⁷ Henüz algılamadığımız nesnelere var olduğuna dair söylemimizde herhangi bir sakınca görmememizin nedeni nesnelere kesin düzeni olmasıdır. Aslında anılarımızın da buna benzer bir düzeni vardır. Rasgele anımsıyormuşuz gibi gelen anılar “edimsel bilincin onu her an yararlı kabul etmesine ve gereksiz olanı anlık olarak reddetmesine”¹⁴⁸ bağlı olarak ortaya çıkar.

¹⁴⁶ Bergson, *Madde ve Bellek*, s. 107-109.

¹⁴⁷ A.g.e., s.109 vd.

¹⁴⁸ A.g.e., s. 109 vd.

Varoluş iki koşulun meydana gelmesiyle oluşur 1. Bilince dahil olması 2. Dahil olan unsurun önce ve sonraki şeylerle mantıksal-nedensel bağlantısı. Psikolojik yaşamın durumlar dizinde ve nesnel dünyasında her ikisinde de bu iki koşul farklı derecelerde olmakla birlikte bulunmaktadır. Psikolojik yaşam, içsel deneyim söz konusu olduğunda nedensel bağlantı diğerine nispeten daha gevşektir. Psikolojik yaşamın bilince sunulduğu daha tamdır. Maddi nesnelere ise bağlantı nerdeyse kusursuzken bilince sunulduğu onu tüm diğer nesnelere bağlayan fark edilmemiş öğelerin çokluğu nedeniyle, bize gösterdiğinden son derece daha fazlasını kendi içine kapsıyor ve ardında gizliyormuş gibi geldiğinden diğerine göre eksiktir.”¹⁴⁹ Varoluşun bu iki koşulunun iki çizgi üzerinde de – farklı tonlarda da olsa- olduğunu yadsımanın bir sonucu olarak maddi nesnelere ile psikolojik durumlar dizisini kökten farklı iki şey gibi düşünürüz. Psikolojik durumların bilinçteki neredeyse mükemmel tasarımını baz alınıp durumların bilinç tarafından kavranmasıyla mümkün olacak, maddi nesnelere varlığı da neredeyse kusursuz bağlantıyı göz önünde bulundurarak kesin düzen ve bağlantıdan ibaret samlacaktır.¹⁵⁰ “Bizim geçmiş psikolojik yaşamımız, bütünüyle şimdiki durumumuzu koşullandırır, ama ile de belirlemesi gerekmez; karakterimizde bütünüyle ortaya çıkar, ancak geçmiş durumlardan hiç biri karakterde açıkça tezahür etmez.”¹⁵¹

Hipotez gereği bilince sunulmadığı için artık var olmayan geçmişin nasıl olup da beyinde bir yer edindiği, bir yerde depolandığını sorgular Bergson. Aslında bu sorusu hipotezdeki çelişkiyi göz önüne sermektedir. Bilinç tarafından alınmadığı için yok sanılan anılar, artık var olmadıkları için neden barınmak için bir yere ihtiyaç duyacaklardır. Bergson bu çelişkiyi şu şekilde giderir: “Geçmiş artık var olmaktan çıkmış mıdır, yoksa sadece bir işe yaramaz hale mi gelmiştir.” Artık bir işe yaramadığı açısından bakarsak ve “şimdiki zamanı bilincin somut ve gerçekten yaşadığı bir şey olarak”¹⁵² görürsek bilincin şimdiki zamanı aydınlayabilecek olan anıları ortaya çıkardığını anlayabiliriz.

¹⁴⁹ Bergson, *Madde ve Bellek*, s. 110.

¹⁵⁰ A.g.e., s. 110. vd.

¹⁵¹ A.g.e., s.111.

¹⁵² A.g.e., s.112 .

2. 6. BERGSON'UN BELLEK YAKLAŞIMININ ÇEŞİTLİ NÖROLOJİK VE PSİKIYATRİK HASTALIKLARLA İLİŞKİSİ

Bergson, devindirici ve bağımsız belleğin birbirleriyle sağlam bir ilişki kurmalarıyla insanın daha dengeli ve uyum sağlamış bir zihinsel hayata sahip olacağını söyler. Şimdiki zamanda yaşayan , “bir uyarıya onu sürdüren dolaysız bir tepkiyle”¹⁵³ cevap veren insanda geçmişte olmuş bir duruma katkı sağlayan anılar gün yüzüne çıkmaz. Bu insan Bergson deyimiyle “itkisel”, dürtüsel insandır.¹⁵⁴ Bergson itkisel olarak nitelendirdiği insanda devindirici mekanizmaları etkinliğinden bahsetmektedir. Günümüzde ‘hiperaktivite’ nin en başta gelen belirtilerinden olan dürtüsellüğün nedenini Bergson devindirici mekanizmaların bağımsız bellek karşısında baskınlığına bağlamaktadır.

Bergson'un amneziye ve unutmanın doğasına getirdiği açıklamalar da dikkat çekmektedir. “Geriye dönük amnezide, bilinçten yok olan anılar muhtemelen belleğin uç düzlemlerinde korunmaktadır ve özne onları, hipnotizma durumunda gösterdiği çaba gibi istisnai bir çabayla bulabilecektir”¹⁵⁵ Bergson bellekteki her olayın belli bir zaman işgal ettiğini söyler. Şimdiki zamanımızda söz konusu anılar, ard arda gelen algularla birlikte önemli bir bölümü gerçekleşmediği sürece anımsanmaz. Çeşitli ayrıntılarıyla unutilan bir anı ile geçmişe dönük amnezide meydana gelen bir olaydan önce ya da sonraki anıların ortadan kalması arasında bir derece farkı vardır- nitelik farkı değil-¹⁵⁶ Bergson amnezi durumlarını günlük unutmalarımızın ileri bir derecesi olarak görür. Dolayısıyla amnezide anıların ortadan kalkması değil, işlevselliğın azalması söz konusudur. Bergson akıl hastalıklarını da duyumsal-devindirici mekanizmanın bozulmasına bağlıyor. Bu hastalıklar olağan dışılık, gerçek olmama duygusuyla başlar. Gerçekliğe dair duygumuz uyarılara tepki vermemizi sağlayan bilinçtir.¹⁵⁷

2. 7. RUH VE BEDEN

Özelde zihin- beden meselesi, genel olarak ise ruh ve beden meselesi belki de insanlık tarihi kadar eski bir tartışmadır. Tarih boyunca tartışılmış ve sürekli farklı cevaplar verilmiştir. Zihni ya da ruhu reddeden materyalist yaklaşımlar, ya da diğer uca kayıp

¹⁵³ Bergson, *Madde ve Bellek*, s.114.

¹⁵⁴ A.g.e., s.114 vd.

¹⁵⁵ A.g.e., s. 126-127.

¹⁵⁶ A.g.e., s.127.

¹⁵⁷ A.g.e., s. 130.

maddeyi reddeden ve zihne yaklaşan idealist yaklaşımlar olmuştur. Bu tarz monist yaklaşımların tersine ruh ve maddeye ayrı ayrı gerçeklik atfeden düalist yaklaşımlar da sergilenmiştir. Bergson'a baktığımızda ruh ve bedene ayrı ayrı gerçeklik atfettiğini görürüz. Bu bakımdan açıkça düalisttir. Fakat Bergson düalizmi ruh ve beden gerçekliğini mekansal bir ayrıma dayandırmaz. Bergson'un ikiciliği zaman ayrımına dayalıdır. Madde ve tını uzam bazında ayıran kaba ikiciliğin bu noktada yanlış yaptığını düşünür. Uzam ayrımına dayalı ikicilik madde ve tın arasında bir kademe farklılığı görmez. "Madde uzamın içindedir, tın uzamın dışındadır; aralarında geçiş olasılığı yoktur."¹⁵⁸ Bu nedenle mekân ayrımına dayalı bir ikicilik de aslında idealizm ve materyalizmden ruh ve beden ilişkisini açıklama konusunda ileri gidemez.

Bergson materyalizm, idealizm ve kaba ikiciliği eleştirir. Kaba ikiciliği kabul ettiğimizde aslında iki ucu materyalizm ve idealizm olan bir anlayışa sürüklenmiş olunur. Bergson'a göre bu üç yaklaşımın ortak ve bununla birlikte yanlış olan varsayımı "tının temel işlemlerini – algı ve bellek- katışıksız bilgi işlemi" olarak görmeleridir.¹⁵⁹ Bergson'a göre ise "algım nesnelere içindedir, nesnelere algımın içinde değil." Algıma baktığımızda onun bir ayıklama olduğunu görürüm. İmge yaratma gibi bir işlevi yoktur. Sadece madde âlemindeki imgelerin bütününden önce benim etkili olmadığım imgeleri, sonra da bedenimin ihtiyaçlarını ilgilendirmeyenleri eler. Katışıksız algının karşılığı Bergson için başka bir şey değildir. Algının gerçek görevi eylemi hazırlamaktır. İdealizm bunu yapmaz. Algılama sürecinde bilince kurgusal bir görev vermenin bir sonucu olarak da "iki duyumdan – örneğin- ikincinin birinciden türemesini sağlayan araçları bu duyumlar arasından kaçırmakta bu bilincin ne çıkarı olduğu anlaşılabilir."¹⁶⁰ Gerek kaba gerçekçilik, gerekse Kant gerçekçiliği idealizm gibi bilinçli algımızı eyleme değil, katışıksız bilgiye yönlendirmesi nedeniyle algı konusunda yanılmıştır.¹⁶¹ Çevreden aldığımız uyarılar tepkilerimizi her an belirlerler. Beyin içinde başlayan hareket tepkimizin, eylemimizin ana hatlarını verdiğinden algı ve beyin durumu birbirine denk düşmektedir. Bununla birlikte beyinde gözlemlediğimiz

¹⁵⁸ Bergson, *Madde ve Bellek*, s.163.

¹⁵⁹ A.g.e., s. 167

¹⁶⁰ A.g.e., s. 168 .

¹⁶¹ A.g.e., s.169.

durumlar algının “ne nedeni ne sonucu ne de – hiçbir anlamda- suretidir; yalnızca algıyı sürdürür; algı bizim gücül eylemimiz, beyin durumu ise başlayan eylemimizdir.”¹⁶²

Bergson genel olarak eserlerinde ruh ve bedeni ayrı ayrı derinleştirmek, irdelemek yerine ikisi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çünkü bunları ayrı ayrı derinleştirmek durumu daha da karmaşık hale getirmekten başka bir işe yaramaz. Fakat aralarındaki ilişkiyi incelemek, temas ettikleri ya da ayrıldıkları noktaları bulmak deney olgusu olmaları dolayısıyla daha kolaydır.¹⁶³

Beyin kendinde harekete dönüştürebildiği, maddileştirebildiği şeyleri zihin hayatından alır. Böylece zihnin gerçeklikten kopmamasını sağlar. Bergson için beyin şuur duygu, düşünce organı olmayıp, bunların hayattan eylem yönüyle kopmamalarını sağlayan organıdır.¹⁶⁴

Peki beyne yapılan herhangi bir müdahale ile duygu, düşünce, yönelim gibi işlevleri sekteye uğratmasını nasıl açıklayabiliriz? Bergson’da bunun cevabını ararken, bu durumda hasara uğrayan şeyin zihin hayatı mı yoksa zihnin maddeyle, eşyayla teması süreci mi olduğu sorusuyla karşılaşırız. Bergson bir an için hastalığa zehirlenmenin yol açtığını varsayar. Bu durumda zehrin -örneğin- muhakemeyle ilgili beyin alanına gidip, ilgili alanı tahribata uğrattığı düşünülür. Bergson bu duruma itirazını şu örneklerle yapmaktadır:

“Düğüm iyi yapılmış olmayınca ipin şu ve ya bu kısmı değil, fakat tamamıyla gerili bulunan ipin hepsi gevşediği gibi baştanbaşa tutukluğa uğrayanın da beynin olması muhtemeldir. Fakat geminin dalgalarda kıpraşmağa koyulması için palamarın çok az bir gevşemesi nasıl yeterse, tıpkı bunun gibi, bütün beyin maddesindeki hafif bir değişiklik bile, mütad olarak dayandığı maddi şeylerin tümü ile teması kaybederken zihnin de gerçekliğin kendi ayaklarının altından sıyrıldığını duymasını, depreşmesini ve başının dönmesini sağlayabilir... Zihnin, ilgili bulunmuş olduğu âlem kısmına saplanıp kaldığı gerilimdeki veya daha doğrusu dikkatteki bir gevşeme, beyin perişanlığının doğrudan doğruya tek sonucu gerçektede işte budur, - çünkü beyin: Doğru olması zihnin gerçekliğe tam bir şekilde sızıp katışmasını sağlayan, yapılmış veya sadece başlamış devitken tepkiler

¹⁶²Bergson, *Madde ve Bellek*, s. 170.

¹⁶³Bergson, *Zihin Kudreti*, 1989, s.48.

¹⁶⁴A.g.e., s.71.

vasıtasıyla eşyanın eylemine zihnin cevap vermesine imkân veren tertibatın tümüdür.”¹⁶⁵

Bergson ruh ve bedene ilişkin görüşlerini ortaya koyarken sık sık psiko-fiziksel paralelizm teorisine eleştirilerde bulunur. Psiko-fiziksel paralelizm “zihinlerin ve bedenlerin nedensel olarak etkileşmediklerini ama zihinsel ve fiziksel bir insan varlığında ilişki içinde olduğunu iddia eden düalist görüştür.”¹⁶⁶ Çağdaş psikolojide de oldukça etkili olan bu yaklaşım duygular, çaba gibi yer kaplamayan gerçekliklerin, yer kaplayanlarda yapıldığı gibi az ya da çok kavramlarıyla ifade edebileceğini düşünür ve zihinsel olayları fonksiyonu beynin bir fonksiyonu olarak görür. Özellikle bu yaklaşımları Bergson tarafından şiddetle eleştirilir.¹⁶⁷ Aynı zamanda Bergson paralelizm teorisine, teorinin maddecilikte ısrardan vazgeçildiği andan itibaren, bir kavrayış görünüşü verilirse daha makul olacağını da belirtmektedir. Bergson eşdeğerlik hipotezinin tutarsızlıklarını göstermek için deneye başvurur. Başvurduğu deneyler ise paralelcilik tezinin dayanak aldığı olgulardır. Bu olgular özellikle hafıza olgularıdır. Bergson bu olguların paralellik tezini desteklemekten ziyade aleyhinde olduğunu düşünür.¹⁶⁸

Bergson, konuyla ilgili farklı yaklaşımlar farklı açıklamalar olsa da herkesin bulunduğu bir noktadan bahseder: Hatırlama rahatsızlıklarına beyin afetlerinin yol açması. Paralelcilik, lokalizasyon tezini savunan bilim insanlarıyla bu noktada birleşen Bergson, onların bu durumu yanlış yorumladığını düşünmektedir. Beyin lezyonu olduğu halde kuvvetli bir uyarının mesela şiddetli bir heyecanın kaybolduğu düşünülen anıyı ortaya çıkardığı görülmüştür. Eğer hafıza beyinden kaynaklanıyorsa bu nasıl olabilir? Bergson hafızada beynin işlevini depolamaktan çok hatırlatma olarak görür. Söz yitimi olan kimse ihtiyacı olan kelimeyi bulamaz. Kelimeyi arar arar fakat “dilinin ucundaymış” hissinden öteye geçemez. Söz konusu kelimeyi ararken, onu anlatan cümlelerin içerisinde kullanır. Bergson’a göre zayıflamış olan şey “konuma uymak”tır. Yani söz konusu olan hatıranın tahribatı değil, hatıranın davranış boyutunda devamını sağlayacak olan hareketleri önceden biçimlendirerek hatırayı şuurlu hale getiren yetinin tahribatıdır. Başka bir deyişle devitken bağlantılardır. Örneğin özel bir ismi unuttuğumuzda ismi

¹⁶⁵ Bergson, *Zihin Kudreti*, 1989, s. 73-74.

¹⁶⁶ Kamuran, **Gödelek**, *Zihin Felsefesi*, Eskişehir 2013, eogrenme.anadolu.edu.tr/eKitap/Fel306Updf, s.104 .(E.T. 21.08.2013)

¹⁶⁷ Bayraktar, s.79-81.

¹⁶⁸ Bergson, *Zihin Kudreti*, 1989, s. 75-76.

hatırlamak için denediğimiz bir yöntemi düşünelim. Harfleri tek tek deneriz. Yeterli olmazsa sesli olarak deneriz. Yani hareket sağlayıcı alternatif koşulları uygulamaya koyarız. Uygun durum bulununca kelimenin anlamı bir anda geliverir. Bergson'a göre beyin işleyişinin sağladığı şey de bu taklit işidir. Dolayısıyla lezyonun tahribata uğrattığı şey taklit işidir.¹⁶⁹

Peki zamanla ilerleyen söz yitimlerinde ne oluyor? Burada unutma belirli bir düzen içerisinde gerçekleşir: Sırasıyla özel ad, cins ad, sıfat ve son olarak da fiiller. Bergson bu noktada anıların hücrelerde tabaka tabaka oluştuğunu savunan ve lezyonun aşama aşama anılara zarar verdiğini düşünen yaklaşımı eleştirir. Çünkü Bergson'a göre lezyon ya da hastalık beynin herhangi bir bölümünden başlayıp rasgele gelişebilir. Bu şekilde herhangi bir doğrultuda gelişebilen hastalık nasıl olur da düzenli bir sırada söz yitimine neden olur. Bergson'a göre yukarıda verilen sıralamada önceki sonrakinden hep daha zor hatırlanır. Yani hatırlama açısından en kolay olan fiil, en zor olan ise özel isimdir. Bu durumda lezyon ilerledikçe sekteye uğrayan hatırlanması daha zor olan durumlardır. Özel isimlerin cins adlarından, cins adların sıfatlardan, sıfatların fiillerden önce bellekten kaybolmasının nedenini Bergson şu cümlelerle anlatır:

“Çünkü fiiller sadece, birtakım eylemleri ifade ederler ve bir eylem ise taklit edilebilir. Fiil doğrudan doğruya taklit edilebilir, sıfat kapsadığı fiil vasıtasıyla taklit edilebilir; ad, kendi yüklemelerinden birini ifade eden sıfatın gerekli kıldığı fiilin yardımcılarıyla taklit edilebilir; has ad cins adın, sıfatın ve fiilin yardımcılarıyla taklit edilebilir; demek oluyor ki biz fiilden has ada gittikçe, bedeninin taklit edebildiği, evirip çevirebildiği eylemden hemen büsbütün uzaklaşmış oluruz; gitgide çapraşan bir hüner, aranılan bir kelimeyle ifade edilmiş fikri hareket halinde sembolleştirmek üzere zaruri bir duruma gelir... Başka yerlerde olduğu gibi burada da, olgular bizleri, beyin faaliyetini, zihin faaliyetinin bir eşdeğeri olarak değil, fakat işbu faaliyetin taklit edilmiş bir nüshası olarak görmeğe davet eylemektedir. ”¹⁷⁰

Peki hatırayı beyin depolamadıysa nerede depoluyor? Bergson anıların görülen, dokunulan bir şey olmamaları hasebiyle kaydolmak için bir yere ihtiyaçları olmadığını

¹⁶⁹ Bergson, *Zihin Kudreti*, 1989, s. 79-80.

¹⁷⁰ A.g.e., s. 80-81.

düşünür. Fakat yine de nerede saklandığı sorusu ısrarla sorulduğunda Bergson'un cevabı hatıraların zihin hayatında olduğu yönündedir.¹⁷¹

Geçmiş bilinçaltında değildir. Şuurun geçmişi ortaya koymak için kendi dışına çıkmasına gerek yoktur. Şuur için lazım olan şey Bergson'nun ifadesiyle 'örtüyü çekip atmaktır.' Şuur geçmişi içinde barındırır. Geçmişi ortaya çıkarmak için engel olan örtü vardır ve bu örtü aslında faydalıdır. Şuurdan edim için, hareket için gerekli olanları çıkarıp, geri kalanını gizlemek beynin görevidir. Beynin bellek için yaptığı da budur. Bergson bunu şu cümlelerle ifade etmektedir: "Beyin, geçmişi barındırmağa değil, fakat ilkin onu gizlemeğe yarar, sonra da pratik bakımından yararlı olan şeyi saydamlaştırmağa bırakmağa yarar." Bergson zihnin beyni aştığını, beyin faaliyetlerinin zihin faaliyetinin çok küçük bir bölümüne karşılık geldiğini düşünür.¹⁷²

Bergson'un bellek anlayışında şu iki tez hep karşı karşıya kalır. Bunlardan birincisi "Anı, beynin bir işlevinden başka bir şey değildir ve algı ile anı arasında yalnızca yoğunluk farkı vardır."¹⁷³ Anıları beynin işlevi olarak görme çağdaş psikolojinin savunduğu bir yaklaşımdır. Buna göre nesnenin var olduğu bir durumda nesnenin tasarımının nedeni beyin durumu ise, nesnenin olmadığı durumda da bu yeterli olacaktır. Bu hipotez için anı algının nedeni olan beyinsel durumun tekrarıyla ortaya çıkabilir. İkinci tezimiz ise Bergson'un savunduğu tezdır. Buna göre "bellek beynin bir işlevinden farklı bir şeydir ve algı ile anı arasında kademe farkı değil, yapı farkı vardır."¹⁷⁴ Bu durumda ise mevcut nesne algımız beyin içinde değil, nesnenin bir şeyi olur. Bellek ise mevcut olmayan nesnenin tasarımı olarak farklı bir düzleme taşınır. Anılar eğer beyin içerisinde depolanmış olsaydı net unutkanlıkların olması gerekirdi. Oysa yaşamımızın bir bölümünün aniden bellekten silindiği durumlarda bile belirgin bir beyin lezyonu gözlenmez. Böyle bir argümanın öne sürülebildiği durumlar çeşitli afazi durumları, görsel- işitsel tanıma rahatsızlıklarıdır. Ancak böyle bir durumda bile ortadan kalkmış olan şey anı değil, anının mevcut durumla temas geçmesini sağlayan mekanizmadır. Dolayısıyla bu temas mekanizmasının anlaşılması önemlidir. Tanımanın doğası bu yüzden Bergson belleğinde temel noktalardan biridir. Bergson iki farklı türde tanıma olabileceğini göstermiştir. Bazen beden bir algıya karşılık kendindeki alışkanlık

¹⁷¹ Bergson, *Zihin Kudreti*, 1989, s. 83.

¹⁷² A.g.e., s. 85-86.

¹⁷³ Bergson, *Madde ve Bellek*, s. 173.

¹⁷⁴ A.g.e., s. 173.

sonucu oluşan hareket ettirici mekanizmaları hayata geçirir. Bu durumda beyin lezyonları bu mekanizmayı etkilemiştir. Tanıma bazen de imge-anılarla olur. Böyle bir durumda anılar algıya eklendikleri beynin az önce bahsettiğimiz hareket-ettirici mekanizmayı bulması gerekir. Bu durumda yine duyumsal devindirici mekanizma zarar görmüşe anılar edimselleşemediğinden güçsüz kalır. Bergson buna kanıt olarak belirgin bir anı grubunun zarar gördüğü durumlarda bu anı grubunun ortak özelliğinin ya hepsinin işitsel, ya görsel ya da hareket ettirici olmasını verir. Tanıma bilincin gerilimiyle ortaya çıkar. Bilinç anıları bellekten aramaya gider ve algıyla temas edip edimselleşmesi için uğraşır.¹⁷⁵

Bergsona göre çağrışımcılık benzerlik ve yakınlık açıklamasıyla çağrışımın gerçek doğasını anlatmış olmaz. Ona göre çağrışımcılık bilinç düzlemlerini birbirine karıştırmıştır.¹⁷⁶ Anı güncelleştiği anda anı olmaktan çıkıp algı halini almıştır. Bergson'a göre katışıksız algı ideal bir durumdur ve bu haliyle maddeye aittir. Anlık algı da denebilir. Katışıksız anı ise tinsel bir durumdur. Bu katışıksız anı ve katışıksız algının temasa geçmesiyle tin ve madde ilişkisi başlamış olur. Katışıksız anı ve katışıksız algının temasa geçtiği nokta ise algıdır.¹⁷⁷

Bergson psikolojisinde belleğin yerini şu şekilde özetleyebiliriz: Katışıksız anı haliyle bellek tinle ilişkili bir durumdur. Saf algı maddeye ait, algı ise tin ve bedenin temasa geçtiği bir konumdur.

¹⁷⁵ Bergson, *Madde ve Bellek*, s. 173-174.

¹⁷⁶ A.g.e., s.176.

¹⁷⁷ A.g.e., s.178 .

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇAĞDAŞ PSİKOLOJİDE BELLEK VE BERGSON'UN

BELLEK ANLAYIŞININ ÇAĞDAŞ PSİKOLOJİDEKİ YERİ

3.1.PSİKOLOJİDE BELLEĞE DAİR YAKLAŞIMLAR

3.1.1. Psiko-Fiziksel Paralelizm

Bu teori adından da anlaşılacağı üzere zihin ve beden hayatının paralel gittiğini, aslında aynı şeyler olduğunu ileri sürmektedir. Gustav Fechner öncüsü olduğu bu yaklaşımı nasıl anlamamız gerektiğini şu sözleriyle ifade etmektedir: “Psikofizik, vücut ile ruhun ya da daha genel konuşmak gerekirse maddi ve zihinsel, fiziksel ve psikolojik dünyaların işlevsel olarak birbirine bağlı olduğunu öngören bir kuram olarak anlaşılmalıdır.”¹⁷⁸ Zihinsel olayların beyinle ilişkili olduğunu temel alan bu yöntem beden –ruh ilişkisini metafizik bir ele alış içermez. Ruh gibi elle tutulup gözle görülmeyen bir olguyu ölçülür kılmak psikoloji dünyasını oldukça heyecanlandırmıştır. Öyle ki psikolojik fenomenlerin ölçülememesi nedeniyle psikolojinin bilim olamayacağını söyleyen Kant gibi bir otorite psiko-fiziğin gölgesinde kalmıştır.¹⁷⁹ Bu görüşün etkileri hala psikoloji dünyasında sürmektedir. Çağdaş psikolojide düşünme, bellek, karar verme gibi yüksek bilişsel işlevler olarak adlandırılan yetiler beynin bir sonucu olarak görülmektedir. Bu ifade karşılığını çağdaş psikolojide şu cümlelerle bulmaktadır: “Psikolojik olan her şey aynı zamanda nörolojiktir. Şaşırtacak bir şekilde, insanoğlu bu iki dünyayı aynı anda işgal eder.”¹⁸⁰

3. 1. 2. Frenoloji

Beynin haritasını çıkarmayı hedefleyen Gall tarafından ileri sürülen frenoloji her türlü insan duygu, davranışını kafatasında belirli bölgelerle eşleştirme yöntemidir. Buna göre

¹⁷⁸ Duane P. **Schultz**, Sydney Ellen **Schultz**. *Modern Psikoloji Tarihi*, Kaknüs yayınları, İstanbul 2007, s. 125.

¹⁷⁹ **A.g.e.**, s. 126-127.

¹⁸⁰ **Solso ve diğerleri**, s.41.

sevgi, kardeşlik, nefret, algı, zeka, düşünme gibi duygu, düşünce, davranışlar kafatasında lokalize olmuşlardır.¹⁸¹ Frenoloji üzerine çalışan bilim adamları kişilik özellikleri, düşünme gibi süreçlerin kafatasındaki çukurların incelenmesiyle ortaya konabileceğini düşünmüşlerdir. Örneğin ön lobların gelişmesi buralarda bir çıkıklığa neden olmaktadır. Bu yüzden çalışkan ve zeki öğrenciler kafalarının ön kısımların çıkmasıyla tanınabilmektedir. Başka bir örnek verecek olursak Kant'ın analiz yeteneğinin gelişmiş olması genişleyen ön lobuyla karakterize edilmiştir.¹⁸² Kafatası lokalizasyonu ile ilgili olarak tam 35 alan belirlenmiştir. Bu alanlar duygusal ve zihinsel olmak üzere iki genel kategoride toplanmıştır. Frenoloji zamanla, evleneceklerin birbirleriyle uyumlu olup olmadığına bakan, kişiye uygun işi belirleyen ve sonraları kişilik belirleyen bir teste dönüşmüştür.¹⁸³

Frenolojiye en güçlü eleştiri Gall gibi iyi bir anatomist olan Pierre Flourens'ten geldi. Buna göre kafatasının şekli ile altındaki beyin dokusunun şekli örtüşmemekte, dahası beyin dokusunun yapısı kafatasında bir şekil belirleyemeyecek kadar yumuşaktır. Dahası Flourens cerrahi doku işlemi sayesinde Gall'ın eşleştirdiği bazı bölgelerin yanlış olduğunu da kanıtladı. Böylece beynin dışarıdan haritasının çıkarıldığı frenolojinin başarısız yaklaşımı gösterilmiş oldu.¹⁸⁴

3. 1. 3. Lokalizasyon Çalışmaları

Bu konuda karşımıza çıkan ilk isim Flourens'tir. Beyni ve omuriliği sistematik olarak tahrip ederek, tahribat sonucu oluşan değişiklikleri gözlemlemiştir. Flourens bununla ilgili olarak köpek ve güvercinlerle çalışmıştır. Tahribat sonucu hayvanlarda duyuşal sistem sağlamken, motor sistemde problemler ortaya çıkmıştır. Hayvan hareket etme yeteneğini ve istemli hareketlerini yapamaz hale gelmiştir. Bu çalışmaların sonucunda Flourens beyinde yeri belirlenebilecek bir yeti olmadığını düşünmüştür.¹⁸⁵

Lokalizasyon konusunda önemli isimlerden bir diğeri Paul Broca'dır. Broca sonradan adıyla anılacak bölgeyi Monsieur Tan lakaplı bir kunduracının cesedinden çıkardığı beyin sayesinde keşfetmiştir. Tan öldüğünde uzunca bir süredir konuşma yeteneğini

¹⁸¹Tanrıdağ, s.8.

¹⁸²Solso ve diğeri. s. 50-51. ; Tanrıdağ, s.8. ; Douwe, Draaisma. *Bellek Metaforları Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi* (çev. Gürol Koca), Metis Yayınları, İstanbul 2007, s. 114.

¹⁸³Schultz ve Schultz, 2007, s. 106- 107. ; Draaisma, s. 118.

¹⁸⁴Schultz ve Schultz, 2007, s.105-106. ; Draaisma, s.118.

¹⁸⁵Draaisma, s.119, Schultz ve Schultz, 2007, s. 104.

kaybetmişti. Ölümünden sonra çıkarılan beyinde hasarlı olan tek kısmın beyin sol alın lobunda olması ilgili bölgeyi konuşmadan sorumlu olduğunu düşündürmüştür. Brocaya göre bu durumun nedeni “sözcükleri telaffuz etmek için gereken hareketlerin yerine getirilmesini sağlayan hafıza”nın hasara uğramasıdır.¹⁸⁶ Konuşma merkezinin lokalize edilmesinden sonra Broca'nın verilerini Wernicke ve Dejenire de destekleyen veriler ortaya koymuşlardır. Buna göre anlama merkezi sol hemisferdeki temporal lobta, okuma ve yazma bozuklukları sol parietal ve oksipital loblarda bir yere sahiptir.¹⁸⁷

Broca ve Wernickeden sonra lokalizasyon çalışmalarını devam ettiren isim Karl Lashley olmuştur. Lashley çalışmaları sonucu belirli alanlar için ayrılmış alanların ya da hücrelerin olduğu yaklaşımını reddeder. Öğrenme konusunda araştırmalarını yoğunlaştıran Lashley farelerle yaptığı deneylerde beyin hasarı küçük olan farelerin performanslarında bir değişiklik olmadığını gözlemledi. Bu gözlem sonucu **bütünüyle hareket teorisi** adı verilen nöronların etkisinin azaltıldığı, anıların belirli alanlarda değil de bütün beyne yayılmış olduğu teoriyi ileri sürmüştür.¹⁸⁸

Beynin işleyişine dair yapılan çalışmaların ortak özelliklerine baktığımızda araştırmacıların kabul ettiği birkaç nokta söylemek gerekirse şunları söyleyebiliriz. Bunlardan ilki zihinsel işlevler beyinde motor bölgeler ve duyuşsal alanlar gibi belirli bölgelerdeymiş gibi görünmektedir. İkincisi yüksek düzeydeki zihinsel işlevler korteksin birçok alanını ilgilendiriyor gibi görünmektedir. Üçüncüsü ise beyin hasarı her zaman bilişsel problemlere neden olmamaktadır. Araştırmacılar bunun nedenini işlevlerin gerçekleştirildiği beyin alanlarıyla ilgili olmamasına bağlamaktadır. Hasar görmemiş alanlar işlevin yerine getirilmesi için yeterli olabilir.¹⁸⁹

1970lerden sonra ortaya çıkan beyin görüntüleme aletleriyle lokalizasyonla ilgili çalışmalar daha da hız kazanmıştır. Bu tekniklerden PET ve FMRI gibi yöntemler kan akışının değişikliklerini izleyerek uyarın halinde etkinleşen bölgeleri saptamak için kullanılmaktadır. Bununla birlikte beyin faaliyet haritasını veren MEG yöntemi, düşünme sırasında beyin elektriksel faaliyetini EEG ve MEG'le birlikte kullanılarak

¹⁸⁶ Akt. **Draaisma**, s.120.

¹⁸⁷ **Tanrıdağ**, s. 10.

¹⁸⁸ **Solso ve diğerleri**. ,s. 57-58.

¹⁸⁹ **A.g.e.**, s.59.

veren TMS yöntemi bir diğer beyin görüntüleme yöntemidir.¹⁹⁰ Bu yöntemlerin kullanım amaçlarındaki ortak noktaya baktığımızda temel varsayımın bilişsel işlevlerin, algının, belleğin, düşünmenin beyinde gerçekleştiği ve nöronların aktivasyonu ile ilgili yetiden sorumlu alanın belirleneceği olduğunu söyleyebiliriz.

Görüldüğü gibi gerek frenoloji gerekse lokalizasyon çalışmaları ve dolaylı olarak da psikofizik ve diğer çalışmalar bize gerek zihinsel gerekse davranışsal yetilerimizin beyinde bir yerleri olduğu fikrini vermektedir. Birazdan bahsedeceğimiz bellek yaklaşımlarına çağdaş psikolojide yetilerin beyinde bir yeri olduğu düşüncesi tabiri caizse damgasını vurmuştur. Bir sonraki bölümümüz psikolojideki bellek yapıları ile ilgilidir.

3.2. BELLEK MODELLERİ VE İLK ÇALIŞMALAR

Bellek konusu muhakkak ki, çok geniş bir konudur. Bu yüzden çalışmamızı, çağdaş psikolojide bellek dediğimizde akla gelen en temel çalışmalar, temel modeller ve bununla birlikte Bergson belleğiyle yeni bir bakış açısı kazanabileceğimiz yaklaşımlarla sınırlı tutacağız. Konunun çok geniş olması böyle bir sınırlandırmaya itmektedir.

Bellek, düşünme, dil, zekâ, bilinç, hissetme, öğrenme, karar verme, yargılama gibi zihinsel süreçleri inceleyen bilişsel psikolojinin bir konusudur.¹⁹¹ Bilginin depolanma yönünü ifade eden bellek kavramı şüphesiz bilginin elde edilmesi, dönüştürülmesi, kullanılması sürecinden bağımsız değildir. Bu bağlamda belleğin, öğrenme, dikkat, algı gibi bilginin zihindeki temsili ile ilgili diğer kavramlardan ayrı ele alınmaması gerekliliği göze çarpmaktadır. Bu bağlamda izleyen alt bölümlerde modern psikolojide bellek, bilişsel psikoloji disiplini içerisinde anlatılacaktır.

3.2.1. Bilişsel Psikoloji ve Bellek Araştırmalarının Kısa Tarihi

Psikoloji bilimi, insan davranış ve düşünce süreçlerini açıklama merakı açısından bakıldığında çok eski bir geçmişe sahip olmakla birlikte modern psikolojinin, psikolojinin bilimsel yöntemi kullanmaya başlaması ile felsefeden ayrılarak bir disiplin olması nedeniyle kısa bir tarihe sahip olduğunu bilinmektedir.

¹⁹⁰ E. Bruce, **Goldstein**. *Bilişsel Psikoloji* (çev. Okhan Gündüz), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2013, s. 75-76 ; **Solso** ve diğerleri, s. 63-65.

¹⁹¹ Charles G. **Morris**, *Psikolojiyi Anlamak* (çev. ed. Belgin Ayvaşık ve Melike Sayıl) , Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara 2002, s.24. ; **Solso ve diğerleri**, s.2-13.

Bugün bilişsel psikolojinin inceleme ve araştırma konularını meydana getiren sorulara modern psikoloji öncesinde de, hatta ilk çağlardan bu yana yanıt aranmaktadır. Temelini bilgi felsefesinden ve onun tartışmalarından alan bilişsel psikolojinin bilginin kaynağı ve zihnimizde nasıl temsil ettiğine dair soruları, aynı zamanda bilgi felsefesinin iki temel yaklaşımını doğurmuştur. Bunlardan biri bilginin kaynağını geçmiş yaşantılarımız ve deneyimlerimizle açıklayan görgülcüler (empricisits), diğeri ise bilginin kaynağının zihnin doğuştan gelen özelliklerine bağlı olduğu açıklamasını ileri süren doğuştancılar (nativists).¹⁹² Bilgi felsefesinin görgülcüleri, özellikle de İngiliz görgülcülerin (John Locke, George Berkeley, David Hume, David Hartley, James Mill, John Stuart Mill) bilginin deneyle elde edilebileceği düşüncesi, modern bilişsel psikolojin bilginin edinilmesi sürecine dair yaklaşımına zemin hazırlamıştır. İlk psikoloji laboratuvarının fizyolog ve felsefeci Wilhelm Wundt tarafından 1879'da Almanya, Leipzig'de kurulmasıyla ise insan zihninin işleyişine dair kurallar belirlenmeye çalışılmış ve böylece psikolojinin ve de bilişsel psikoloji alt alanının bilimsel yöntemi kullanması ile modern psikoloji sürecine girilmiştir.¹⁹³ Bununla birlikte bellek üzerine bilimsel araştırmaların, psikolojinin felsefenin bir dalı olduğu dönemler olan 19. Yüzyıl ortalarında Hermann Ebbinghaus tarafından bilimsel yöntem kullanarak gerçekleştirilen deneyler ile başladığı kabul edilmektedir.¹⁹⁴ Ek olarak Hollandalı fizyolog Franciscus Donders'in 1868'teki karar verme süreci ile ilgili deneyi ilk bilişsel psikoloji deneyi sayılabilecek çalışmalardandır ve bu deneylerle birlikte zihnin kendisini inceleyemeyeceği ya da zihnin yapısı gereği incelenemez olduğu düşüncesi yerini zihnin bilimsel olarak incelenebileceği anlayışına bırakmıştır.¹⁹⁵

Bellek konusunu sistemli ve deneysel olarak ilk inceleyen psikolog olarak kabul edilen Hermann Ebbinghaus (1850–1909) bilişsel psikoloji disiplini açısından –özellikle de bellek araştırmaları- özel bir öneme sahiptir. Ebbinghaus hecelerini çağrışım oluşturmeyen anlamsız dizilerini kullanarak öğrenme ve hatırlama üzerine farklı koşulların etkisini incelemek amacıyla birçok deney gerçekleştirmiştir. Öğrenme ve hatırlama üzerine materyallerin anlamlılığı, gerekli tekrar sayısı, materyalin uzunluğu, aşırı öğrenme ya da gerekenden fazla tekrarlama gibi etkileri incelediği deneyler

¹⁹²Solso ve diğerleri, s. 14-15.

¹⁹³Duane P. Schultz ve Sydney Ellen Schultz, *Modern Psikoloji* (çev.. Yasemin Aslay), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2002, s 72-73. ; Morris, s.20.

¹⁹⁴Morris, s.247.

¹⁹⁵Goldstein, s.35-36.

bunlara örnek olarak gösterilebilir. Ancak Ebbinghaus'un en popüler deneylerinden birisi klasik unutmaya eğrisini ortaya çıkaran zamanın etkisi üzerine çalışmalarıdır. Ebbinghaus, bir sözcük niteliğinde olmayan, iki sessiz arasında bir sesli harften meydana gelen anlamsız heceler listesini ezberledi ve 20 dakika, 1 saat, 8-9 saat, 1 gün, 2 gün, 6 gün ve 31 gün gibi zaman dilimleri geçtikten sonra listedeki heceleri hatırlamaya çalışarak unutmaya sürecini kendi üzerinde inceledi. Bu deney, öğrenmeyi takiben unutmaya ilk birkaç saat içinde çok hızlı, zaman geçtikçe ise daha yavaş gerçekleştiğini ifade eden klasik unutmaya eğrisini ortaya çıkarmıştır.¹⁹⁶ Bellekle ilgili ilk çalışmalar arasında sayılan çalışmalardan bir diğeri de Ebbinghaus'un çalışmaları üzerine incelemeler yapan ve onun verilerini doğrulayan bazı araştırmalar gerçekleştiren Georg Elias Müller'dir (1850-1934). Müller, unutmaya bellekteki bir bozulma işlevinden ziyade yeni öğrenilen bilgilerin daha önce öğrenilmiş bilgiler üzerindeki etkisi olduğunu ileri süren "unutmaya bozucu etkileri teorisi (interference theory of forgetting)" ortaya koymuştur.¹⁹⁷ Ebbinghaus'u izleyerek bellek üzerine incelemeler yapan William James'in (1842-1910) bugünkü ikili bellek yaklaşımı ve bellek teorilerinin temelini attığı kabul edilmektedir. James belleği birincil ve ikincil bellek olarak ikiye ayırarak Freud öncesinde bilinçaltını anımsatan bir kavramı, bellek kavramını açıklamada kullanmıştır. Onun anlık bellek olarak adlandırdığı birincil bellek, bugünkü anlamda kısa süreli belleği çağrıştıran, bilinçli ve o an gerçekleşen olayların hatırlanmasını sağlayan bellek; dolaylı bellek olarak adlandırdığı ikincil bellek ise beyin dokusunda kalıcı değişiklikler meydana getiren, önceden yaşanmış ve ulaşılması zor "karanlık bir depo" olarak tanımlanmaktadır. Bu açıklamada birincil ve ikincil bellek arasındaki temel ayrımlardan birisi de bilinçlilik durumudur.¹⁹⁸

Zihnin incelenmesinin ilk döneminin ardından davranışçılık ekolünün öne çıkmasıyla zihnin incelenmesinin geri planda kaldığı görülmektedir. John Watson, B. F. Skinner gibi ünlü davranışçıların gözlenemeyen içsel süreçler (düşünme, duygular ve akıl yürütme gibi) yerine gözlenebilen davranışların psikolojinin incelenmesi gerek asıl alan olduğu yaklaşımı üzerine 1900'lerin başlarında ortalarına kadar bu dönem araştırmalarında uyarıcı-tepki ilişkisi popüler araştırma konusu olmuştur. Bununla birlikte bu dönem davranışçıları içerisinde Edward Chance Tolman ünlü labirent

¹⁹⁶ Schultz ve Schultz, 2002, s.139-142. ; Solso ve ark., s. 24 .

¹⁹⁷ Schultz ve Schultz, 2002, s. 145.

¹⁹⁸ Solso ve diğerleri, s. 245-246.

deneylerinde farelerin labirentteki ödülü bulmak için sergilediği davranışlardan salt ödül-davranış ilişkisi dışında süreçlerin meydana geldiği ve farelerin bir bilişsel harita oluşturduğu düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Yeni davranışçılık diye adlandırılan akım içerisinde bir davranışçı olan Tolman'ın davranışlarla ilgili açıklamalarında bilinç kelimesini de dile getirmesi ve bu deneylerle birlikte zihnin incelenmesini yeniden psikolojide önemli araştırma konularından biri haline getiren sürece zemin hazırlamıştır.¹⁹⁹

1950'lerden bu yana bilinç, dikkat, bellek, algı gibi zihinsel süreçlerin ve bilginin zihinde temsiline sistemli biçimde deneysel yöntemle incelenmesine ve bilişsel psikoloji disiplininin kurumsal bir hale gelmesine katkı sağlayan yayınların sayısında nicelik ve nitelik yönünde önemli gelişmeler olduğu gözlenmektedir. Bu süreç içerisinde Max Wertheimer (1880-1943), Kurt Koffka (1886-1941), Wolfgang Köhler (1887-1967) gibi araştırmacıların oluşturduğu Gestalt ekolü, zihinsel süreçler üzerine fizyolojik açıklamalar, dikkat, bellek, ya da algıya ilişkin geliştirilen diğer bir çok modelinde içinde yar aldığı yaklaşımlar ve bu yaklaşımlar üzerine gerçekleştirilen deneyler ve zihin süreçlerine ilişkin elde edilen yasalar bilişsel psikoloji alanının yoğun ve sistemli olarak gelişmesini meydana getirmiştir.²⁰⁰

3. 2. 2. Belleğin Yapısı

3. 2. 2. 1. Kısa Süreli Bellek (KSB)

Ebbinghaus'un klasik unutma eğrisinde zamana bağlı olarak hatırlanan bilgi miktarında azalma olduğu ve bu azalmanın bir yerde sonra yavaşladığı görülmüştü. Bu eğri kısa süreli ve uzun süreli bellek yapıları hakkında bilgi veren ilk çalışmalardan olarak kabul edilmektedir.²⁰¹ Dış uyaranların algılanması ile duyuşsal kayıtlar elde edilmiş olur. İlk elde edilen duyuşsal kayıtlar daha ileri işleme için seçilerek kısa süreli belleğe aktarılır. Bu seçim işlemi "dikkat" olarak adlandırılır.²⁰² Kısa süreli bellek, ileri işleme için seçilmiş az sayıdaki bilginin kısa süreli olarak saklandığı ve işlendiği bellek türüdür. Bu

¹⁹⁹ Schultz ve Schultz, 2002, s. 411-412. ; Solso ve diğerleri, s. 18-20. ; Goldstein, s.44.

²⁰⁰ Schultz ve Schultz, 457-493 ; Goldstein, s.45-57. ; Solso ve ark., s.20-32.

²⁰¹ Solso ve ark., s.199,243- 245.

²⁰² Morris, s.248-25.

nedenle çalışma belleği olarak da nitelendirilebilir.²⁰³ Çalışma belleği aynı zamanda bilginin geçici olarak depolandığı KSB ve uzun süreli bilgilerin saklandığı USB fikrini eleştirerek KSB'nin bilgilerin pasif bir depolama yeri değil, bilgiyi işlemede aktif olarak kullanılan bir alan olarak ele alır. Örneğin matematiksel bir işlem yaparken iki sayının çarpımında eldeki sayıyı aklınızda tutup diğer sayıya çarptığınızda çalışma belleğini veya KSB'yi aktif biçimde kullanmış olursunuz.²⁰⁴

William James'in temellerini attığı, bilginin kalıcı olarak saklandığı uzun süreli bir belleğin (USB) yanı sıra geçici bir belleğinde (KSB) olduğu ikili bellek yaklaşımını destekleyen birkaç kanıttan söz etmek gerekir. Kişisel olarak bazı şeyleri uzun süre hatırlayabildiğimiz bazılarını ise kısa sürede unuttuğumuza dair deneyimlerimizin yanında fizyoloji araştırmalarından, uzun süreli belleği zarar görmemesine rağmen kısa süreli bellek işlevlerinde bozulmalar olan insanlar ve deneylerle elde edilen bazı bilgilerin anımsanmasının KSB bazılarınınsa USB işlevi olduğuna dair bulgular bu kanıtlardan bazılarıdır.²⁰⁵

KSB'nin bilgi saklama süresi sınırlıdır. J. Brown²⁰⁶, Llyod Peterson ve Margaret Instons-Peterson²⁰⁷ kısa süreli belleğin bilgiyi saklama süresini, yani KSB'nin süresini deneysel araştırmalarla inceleyerek bu alanda bir dönüm noktası oluşturmuşlardır. Bu bağlamda keşfe Brown-Peterson Tekniği denmektedir.²⁰⁸ Peterson ve Peterson'un bu çalışmadan elde ettikleri bulgulara göre denekler 3 saniye sonra harflerin % 80'e yakın bir oranını hatırlayabilirken 18 saniye sonra yalnızca %12'sini hatırlayabilmektedir.²⁰⁹

²⁰³ Morris, s. 248-251; Solso ve ark., s. 198. ; Rita L. Atkinson , Richard C. Atkinson, Edward E. Smith vd., *Psikolojiye Giriş* (çev. Yavuz Alogan), Arkadaş Yayınları, Ankar, 2002, s. 266; Alan D. Baddeley, *Essential of Human Memory*, Psychology Press, East Sussex 1999, p. 14.

²⁰⁴ Baddeley, *Essentials of Human Memory*, s. 14; Solso ve ark., s. 202-203.

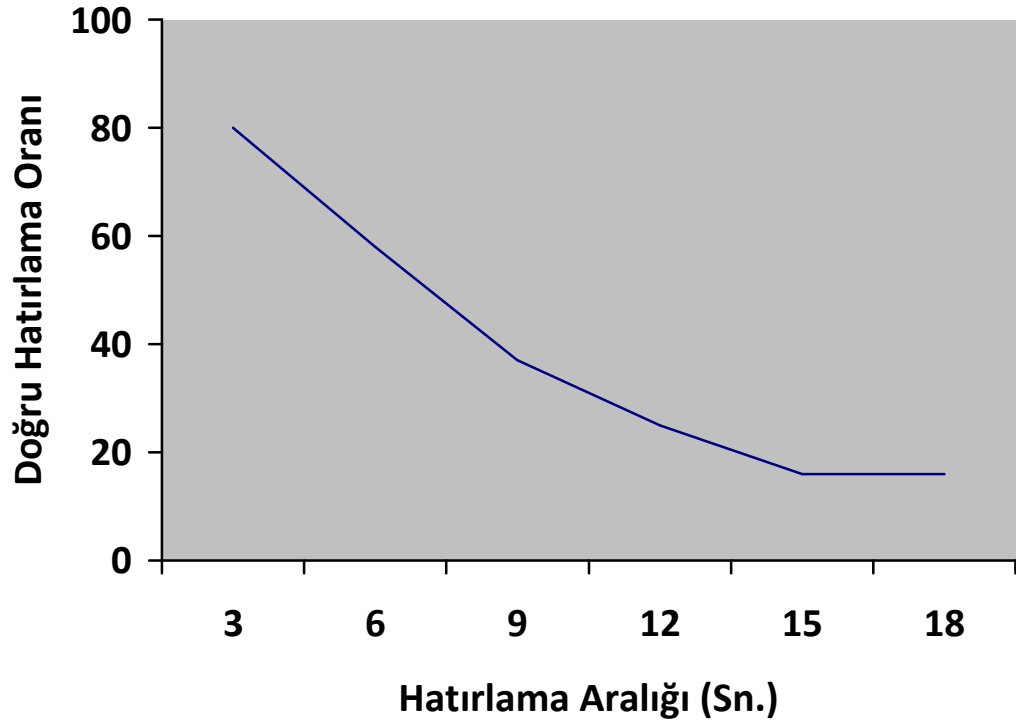
²⁰⁵ Solso ve ark., s. 198-200.

²⁰⁶ John Brown, "Some Tests of the Decay Theory of Immediate Memory", *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 1958 10: 12-21

²⁰⁷ Lloyd R. Peterson, ve Margaret Jean, Peterson, "Short-term Retention of Individual Verbal Items", *Journal of Experimental Psychology*, 1959 58: 193-198

²⁰⁸ Solso ve ark., s. 199. ; Goldstein, s. 226.

²⁰⁹ Goldstein, s.226.

Şekil 3. 1. Tekrarlama olmaksızın hatırlama

Kaynak: Solso ve diğerleri, s. 200

KSB’de saklanan bilginin miktarı da sınırlıdır fakat bu kapasitenin ne olduğu konusunda tartışmalar söz konusudur. USB’ye nazaran oldukça kısıtlı kapasiteye sahip olan KSB’nin ortalama yedi birimlik bilgiyi saklayabildiği genel olarak 5 ile 9 birim arasında değiştiği bilinmektedir.²¹⁰ Ayrıca birim yerine süre olarak ifade ederek 1,5–2 saniye içinde tekrarlanabilecek miktarda bilginin KSB’de tutulacağı ileri süren araştırmalara rastlanmaktadır.²¹¹ KSB’de yedi birimden kast edilen yedi harften daha fazlasıdır. Örneğin rastgele sıralanmış harflerden yedi tanesi KSB’de tutulabileceği gibi anlamlı kelimeler dizisinden de yedi tane akılda tutulabilir. Bu durumda harf bazında daha çok bilgi saklanmış olur. Bu bağlamda biri daha doğru bir adlandırmadır.²¹² KSB’de daha çok bilginin akılda tutulabilmesi için anlamsız bilgilerden anlamlı

²¹⁰Goldstein, s. 229 ; Atkinson ve diğerleri; s. 270 ; Solso ve diğerleri., s. 204-206.

²¹¹ Alan D., Baddeley. *Working Memory*, Clarendon Press, Oxford 1986; R., Schweickert ve B Boruff. “Short-term memory capacity: Magic Number or Magic Spell?”, *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, & Cognition*, 1986 12, 419-425.; Akt: Morris, s. 251.

²¹²Solso ve ark. , s. 206.

kümeler oluşturma yoluyla birkaç birimlik bilgiyi tek bir birime indirme kümeleme olarak adlandırılmaktadır.²¹³ Bununla birlikte beş ile on birim arası yerine yaklaşık iki saniyelik bilgi şeklindeki bir kapasite tanımlaması daha yerinde görünmektedir. Çünkü KSB’de tutulmaya çalışılan kümenin büyüklüğü arttıkça tutulabilen küme sayısı azalmaktadır. Örneğin beş ilişkisiz kelimeye göre beş ilişkisiz harf daha kolay KSB’de tutulabilmektedir.²¹⁴

Son zamanlarda KSB’nin kapasitesine dair yapılan çalışmalarda özellikle görsel görevler üzerinden gerçekleştirilen deneylerden elde edilen bulgular sonucunda KSB’nin kapasitesinin yaklaşık dört birim olduğu sonucu bildirilmektedir.²¹⁵

KSB’ye ilişkin bir başka önemli konu ise kodlamadır. Bir uyarana dikkat verilmesiyle KSB’ye aktarılması sürecinde kodlama yapılmaktadır. Ancak bu kodlamanın nasıl yapıldığına ilişkin tartışmalar söz konusudur. İlgili yazında sıklıkla işitsel, görsel ve anlamsal kodlamadan söz edilmektedir.²¹⁶ Bazı çalışmalar bilgilerin görsel olarak alınsa da işitsel kodlama ile kaydedildiğini öne sürmektedir. Bu alandaki en önemli çalışmalarından Conrad’ın çalışması görsel olarak sunulan harflerin ardından rahatsız edici olmayan bir ses verildiğinde hatırlama oranının düştüğünü ve harflerin ses olarak benzer harflerle karıştırıldığını göstermektedir. Bu sonuçlar görsel olarak sunulsa da materyallerin KSB’deki işitsel olarak kodlandığı tezini doğrulamaktadır.²¹⁷ Bununla birlikte KSB’de ki tek kodlama biçimi işitsel kod değildir. Araştırmalar bazı bilgilerin işitsel kodlamanın yanı sıra görsel olarak da kodlandığını, örneğin; bir sokak adını duyduğumuzda bunu işitsel olarak kaydetmekle birlikte bir an için sokak adının yazılışını da gözümüzün önüne getirdiğimizi ancak bunun kısa süreli olduğunu göstermektedir. KSB’de işitsel kodlamanın yanında gerçekleşen bu görsel kodlamanın süresi kısıtlı olsa da KSB’ye kaydedilecek materyal tamamen görsel ya da imgesel olduğunda işitsel olarak kodlanamayacak olan bu materyalin görsel kodlanacağı ifade edilmektedir. Bir manzara resmini KSB’ye kaydederken görsel kodlama

²¹³ **Morris**, s. 252. ; **Solso ve ark.**, s. 205-207; **Goldstein**, s. 230.

²¹⁴ **Morris**, s. 252; Herbert, **Simon**. “How Big Is A Chunk?”, *Science*, 1974 165: 482-488

²¹⁵ Nelson, **Cowan**. “The Magical Number 4 in Short Term- Memory: A reconsideration of Mental storage capacity” , *Behavioral and Brain Sciences*, 2000, 24, p. 87-185. ; Steven J. **Luck** ve Edward K. **Vogel**. “The Capacity of visual Working Memory for Features and Conjunctions” , *Nature* , 1997, vol 390-20, p.279-281; **Goldstein** , s. 229.

²¹⁶ **Goldstein**, s. 233; **Atkinson ve ark.**, s. 268; **Solso ve ark.**, s. 207-216 .

²¹⁷ **R. Conrad**. “Acoustic Confusions in Immediate Memory” *Brit. J. Psychol*, 1964,55, p.75-84 ; **Goldstein**, s. 233. ; **Solso vd.**, s. 207.

gerçekleşmektedir. Özellikle çocuklarda bu yetenek daha üst düzeyde gerçekleşmektedir.²¹⁸ Görsel ve işitsel kodlamanın yanı sıra üçüncü bir kodlama ilgili yazında anlamsal kodlama olarak tanımlanmaktadır. Araştırmalar semantik bilginin KSB’de de kodlandığını göstermektedir.²¹⁹ Wickens ve arkadaşlarının deneyi ileriye ket vurma’nın anlamsal kodlama biçimi üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Deneyde iki farklı gruptan birinde meyve isimleri, diğerinde meslek isimleri katılımcılara ezberletilmektedir. Ardından katılımcılara aynı kategorilerde yeni isimler ezberletildiğinde (örneğin meyve ezberleyenlere yeni meyve isimleri gibi) bu isimlerin hatırlanma başarısı düşmektedir. Önceden öğrenilenlerin yeni öğrenmeye olumsuz etkisi *ileriye ket vurma* olarak adlandırılmaktadır. Farklı kategoride isimler ezberlendiğinde ise (meslek ismi ezberleyenlere meyve isimleri verilmesi gibi) ileriye ket vurma görece daha azdır. Bu durum kodlamanın anlam temelinde gerçekleştiği fikrini ortaya çıkarmaktadır.²²⁰

KSB’de depolanan bilginin geri çağırılması konusunda en önemli bilgiler Saul Sternberg’in çalışmalarından elde edilmiştir. Buna göre KSB’den bir bilgiyi geri çağırmanın süresi KSB’de depolanan bilginin miktarından etkilenmektedir. Stenberg’in çalışmalarından deneklere ezberlemeleri için bir rakam listesi verilmiş ve daha sonra başka bir rakam verilerek bu rakamın ezberledikleri listede olup olmadığı söylemeleri istenmiştir. Deneğin rakamın listede olup olmadığını kontrol ederek evet veya hayır cevabını vermesi esnasında geçen tepki süresi ezberlenen rakam miktarı ile doğru orantılı olarak artmaktadır. Ezberlenmiş olan her bir bilgi tepki süresinin yaklaşık olarak 38 milisaniye gecikmesine neden olmaktadır.²²¹ KSB’deki bilginin bir süre sonra hatırlanamamasını ise silinme kuramı aradan geçen sürenin bilginin KSB’den

²¹⁸ **Atkinson ve diğerleri**, s. 268-269. ; **Goldstein**, s. 233- 234. ; R. N., **Haber**. “Eidetic Images”, *Scientific American* 1969: 36-44. ; **Solso ve diğerleri**, s.208-212.

²¹⁹ **Solso ve ark.**, s. 212-216. ; **Goldstein**, s. 234-235.

²²⁰ Delos b. **Wickens**. “Encoding Categories of Words: An Empirical Approach to Meaning”, *Psychological Review*, 1970, vol 77, p. 1-15 ; Delos D. **Wickens**, Randall W. **Engle**. “Imagery and Abstractness in Short- term Memory”, *Journal of Experimental Psychology*, 1970 vol. 84, p. 268- 272 ; **Goldstein**, s. 234-236; **Solso ve ark.**, s. 212-214.

²²¹ Saul, **Sternberg**. “Two operations in character recognition: Some Evidence from Reaction-time Measurements”, *Perception a Psychophysic*, 1967, vol 2 , p 45-53 ; Saul **Sternberg** , “Memory – Scanning: Mental Processes Revealed by Reaction – Time Experiments”, *American Scientist*, 1969, 57-4, p. 421-457 ; Saul **Sternberg**. “ High Speed Scanning in Human Memory” , *Science*, 1966, vol 153, p. 652-654.; **Atkinson ve ark** , s. 271-272; **Solso ve ark.**, s. 216-217.

silinmesine neden olduğu şeklinde açıklamakta; bozucu etki kuramı ise yeni öğrenilen bilginin eskilerini bir kenara iterek unutulmasını sağladığını ileri sürmektedir.²²²

3. 2. 2. 2. Uzun Süreli Bellek (USB)

Bildiğimiz her şeyin sakladığı zihin birimi Uzun Süreli Bellek (USB) olarak adlandırılmaktadır. Beş dakika önce gördüğümüz kişiden ilkökul öğretmenimizin adına kadar geniş bir zaman aralığında tüm bilgiler uzun süreli bellekte depolanmaktadır.²²³ Bununla birlikte USB'nin farklı bellek sistemlerini barındırdığı öne sürülmektedir. Öncelikle belleğin bilinçlilik durumuna göre açık bellek ve örtük bellek olmak üzere ikiye ayrıldığı bilinmektedir. Bilginin istemli bir biçimde saklandığı ve geri çağırıldığı bellek türü açık bellektir. Bu bellek bilinçli bellek olarak da nitelendirilmektedir. Açık bellek semantik bellek ve epizodik bellek olmak üzere iki sistem barındırmaktadır. Örneğin, "Osmanlı Devleti'nin Kurucusu Osman Gazi'dir" veya "T.C., Türkiye Cumhuriyeti'nin kısaltmasıdır" gibi bilgiler, son seçimde bir siyasi partinin aldığı oy oranı ya da sevdiğiniz bir şarkının sözleri gibi ansiklopedik, kavramsal tüm bilgiler semantik (olgusal) bellekte depolanmaktadır. Bir yakınımızı kaybettiğimiz gün, geçen sene arkadaşlarımızla kartopu oynadığımız an veya eşinizle tanışmanız gibi kişisel olay ve anların bilgilerinin depolandığı bellek sistemi ise epizodik (anısal) bellektir. Örtük bellek ise niyetli olmaksızın bilginin kaydedildiği ve yine istemsiz biçimde geri getirildiği, içeriğinin farkında olmadığımız bellek türüdür. Bu bellek ise bilinç dışı bellek olarak nitelendirilmektedir.²²⁴ Bir başka sınıflandırma da bu ayrım farklı biçimde ifade edilen (declarative) ve ifade edilemeyen (nondeclarative) bellek olarak adlandırılmaktadır. Burada ifade edilen bellek açık belleği, ifade edilemeyen bellek ise

²²²Morris, s. 253-254. ; Atkinson ve ark, s. 270-271- 277-278. ; R. M. Shiffrin, ve J. R., Cook, "Short-term forgetting of item and order information", *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 1978 17: 189-218. ; G., Malkoç, *Bilişsel Psikoloji*, (ed. Zeynep Cemalcılar), Psikolojiye Giriş içerisinde, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2012,

(http://eogrenme.anadolu.edu.tr/_layouts/eLrnPoint/AofElrnPortal/GetEbook.aspx?c=PSI101U&s=1) (E.T. 21.08.2013) s.120

²²³Morris, s. 256. ; Solso ve ark., s. 218-230. ; Atkinson ve ark, s. 27.

²²⁴Endel, Tulving, *Episodic and Semantic Memory*, (Ed. Endel Tulving ve Wayne Donaldson), *Organization and Memory* İçerisinde, Academic Press, New York 1972, p.381-395. ; Tulving, Endel, "How Many Memory Systems Are There?", *American Psychologist*, 1985 40 (4):385-398. ; Daniel L. Schacter ve Endel Tulving, *Memory Systems*, The MIT Press, London, 1994, s.23-31. ; Baddeley, *Essential of Human Memory*, s.15. ; Morris, s. 256. ; Goldstein , s. 276-289.

örtük belleği karşılamaktadır. Tablo 3.1.'de bazı araştırmalarda ifade edilen ve edilemeyen bellek görevlerine ilişkin örnekler gösterilmektedir.²²⁵

Tablo 3. 1. İfade edici olan ve olmayan bellek görevlerine örnekler

İfade edilebilen belleğin görevleri	
Geçmiş yaşantıları hatırlama	
Yeni görevleri öğrenme	
Yeni bir adresi bulma	
İfade edilemeyen belleğin görevleri	Öğrenme Türü
Kesik Çizgiler	Algısal
Yüzleri Tanıma	Algısal (ve uyarıcı-tepki?)
Melodileri Tanıma/fark etme	Algısal
Klasik Koşullama	Uyarıcı-tepki
Araçsal öğrenme	Uyarıcı-tepki
Düğmelere basma sırası	Motor

Kaynak: Neil N. Carlson, *Fizyolojik Psikoloji, Davranışın Nörolojik Temelleri*, Nobel Kitapevi, Ankara, 2012, s. 363

USB'de kodlama KSB'deki gibi görsel, işitsel veya anlamsal olabilir; ancak, KSB'deki kadar tartışmalı değildir. USB'de kodlama ağırlıklı olarak anlamsal düzeydedir. Bir arkadaşımızın yüzünü hatırladığınızda görsel, sesini hatırladığınızda işitsel bir kodlama gerçekleştiği söylenebilir. USB'deki pek çok bilgi de ise daha çok anlamsal kodlama gerçekleşmektedir. Hatırlama esnasında yapılan hatalar görüntü ve ses ile ilgili olmaktan çok daha fazla anlam temelindeki kodlamalardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca KSB'de işlenen bilgiler tekrar edildikçe USB'ye aktarılır. USB'deki mevcut bilgilerle

²²⁵ Neil N. Carlson. *Fizyolojik Psikoloji, Davranışın Nörolojik Temelleri*, Nobel Kitapevi, Ankara 2012 s.361-363.

KSB'deki yeni bilgilerin arasında bağ kurulması bu bilgilerin USB'ye daha kolay aktarılmasını ve daha kalıcı olmasını sağlamaktadır.²²⁶ USB'deki bilgiler içerisinde kendiliğinden anlam ifade etmeyen kısaltmalar ya da anlamsız kısa kelimeler anlamlı kelimelerin baş harfleri olarak kodlandığında hatırlama kolaylaşır. Örneğin bir konu çalışırken “İÇİŞY” harflerini öğrenmek için anlamsız olan bu harfleri “İyi Çocuklar İyi Şeyler Yapar” cümlesinin baş harfleri olarak kodlamak bu harflerin uzun süreli belleğe daha kolay aktarılmasını ve daha kolay geri çağrılmasını sağlayacaktır.²²⁷

Uzun süreli bellekten bir bilgiyi kullanmak istediğimizde bu bilgiye ulaşamadığımız durumlar söz konusudur. Bu durumda bilginin kaybedilmesinden çok bilgiye ulaşma konusunda kullandığımız yolların kaybedilmesi fikri savunulmaktadır. Bir başka deyişle bu durum, geniş bir bilgi deposunun içinde aslında aradığımız bilginin yok olmadığı sadece bizim onu bulamadığımız anlamına gelmektedir.²²⁸ Bu durumda önemli olan doğru geri çağırma ipuçlarının kullanılabilmesidir. Zaman zaman gereksinim duyduğumuz bir bilgiyi hatırlayamadığımız ve bu durumu “dilimin ucunda” diye tarif ettiğimiz olur. Bu durum “dilimin ucunda fenomeni” olarak adlandırılmaktadır. Özellikle stresli durumlarda veya ileri yaşlarda daha sık görülen dilimin ucunda fenomeni genel olarak herhangi bir bilgi arayışı esnasında ortaya çıkabilmektedir. Bu süreç içerisinde aranan bilgiye ses ya da anlam olarak benzer kelimeler zihne gelir ve anımsamayı zorlaştırır. Arama çabasını bıraktığımızda ise muhtemelen bir süre sonra istenilen bilgi kendiliğinden gelmektedir.²²⁹

Bir başka bellek türü de otobiyografik bellektir. İnsanların geçmişlerine ait yaşam olaylarının saklandığı, doğumdan şu ana kadar olan ki süreçte yaşamımızda gelişen anıların yer aldığı bellek otobiyografik bellek olarak adlandırılmaktadır.²³⁰ Bu anlamda epizodik belleği çağırırsa da otobiyografik bellek içerisinde epizodik bellek de anlamsal bellek de yer edinmektedir. Geçmişte önemli bir gün hatırlandığında o an

²²⁶ Morris, s. 256-257. ; Atkinson ve diğerleri, s.274-276. ; Goldstein , s. 304-318 ; Solso ve diğerleri, s. 221- 224.

²²⁷ Atkinson ve diğerleri, s. 275.

²²⁸ A.g.e., s. 276.

²²⁹ Morris, s. 259. ; Atkinson ve ark, s. 276. , R. Brown, McNeil. “The ‘Tip of the Tongue’ Phenomenon” , *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 1966, 5, p.325-337 . ; D. A, Norman ve D. C., Bobrow, *Active Memory Processes in Perception and Cognition*, (Ed. C. Cofer), *The Structure of Human Memory* içerisinde, Freeman, San Francisco 1976, ; akt. Morris, s. 259.

²³⁰ Goldstein, s. 355. ; David C. Rubin, “ A Bacis- Systems Approach to Autobiographical Memory” , *Current Directions in Psychological Science*, 2005, vol 14, p. 79-83 ; Morris, s. 267.

olayların (epizodik bellek) yanı sıra bu olaylarla ilgili anlamsal bağlantıların da (semantik bellek) hatırlanması söz konusudur.²³¹

Tablo 3. 2. Bir Bilgi İşleme Süreci Olarak Bellek

Sistem	Bilgiyi Kodlama Şekli	Depolamada Örgütlenme	Depolama Süresi	Bilgiyi Geri Getirme Şekli	Unutma Faktörleri
Duyusal Kayıt	Görsel ve işitsel kayıtlar	Yok	Bir dakikadan az sadece birkaç saniye	Kaydedilen bilgiyi yeniden oluşturma	Silinme veya maskeleyme
Kısa Süreli Bellek	Görsel ve fonolojik temsiller	Yok	Genellikle 15-20 saniye	Ezbere veya sürekli tekrar	Bozucu etki veya silinme
Uzun Süreli Bellek	Anlamın kavranması ve özümleyerek tekrar	Hiyerarşiler veya kategoriler gibi mantıksal çerçeveler	Belki yaşam boyu	Örgütlenmiş bilgiye bağlı geri getirme ipuçları	Geri getirmedeki başarısızlık veya bozucu etki

Kaynak: Morris, s. 268

3. 2. 2. 3. Flaş Anılar

Özellikle duygusal olarak yüklü ve önemli olayların üzerinde yıllar geçmesine rağmen tüm detayları ile canlı bir biçimde hatırlanabildiği görülmektedir.²³² Bu anılarla ilgili bellek türü *flaş bellektir*. “Üzerinden çok uzun zaman geçmiş olsa bile belli bir olay ve o olayla birlikte yer alan rastlantısal olaylara ilişkin canlı bellek”²³³ olarak tanımlanan flaş bellek, bellek araştırmaları açısından önemli konulardan biridir. Özellikle bellek duygu etkileşimi açısından ele alınan flaş bellek duyguların bellek üzerindeki etkiye dikkat

²³¹ Goldstein, s. 355. ; Rubin, p. 79-83. ; Morris, s. 267.

²³² Morris, s. 268. ; Atkinson ve ark, s. 283.

²³³ Morris, s. 268.

çekmektedir. Dünya tarihi açısından önemli bir olayın (bir terör saldırısı, bir suikast haberi yda bir kaza) gerçekleşmesi haberini aldığımız anı hatırlamaya çalıştığımızda bizim için önem arz eden bu olayı duyma anımızı tüm detayları ile hatırlayabildiğimizi fark ederiz. O anı saniye saniye anlatabildiğimizi, hatta olayın üzerinden uzun yıllar geçse de dün gibi hatırladığımızı ifade ettiğimiz olur.

Flaş anıların nasıl gerçekleştiğine dair önemli bir kuram Brown ve Kulik'in fotoğraf çekmeyle benzeşim kurduğu "şimdi bas" kuramıdır.²³⁴ Buna göre bireyler için şok etkisi yapan önemli bir olay meydana geldiğinde beyinde bir mekanizma devreye girerek bu anı kaydeder ve fotoğraf gibi bastırır.²³⁵ Bununla birlikte flaş bellek de diğer anılar gibi zaman geçtikçe unutulabilmekte, yeniden düzenlenebilmektedir. Pek çok çalışmada katılımcılar flaş anıları ayrıntılı bir şekilde anlatmasına karşın bu anlatımlarında bazı hataların olduğu gözlenmiştir. Olay üzerinden zaman geçtikçe olay hakkında duyduğumuz yeni bilgiler ve araya giren zaman bu anıların bozulmasına veya yeniden düzenlenmesine neden olarak anıların doğruluğunu azaltmakta ya da olaya hiç benzemez hale getirmektedir.²³⁶

3.3. BELLEKLE İLGİLİ KURAMLAR

3.3.1. Nörobiyolojik Açıklamalar

Bellek üzerine yapılan bilişsel nörobilim çalışmalar çeşitli yöntemle kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Bu yöntemler arasında havyan ya da insanlarda beyin hasarından sonra davranış incelemesi, beynin düşük elektrik akımları kullanmak suretiyle elektriksel olarak incelenmesi, beyin görüntüleme teknikleri (PET, MRI, EEG vb.), deney hayvanları ve nadir görülen bellek kusurlarını içeren patolojik durumların incelenmesi sayılabilir.²³⁷

Belleğin beyinde tek bir bölgede depolanmaktan çok, belleğin beyinde bir çok alana yayılmış olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte araştırmacılar spesifik bellek işlevlerinden sorumlu bazı beyin bölgelerinin olduğunu düşünmektedir.²³⁸ Örneğin, düşünme, problem çözme, hatırlama gibi bilişsel süreçlerde gerekli olduğu düşünülen

²³⁴R. Brown ve J. Kulik. "Flashbulb Memories", *Cognition*, 1977 5: s. 73-99.

²³⁵Morris, s. 269. ; Goldstein, s. 363-365 .

²³⁶Goldstein, s. 365- 371. , Morris, s. 269.

²³⁷Solso ve ark., s. 246-247 ; Goldstein, s. 53-54. ; Carlson, s. 116-142 ; Atkinson ve diğerleri, s. 266-267.

²³⁸Solso ve ark, s. 247. ; Morris, s. 274-275.

ve beynin dış yüzeyini kaplamakta olan *korteks* adlı bölüm, motor işlevler ve motor bellekten sorumlu olan beynin tabanında olan *beyincik* isimli yapı ve yeni bilgileri işleyerek bu bilgileri depolama amacıyla korteksteği ilgili bölümlere gönderen *hipokampus* isimli yapı bellekle ilişkili olduğu düşünölen beyin bölgelerindendir.²³⁹ Belleğin beyindeki bölgesini tespit etmek amacıyla yapılan ilk deneylerde beyinlerinin çeşitli bölümlerinin çıkarılmasıyla hatırlamanın durumu incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar beynin bir bölümünün çıkarılmasına rağmen hatırlamanın zayıflasa da sürdüğünü göstermektedir.²⁴⁰ Ayrıca klasik koşullama yoluyla gerçekleşen bazı öğrenmelerin depolandığı yer olarak *serebellum*,²⁴¹ çalışan belleğin işleyişinde (working memory) *prefrontal korteks*, *frontal lob*, *parietal lob* ve *beyincikteği* bazı bölgeler,²⁴² olgusal bilginin KSB'den USB'ye aktarılmasında *hipokampus*,²⁴³ araçsal koşullamada *bazal ganglia*²⁴⁴ hem epizodik hem de anlamsal açık bellek anılarının güçlendirilmesi ve yeniden kazanımında *hipokampal oluşum* ve *orta temporal lobdaki limbik korteks*, anlamsal belleğin depolanmasında anterolateral *temporal lobdaki neokorteks* ve epizodik bellek üzerinde de *hipokampus* ve *orta temporal korteks*²⁴⁵ önemli rol oynamaktadır. Ayrıca uzamsal mekânsal bellek üzerinde yapılan araştırmalar bu alanda beyin hasarı olan hastalar üzerinden ve taksi şoförleri üzerinden incelenmiştir. Bu bellek alanında orta temporal lobda, sağ para hipokampal beyin kıvrımlarında veya yalnız sağ yarım küredeki hasarlardan önemli ölçüde etkilendiği görölmüştür. Taksi şoförleri ile yapılan çalışmalarda da sağ hipokampal bölgede önemli etkinlik tespit edilmiş ve uzun süre bu işi yapan şoförlerin arka hipokampus hacminin görece daha büyük olduğu görölmüştür.²⁴⁶ Şekil 3.3.1'de bazı bellek türlerinde rol oynanan korteks bölgeleri gösterilmektedir.

²³⁹ Solso ve ark., s. 247.

²⁴⁰ Karl, Lashley. "In Search of the Engram." *Society of Experimental Biology Symposium*, 1950 4: 454–482. ; Morris, s. 274.

²⁴¹ David A. McCormick, Gregory A. Clark, David G. Lovand vd. , "Initial Localization of the Memory Trace for a Basic form of learning", *Proc.Natl. Acad.Sci.*1982, vol 79, p. 2731-2735.

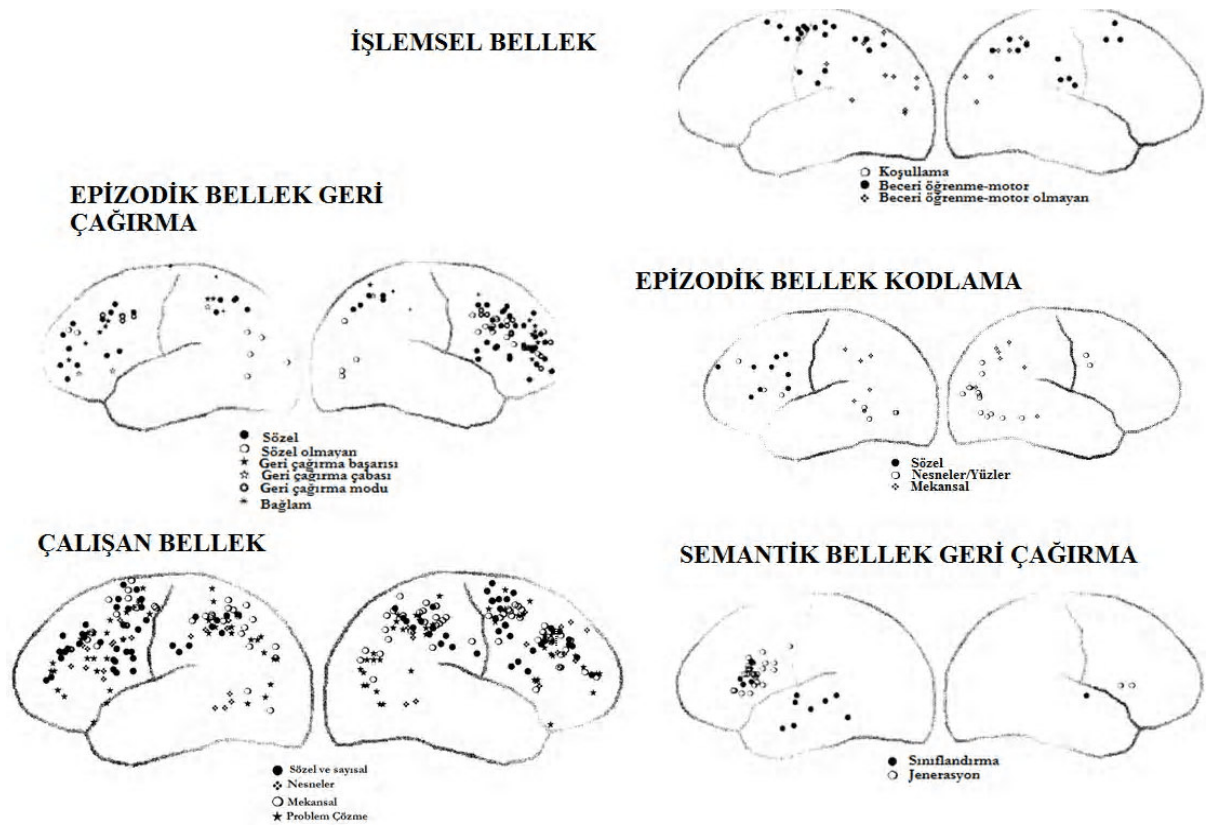
²⁴² Roberto Cabeza, Lars Nyberg, "Imaging Cognition II: An Empirical Review of 275 PET and FMRI Studies, *Journal of Cognitive Neuroscience*, 2000, 12-1, p. 1-47. ;Goldstein, s. 248- 252.

²⁴³ Morris, s. 275. ; Carlson, s. 359- 360, 363-365.

²⁴⁴ Carlson, s. 353-355.

²⁴⁵ A.g.e., s. 361-366.

²⁴⁶ Eleanor A. Maguire, Richard S. J. Frackowiuk, Christopher D. Frith, "Recalling Routes around London: Activation of the Right Hippocampus in Taxi Drivers", *The Journal of Neuroscience*, 1997, 17(18) :7103- 7110; Simona Luzzi, Eugenio Pucci, Paolo Di Bella vd., "Topographical Disorientation Consequent To Amnesia of Spatial Location in a Patient With Right Parahippocampal Damage", *Cortex*, 2000, 36, p. 427-434 ; Carlson, s. 366-367.

Şekil 3. 2. Çalışan bellekte rol oynayan korteks bölgeleri

Kaynak: Cabeza, R. & Nyberg, p. 1–47.

3.3.2. Waugh ve Norman'ın Bellek Modeli

Bellek modelleri açısından ilk görüşlerden birini ortaya atan Waugh ve Norman (1965) William James'in ikili (dualistik) bellek modeline paralel iki bellek sistemi öne sürmüştür. KSB ve USB ayrımını ifade eden bu ikili bellek sisteminde birincil (primary) bellek ikincil (secondary) bellekten bağımsız olarak var olan ve daha kısa süreli ve sınırlı bir kapasiteye sahip olan bellek olarak tanımlanmıştır.²⁴⁷

Waugh ve Norman'ın modelinde önemli bir nokta KSB'nin sınırlı kapasitesinin, yani KSB'de depolanan bilgilerin kısa bir süre sonra silinmesinin bilginin alınmasının ardından geçen zaman nedeni ile değil yeni bilginin eski bilgiyi yerinden etmesi ile meydana geldiğini ileri sürmeleridir. Modele göre yeni gelen bilgi KSB'de var olan bilgiyi iterek onun yerine geçmekte ve eski bilgi kaybolmaktadır.

²⁴⁷Solso ve ark., s. 254-255. ; Nancy C. Waugh ve Donald A. Norman, "Primary Memory", *Psychological Review*, 1965, vol. 72, p. 89-104.

Waugh ve Norman KSB’de bilginin zamanın etkisiyle silinmeyle mi yoksa yeni gelen bilginin öncekinin yerini almasıyla mı unutulduğunu araştırmak üzere bir araştırma gerçekleştirdi. Çalışma seçkisiz on altı rakamlık bir liste hazırlanarak gerçekleştirildi. Araştırmanın katılımcılarına saniyede bir veya dört rakam verildi. On altıncı rakam tekrarlanan bir rakamdı ve listenin üçüncü, beşinci, yedinci, dokuzuncu, onuncu, on birinci, on ikinci, on üçüncü veya on dördüncü sırasında olabilmekteydi. Yüksek frekanslı bir ses tonu eşliğinde verilen rakam, sonra gelen rakamı katılımcıların hatırlaması için bir ipucuydu. Katılımcılar saniyede bir defa veya saniyede dört defa verilmesi ile zamanın etkisinin olup olmadığı araştırılmaktadır. Eğer zamanın unutma üzerindeki etkisi söz konusu ise yavaş verilen rakamlarla hızlı verilen rakamlar arasında fark olması gerekmektedir. Araştırmacıları yaptığı çalışmalardan elde edilen bulgular farklı sürelerde verilen listelerde unutma açısından benzerlik söz konusudur. Bu da Waugh ve Norman’ın modelinin desteklendiği anlamına gelmektedir.²⁴⁸

3.3.3. Atkinson ve Shiffrin

Atkinson ve Shiffrin’in modeli Waugh ve Norman’ın ikili bellek yapısını doğrulamakla birlikte salt KSB ve USB’den oluşan bir yapıya yerine bu bellek sistemlerinin farklı alt sistemlerini de içeren daha kompleks bir bellek modelinden söz etmektedirler. Bu modelde bellek duyuşal depo, kısa süreli depo ve uzun süreli depo olmak üzere üç depodan oluşmaktadır.

Modelde *depo* kavramı bilginin tutulduğu yapı öğelerini, *bellek* ise saklanan verileri karşılamaktadır. Bilgi duyuşal işleme girerek çok kısa süre (yaklaşık bir saniye) fiziksel olarak duyuşal bellekte kaydedilir. Bir sonraki aşamaya geçemeyen bilgiler burada silinmektedir. Diğer bilgiler ise kısa süreli depoda (KSB) kalabilmekte veya kısa bir zaman sonra uzun süreli depoya aktarılabilir. Kısa süreli depo bilginin duyuşal kayıttan biraz daha uzun süreli olmakla birlikte (yaklaşık 15-20 saniye) silindiği veya hızlı bir şekilde kaybolduğu birimdir.²⁴⁹

²⁴⁸Waugh ve Norman, p. 89-104. ; Donald A. Norman, “Acquisition ad Retention in Short term Memory” , *Journal of Experimental Psychology*, 1966, vol. 72, no. 3. 369-381; Solso ve diğerleri., s. 254-255.

²⁴⁹Solso ve diğerleri., s. 256-258. ; R. M. Shiffrin ve R. C. Atkinson, “Storage And Retriéval Processes”, *Psychological Review*, 1969, vol. 76, no 2, p. 179-193. ; R. C. Atkinson ve R. M. Shiffrin, ., *Human Memory: A Proposed System And Its Control Processes*, (Ed. K. W. Spence ve J. T. Spence), *The Psychology of Learning and Motivation: Advances in Research and Theory*, Academic Press, New York 1968. ; Malkoç, s. 117-119.

3.3.4. Psikanalitik Yaklaşım

Psikanalitik yaklaşımın bellek, hatırlama ve bilinç ekseninde yorumlarına değinmeden önce Sigmund Freud'un (1856–1939) topografik modelini anlamak gerekmektedir. Freud bilinçliliği buzdağının görünen kısmı olarak tarif etmekte ve bu dağın suyun altında kalan daha geniş ve yerleşik bir yapı üzerinde olduğundan bahsetmektedir. O, ruhsal yapıyı bilinçlilik durumu açısından bilinç ötesi (unconscious), bilinçlilik (conscious) ve bilinç öncesi (pre-conscious) olmak üzere üçe ayırmıştır. Bilinç ötesi bireylerin farkında olmadıkları ve isteselerde bilince getiremeyecekleri düşünceleri, duyguları, arzuları, istekleri, dürtüleri ve deneyimleri kapsamaktadır. Yaşamın ilk yıllarından itibaren bu materyal bilinçdışında çeşitli biçimlerde depolanmıştır. Bu farkında olamayan bilgiler rüyalar, dil sürçmeler veya hipnoz yoluyla ortaya çıkabilmektedir. Bilinç ise bireyin farkında olduğu algıladığı tüm bilgi, duygu, düşünce ve yaşantıları içermektedir. Farkında olunan bu bilgiler kullanılabilir ve ifade edilebilir. Bilinç ötesine kıyasla daha dar bir alanı ifade etmektedir. Freud'a göre bilinç, motor etkinliği kontrol eden, iç ve dış uyaranları kaydeden bir "dikkat duyu organı" olarak işlev görmektedir. Bilinç öncesi kavramı ile de bireylerin farkında olmadığı ancak kolay bir çaba ile bilinç düzeyine getirebilecek türden bilgileri ifade etmektedir. Unutulan bir materyali benzer isim ve duyguların yardımıyla bilince getirmekte pek zorlanmayız zira bu düzeyde direnç çok fazla değildir.²⁵⁰

Freud'un kuramında önemli bir diğer nokta savunma mekanizmalarıdır. Ego'yu dolayısıyla bireyi acı veren veya kişilik algısını tehdit eden durumlara karşı geliştirilen baş etme yöntemleridir. Özellikle psikanalitik yaklaşımın bellekle ilgili görüşlerine önemli bir yere sahip olan savunma mekanizması bastırmadır (repression). Dayanılmaz, acı verici fikir, anı ve çatışmalar, iç güdüsel dürtüler istemsiz olarak kendiliğinden bilinç dışına itilerek ve bilinç düzeyine çıkması engellenerek unutulur.²⁵¹

Freud'un ardından analitik psikoloji görüşüyle Carl Gustave Jung (1875-1961) bilinçaltı, anı ve deneyimlerin saklanması ve unutma ile ilgili görüşlerini ortaya koymuştur. Bilinç Jung'da, kişinin yaşamının ilk yıllarından itibaren şekillenen

²⁵⁰İsmail, **Ersevîm**. *Freud ve Psikanalizin Temel İlkeleri*, Assos Yayınları, Ankara 2008, s. 180-194.; Engin **Geçtan**, *Psikanaliz ve Sonrası*, Metis Yayınları, İstanbul 2002, s. 25-27 ; Yavuz **Tuna**. *Kişilik*, (ed. Sezen Ünlü), Birey ve Davranış İçerisinde, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2013, http://eogrenme.anadolu.edu.tr/_layouts/eLrnPoint/AofElrnPortal/GetEbook.aspx?c=SOS106U&s=1, (E.T. 21.08.2013), s.69-70.

²⁵¹**Ersevîm** , s.210- 216. , 249-251. ; **Geçtan**, s. 69-75.

doğrudan farkında olduğu ve bildiği bir zihin parçası olarak tarif edilmektedir. Düşünme, hissetme, duyu ve sezgi olarak sıralanan zihinsel işlevlerin günlük yaşam içerisinde sürekli tekrarlanmasıyla bilinç alanı geliştirilebilir. O bilinçaltını *kişisel bilinçaltı (personal unconscious)* ve *kolektif bilinçaltı (collective unconscious)* olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Ona göre kişisel bilinçaltında anılar, dürtüler, bastırılmış ve ya unutulmuş duyu ve düşünceler, silik algılar ve deneyimler yer almaktadır. Kişisel bilinçaltındaki olaylar kolayca bilinç düzeyine getirilebilir dolayısıyla çok derin değildir. Burada depolanan yaşantılar rüyalarda ortaya çıkabildiğinden bu alan rüyaların oluşumunda da önemli bir role sahiptir. Onun özgün kavramı kolektif bilinçaltı ise birey tarafından bilinmeyen insanoğlunun tüm önceki nesiller boyunca gelen birikimsel deneyimlerini, ortak anılardan oluşan ortak düşünce ve davranış örüntülerini içermektedir. Jung, kolektif bilinçaltında yer alan bu kalıtsal eğilimler, zihinsel temsil ve düşünce biçimlerini “*arketip*” olarak isimlendirmektedir. Arketiplere örnek olarak insanların ortak sahip olduğu imgeleri karşılayan anne arketipi, Tanrı arketipi ya da kahramanlık arketipi örnek verilebilir.²⁵² Jung’a göre bellek, bilincin yönemesi ile ilgili olarak ruhsal iç uzamda yönelmeye yardımcı üç öğeden biri olarak “...anıların tümü ve önceden algılanıp depolanmış olayları yeniden üretme yetisi” olarak tanımlanmaktadır.²⁵³

Jung’un yaklaşımında bir diğer önemli alan çağrışım deneyleridir. Bu deneylerle kişiye bir kelime listesi okunur ve her bir kelimeye karşılık aklına ilk gelen kelimeyi söylemesi istenir. Bununla birlikte aradaki tepki süresi ile birlikte bazı fizyolojik ölçümler de (nefes alam, deri iletkenliği vb.) alınır. Tepki süresi diğer kelimelere göre uzadığında veya bu fizyolojik ölçümlerde bir anormallik olduğunda bu kelimenin çağrıştırdığı duygusal bir problemden şüphelenilmektedir. Bu deneyler bilinçaltında bastırılan kelimelerin kişinin yaşantısını etkileyen problemlerle bağlantısını ortaya çıkardığı söylenebilir.²⁵⁴

Psikanalitik yaklaşımdan doğan bir diğer ekol ise Alfred Adler’in (1870–1937) bireysel psikoloji yaklaşımıdır. Freud ve Jung kadar bilinçaltının üzerinde durmasa da Adler için ilk çocukluk yaşantıları ve belleğin rolü kişilik gelişiminde önemlidir. Adler’e göre

²⁵² **chultz ve Schultz**, 2002 s. 561- 565, **Tuna**, s. 73. ; Carl Gustav **Jung**, *İnsan Ruhuna Yöneliş*, Say Yayınları, İstanbul, 2004, s.12. ; **Geçtan**, s.161-171.

²⁵³ **Jung**, s.97.

²⁵⁴ **Schultz ve Schultz**, 2002, s. 566. ; **Jung**, s.107-140.

bellek, izlenimlerin ve duyuların toplandıkları bir alandan öte dinamik ve hayat stili ile uyumlu bir yapıdır. Adler belleği sindirim sistemine benzeterek gerektiğinde izlenimleri kaybedebilen ya da hayat tarzına uyumlu hale getirebilen bir yapı olarak görmekte; bir depodan çok aktif bir sitem olarak ele almaktadır.²⁵⁵

3.4. BERGSON'UN BELLEK ANLAYIŞININ ÇAĞDAŞ PSİKOLOJİDEKİ YERİ

Çağdaş psikolojide belleğin semantik bellek, epizodik bellek, otobiyografik bellek kısa süreli bellek, uzun süreli bellek ifade edilebilir, ifade edilemez bellek, örtük bellek ve ya açık bellek gibi ayrımların olduğundan bahsetmiştik. Bergson'un bellek anlayışına baktığımızda da beden belleği ve bağımsız bellek olarak genel bir ayrımın yapıldığı görülmektedir. Birbirleriyle benzerlikleri bulunan ama tamamıyla eşleştirilemeyecek bu bellek çeşitlerinin yer yer Bergson belleğini anımsattığı, bazen de taban tabana zıt olduğu fikri vermektedir. Bu nedenle psikolojideki bellek yaklaşımıyla Bergson yaklaşımı arasındaki benzerlikler ve tezatlıklar üzerinden karşılaştırma yapılacaktır.

Öncelikle tezatlıklar üzerinden gidecek olursak en başta iki yaklaşımın belleğe baktıkları noktanın farklı olduğu söylenebilir. Günümüz psikoloji camiasında belleğin de içinde bulunduğu birçok zihinsel süreç veya özelliğin paralelizm anlayışı içerisinde beynin içine hapsediğini görürüz. Bergsona baktığımızda ise zihin olaylarını, belleği, düşünceyi beyin hücrelerine hapseden görüşe karşı çıkar. Belleğin – bağımsız belleğin-beyinden bağımsız bir gerçeklik alanı mevcuttur. Anılar beyinde olmadığı için beyin lezyonları ile kaybolamaz. Lezyonun bellekle ilişkili olarak etkilemiş olabileceği tek şey bağımsız anıları harekete geçirecek devindirici mekanizmanın sekteye uğramasıdır. Kısaca söyleyebiliriz ki çağdaş psikolojide bellek beyne bağlı bir yapıyken, Bergson'da beyni aşan, bağımsız bir varlık alanı bulunan bir yapıdır. Belleğe ilişkin yapılan günümüz çalışmalarına bakacak olursak belleğin nöral temelleri araştırmalarının temel varsayım olduğunu görebiliriz. Birazdan vereceğimiz örneklerle de görüleceği üzere söz konusu temel varsayımı sınamak amacıyla çıkılmış olan yolda yer yer varsayımı doğrulamayacak sonuçlara ulaşılmış, yine de varsayımdan vazgeçilmeyip sonuçlar temel varsayımla birleştirilmeye çalışılmıştır.

²⁵⁵Schultz ve Schultz, 2002, s.568-576. ; Alfred Adler, *Bireysel Psikoloji*, Hayat Yayınevi, İstanbul 1999, s. 99-103.

Sinir cerrahı olan Karl Pribram'ın 1969 da Scientific Amerikan dergisinde yayınladığı makale çalışmalarının özeti niteliğindedir. Bu makale hatıraların beyindeki konumlarının anlaşılması ile ilgiliydi. Buna göre beyin hasarlara karşı oldukça dirençli bir yapıya sahiptir. Beyinden alınan parçalar davranışlar üzerinde ciddi bir etki oluşturmamıştır. Sadece carpus kallosum yapısını tamamen alındığı ayırık beyin çalışmalarında sağlıklı beyin ile hasarlı beyin arasında fark edilebilir değişimler bulunmaktadır. Araştırmacılar bu durumu beyinin büyük bir rezervinin kullanılmadığı, bilginin beyinde depolanması sürecinin paylaşımlı olması olarak yorumlanmıştır.²⁵⁶

Pribram algıladığımız nesnelere ya da bellek izlerini beynimizin dışındaymış gibi algılamamıza neden olan şey hologram metaforunun açıkladığını düşünmektedir. Holograma göre “yeniden oluşturulan imgeler depolama ortamının *dışındaki* bir yere yansıtılır; holograma bakan kişi imgeyi ya holograf levhasının önünde ya da arkasında görür. Nöronal hologramda, benzer bir yansıtma (...) biçimi görülür.”²⁵⁷Hologramı desteklemek için önemli bir yaklaşım olan anıların beyne paylaştırılarak depolandığı anlayışıdır. Bu konuda verilen örneklerden biri Lashley çalışmalarıdır. Lashley labirentten çıkmayı öğrenmiş olan farelerin beyinlerinden parça çıkarmıştır. İyileştikten sonra fareler aynı labirente koyulduğunda farelerin yaşadığı güçlük kortekslerinden alınan parçanın miktarıyla doğru orantılıdır. Ama hasarlı bölgelerle bir ilgisi olmadığı saptanmıştır. Beynin çıkarıldığı bölgenin neresi olduğunun bir önemi yoktur; çünkü fareler ameliyat öncesi bilgilerine ulaşılabilir.²⁵⁸

Anıların beyne dağıldığı fikrini veren Lashley'in yanında Penfield de anıların beyindeki konumlarına ilişkin çalışmalar yapmıştır. Sinir cerrahı olan Penfield lokal anestezi yoluyla hastalarının ameliyat sırasında uyanık kalmalarını sağlamıştır. Ameliyat sırasında beyindeki bölgeleri uyarıp hastaların ne hissettiklerini söylemelerini istemiştir. Hipokampus uyarıldığında hastalar epizodik belleğe ait bazı anılarını net bir biçimde söyleyebilmişlerdir. Bu çalışmalar da anıların beyinde son derece küçük nöronal temellerini işaret etmektedir. Lashley'in beyinin birden fazla alanını ilgilendiren anı yaklaşımının yanında çelişkili görünen bu sonuçlar hologram metaforuyla açıklanarak çelişki giderilmeye çalışılmıştır. Buna göre “Hatıra izlerinin girişim örüntüleri şeklinde beyinin çeşitli bölümlerine dağılımı nedeniyle, beyinin bir parçasının uyarılmasıyla

²⁵⁶ Draaisma, s. 226-227.

²⁵⁷ A.g.e., s.229-230.

²⁵⁸ A. g. e., s.230.

bütün bir imge harekete geçirilebilir (Penfield), buna karşılık izlerin bir bölümünün çıkarılması bütün bir imgeyi yeniden oluşturma yeteneğini etkilemez (Lashley).”²⁵⁹

Bellek kaybı olanlar genel olarak öğrendikleri şeyi değil, onu öğrendiğini unuturlar. Korsakoff alkol nedeniyle ciddi bellek kaybı yaşayan hastaların hatırladıklarını bilmeseler de anılarını hatırladığından bahsetmektedir. Yapılan çalışmalarla bellek kaybı yaşayan hastaların motor ve algı becerileri bellek problemi olmayan insanlarla aynı derecede iyi olduğunu göstermektedir.²⁶⁰ Konuya Bergson açısından bakacak olursak bağımsız belleğin kazandırdıkları korunurken, onu kazandığını unutma yani tekrarlayan belleğin bağımsız bellekle teması hasara uğramaktadır.

Hering’e göre insan belleği deneyimin değiştirdiği nöral ağlarla ilgilidir. Bu şekilde değişime uğrayan nöral ağlar içerisinde deneyimle birlikte örüntü tanımayı kolaylaştıran süreçler bulunmaktadır. Ve bellek nöral ağları barındıran beynin bir özelliğidir. Nöral ağlarla ilgili olarak dereceli işlev yitimi önemlidir. Bu özellik ağların müdahalelere karşı duyarlı olmadığı ifade eder. Buna göre bozulmanın derecesinin örüntü tanımaya etkisi çok azdır.²⁶¹ James psikolojinin ilkeleri adlı kitabının son bölümünde “hatırlama sürecine eşlik eden metafizik”i²⁶² tartışmaktadır. O’na göre belleği anlamada atılacak önemli bir adımdır. Belleği nöral ağlara indirgemek, anıları ise bu ağların içine hapsetmek James’in tartıştığı bu metafiziğin – henüz- yanından bile geçmemektedir.

Beyinde insan yüzlerini tanımaktan sorumlu olduğu düşünülen fuziform yüz alanı adında bir alan tanımlanmıştır. Temporal lob ve parietal lobun kesiştiği bölgede bulunan alan nesne resimlerinde değil sadece insan yüzlerinde aktif hale gelmektedir. Bu durum beyinde anıların belli bölgelerde bulunduğu tezin lehine gibi görünmektedir. Bununla birlikte belli bir alana fazlaca ilgi duyan insanlarda, söz konusu alanla ilgili bir resim gördüklerinde yine fuziform bölgesinin aktif olduğu gözlenmiştir. Bir başka örnek de gerçek bir oyuna ait olduğunda taş dizilimlerini çok kısa süre içerisinde tanıyan ve hatırlayan dünya satranç şampiyonu Susan Polgar ile ilgilidir. Taş dizilimleri mutlaka gerçek bir oyuna ait olmalıdır. Aksi takdirde şampiyonun taş dizimi hafızası normal insanlardan farklı olmamaktadır. Verdiğimiz bu son iki örnek ise fuziform alanının sadece insan yüzü tanımayla ilgili değil, sanki son derece gelişmiş görsel uyaranlarla

²⁵⁹ Draaisma, s. 231.

²⁶⁰ A.g.e. s. 259-261.

²⁶¹ A.g.e., s. 255- 256.

²⁶² A. g. e. , s. 273.

ilgili, dolayısıyla görsel sistemle ilgili olabileceği tartışmalarını da beraberinde getirmektedir.²⁶³ Bilim dünyasında son derece ilginç karşılanan hareket körlüğü vakalarının yine beynin iki hemisferinde bulunan MT alanının hasara uğramasıyla ortaya çıktığı düşünülmektedir.²⁶⁴

Bergson devindirici bellek ile dinamik belleğin psikologlarca karıştırıldığını düşünmektedir.²⁶⁵ Bergson'un devindirici bellekteki bilgilerin zamanın dışına çıkması özelliğinden gidecek olursak, devindirici belleğin çağdaş psikolojide işlemsel bellek ve semantik bellek gibi bellek türlerine karşılık geldiği söylenebilir. Bağımsız bellek ise kişisel olayları barındıran, dolayısıyla bir zamanı olan epizodik ve otobiyografik belleğe karşılık gelmektedir. Bu durumda Bergson'un epizodik bellek ve otobiyografik belleğin diğer bellek türleri gibi ele alınmasına karşı çıktığını söyleyebiliriz. Semantik ve işlemsel belleklerin hasara uğraması beden belleğindeki devindirici mekanizmalarda oluşan lezyona bağlı olabilir. İşlev yitimine neden olan bu lezyonların etkileri ise devindirici mekanizmanın tekrar oluşturulmasıyla düzelebilir.

Bergson'nun bellek yaklaşımı günümüz belleğe bakış açısını pek etkilememiş görünmektedir. William James tarafından Kopernikvari bir yenilik getirdiği düşüncesiyle övgüyle yaklaşılana²⁶⁶ Bergson ve bellek anlayışı psikoloji camiasında kanaatimizce hak ettiği yeri almamış, en azından üzerine yeterince tartışılmamıştır. Ülkemizde de Bergson bellek anlayışı yeni yeni ele alınmaktadır. Başar ve Güntekin'in "Bergson's Intuition and Memory in View of NeuroQuantology"²⁶⁷ isimli makalesi Bergson'un bellek anlayışı ile ilgili olabilecek sayılı makalelerdendir. Bu makalede Bergson'da epizodik ve otobiyografik belleğin bağımsız bellekle ilişkilendirilmesi olmasa da, epizodik bellek – psikolojide ele alınan haliyle- ve süre, sezgi arasındaki ilişki ele alınmıştır.

Haldane "anlam ve amaçlılıktaki felsefi sorun, şeylerde bu özelliklerin nasıl bu kadar fazla bulunduğunu açıklama sorunu değildir, *bir kere* bunlara nasıl sahip olabildikleri sorununu açıklama sorunudur." demektedir.²⁶⁸ Ama hala bilinçli olmak veya

²⁶³ Tefik Alıcı, *Gerçek Bir Yanılsama Biliş*, Metis Yayınları, İstanbul 2013, s. 124-125.

²⁶⁴ A. g. e., s. 90.

²⁶⁵ Bergson, *Madde ve Bellek*, s.62.

²⁶⁶ Gündoğan, s. 24.

²⁶⁷ Erol Başar, Bahar Güntekin. "Bergson's Intuition and Memory in Wiev of NeuroQuantology", *NeuroQuantology*, 2009, vol 7, p 602-608

²⁶⁸ Draisma, s. 293.

uyaranların beyinde nasıl bilinçli hale geldiği sorusu cevaplanamamıştır. Psikolojide bilinçte imgelerin yeniden oluşması homunculus tartışmasına neden olmaktadır. Bilinci farkında olma durumu veya gözlemci olma ile açıkladığımızda beyin gibi bir et parçasının öznel deneyime, bilince nasıl yol açtığı sorusu hep var olacaktır.²⁶⁹ Bilinç sorununu çözmek için bilince farklı bir görev atfeden yaklaşımlar ön plana çıkmalıdır. 1980 yılında Marcel'ın bilinç üzerine söyledikleri ve Bergson'nun bilince yaklaşımı bu nedenle önemlidir. Marcel 1980 tarihinde yaptığı araştırmasında bir sözcük algılandığında muhtemel tüm anlamlarının aktive olduğunu ve bilincin sürece dahil olması ile olası seçeneklerden ortama uygun olanının gerçekleştiğini söylemiştir.²⁷⁰ Marcel'dan yıllar önce de Bergson bilince benzer bir rol biçmiştir. Bergson'da bilincin mevcut edime yarayan eylemin ortaya çıkmasını sağlaması ile Marcel'ın olası seçeneklerden ortama uygun olanın gerçekleşmesi benzemektedir. Belki de bilinci nöral yapıda arama fikri çok da işlevsel değildir. Hatta kanaatimce bilincin bir yapıda, belli bir yerde, mekânda aranması fikri tartışılmalıdır.

Çağdaş psikolojide duyguların şiddetini anlamak için kullanılan yöntem Bergson tarafından eleştirilmektedir. Bergson'un beynin anlaşılması için yönelttiği eleştiriler günümüzde öznel deneyim tartışmaları için katkı sağlayabilir. Öznel deneyim gibi bir sürecin bilimin kullandığı analiz yöntemleri ile araştırmak öznel deneyimin reddine, bir tür mekanik bir insan anlayışına neden olmaktadır. Bilimsel olarak bazı veriler öznel deneyimi imkânsızlığını açık bir biçimde gösterdiğini iddia etmektedir. Buna rağmen herhangi bir bilimsel yaklaşım yanlışlığı gösterildikten sonra vazgeçebildiğimiz gibi öznel deneyimin varlığından vazgeçememizin nedeni üzerinde düşünülmesi gereken bir noktadır.²⁷¹ Bilinç konusunda deneyin ve bilim adamlarının söyledikleri karşısında deneyimlerimizin olduğu bilinç kadar dikkat çekici olmasa da – böyle söylememizin nedeni belleğin daha önemsiz olması değil, öznel deneyimi yanılsama olarak gören, dolayısıyla da insanın özgürlüğü reddeden görüşe katılmayanların, bellek söz konusu olduğunda anıların beyindeki yerlerini savunan görüşte yer almaları, en azından çok çabuk ikna olmalarıdır- bellek de aslında aynı konumdadır. Maddesel olmayan bir yapının beyindeki konumlarının tartışılması da bilinçle benzer bir durum oluşturmaktadır.

²⁶⁹ **Draaisma**, s. 281-282.

²⁷⁰ **Alıcı**, s. 135.

²⁷¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. John, **Searle**. *Akıllar, Beyinler ve Bilim* (çev. Kemal Bek), Say Yayınları, İstanbul 2005, s.111-126.

Son olarak psikolojinin tezlerini desteklemek için kullandığı tekniğe, beyin görüntüleme aletlerine ilişkin birkaç cümle söylemek gerekecektir. Eğer tezimizi dayandırdığımız yöntem ya da tekniğimiz sağlıklı bilgi sunamıyorsa, bize sağladığı bilginin güvenilirliği de ciddi anlamda sorgulanması gerekir. Gerek belleğin beyin içindeki konumu, gerekse bilincin nöral temelleri ile ilgili çıkarımlar beyin görüntüleme tekniklerine dayandırılmaktadır. Son derece gelişmiş olsalar da bu yöntemler eleştiri almaktadır. Biz bir fonksiyonu gerçekleştirirken beynin neresinde aktivasyon olduğu anlaşılmaya çalışılır. Beyin görüntüleme tekniklerinde kullanılan bu yöntem bize çok da sağlıklı bilgi vermeyebilir. Çünkü belli bir alanın aktivasyonu, beyinde o sırada başka alanlarda aktivasyon görülmeceği veya aktivasyon görülse bile söz konusu aktivasyonun işlev için gerekli olmadığı sonucu çıkarılamaz. Başka bir deyişle belli bir fonksiyonu yerine getirirken belli bir alan daha fazla aktive olabilir; ancak bu beyindeki diğer aktivasyonların fonksiyonu yerine getirmede etkili olmadığı anlamına gelmemektedir. Dahası görüntüleme teknikleri yanlış yorumlamaya açık haldedir. Bu teknikler yorumlama ciddi bir eğitim gerekmektedir. Bu eğitimden sonra bile yorumlama konusunda pek çok muğlâklığın olduğu düşünülmektedir. Özellikle frontal lob yani bilinç ve yönetici işlevlerden sorumlu olduğu düşünülen lob üzerine yorumlar bu yüzden şüphe uyandırmaktadır. Örneğin "... renk algısı sırasında frontal lobda gözlenen aktivasyon, renk algısının oluşum sürecinin bir parçası mıdır, yoksa yukarıda söylediğimiz gibi renk algısı deneyimi oluştuktan sonra, bu deneyimin yönetici işlevler tarafından işlendiği anlamına mı gelmektedir?"²⁷² Frontal lobun yüksek bilişsel işlevlerde önemli olmasına karşın, frontal lob hasarının ağır olduğu durumlarda bile ağır bilişsel bozuklukların ortaya çıkmaması manidardır.²⁷³ Bütün bu bilgi ve eleştiriler Bergson'un bellek önerisiyle birleştiğinde beyin görüntüleme tekniklerine ve sağladığı bilgilere eleştirel yaklaşmamıza neden olmaktadır.

²⁷² **Alıcı**, s. 182.

²⁷³ **Alıcı**, s. 182., Ron **Burnett**. *İmgeler Nasıl Düşünüür*, Metis Yayınları, İstanbul 2007, s.89. ; Sevtap **Cinan**. "Bilişsel Nöropsikoloji: Kuramsal Yaklaşımlar ve Yöntem Sorunu", *Türk Psikoloji Yazıları*, 2005, 8(16), p 37-54; Nurpek Erberk **Özen**, Murat **Rezaki** . "Prefrontal Korteks: Bellek İşlevi ve Bunama İle İlişkisi", *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2007, 18(3), p. 262-269.

SONUÇ

Günümüz bellek yaklaşımlarına bakıldığında belleğe, beyne ilişkin çok fazla bilgi edinildiğini görmekteyiz. Ancak bellek hâlâ gizemini korumaktadır. Hatta belleğin, beynin açıklandıkça daha karmaşık bir hâle geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Belki de açıklandıkça karmaşıklaşan beyin, bellek, düşünme gibi gerçeklere çok farklı bir perspektiften bakmak gerekecektir. Bunun için ise belki de en başta beden –zihin ilişkisine nereden bakıldığına bir göz atmak ve sorgulamak gerekir. Zihinsel olayları beden, daha özel olarak beynin güdümüne sokan perspektif koşullarında bu sorgulama çok da mümkün görünmemektedir. Bu sorgulama için beden- zihin problemine farklı açıdan yaklaşan görüşleri tekrar tartışmak kanaatimizce faydalı olacaktır. Bu açıdan Bergson ve bellek anlayışı güzel bir çıkış noktası olacaktır.

Başta Bergson'un bellek anlayışının yer yer bedenle ilgili, yer yer ise tinle ilgili bir realite olarak, dolayısıyla düalist bir karakter sergilediğini söylemiştik. Bergson'un bellek anlayışını irdeledikçe düalite daha netlik kazanmıştır. Bergson'nun yaptığı bellek ayrımı düaliteyi gidermede önemlidir. Buna göre belleğin iki ayrı biçimi, devindirici bellek ve bağımsız bellek vardır. Lezyonla birlikte belleğin hasara uğramış gibi görünmesi, devindirici belleğin hasara uğramasından kaynaklanır. Söz konusu olan depolanmış anıların ortadan kalkması değil, anıyı hatırlatıcı mekanizmanın hasara uğramasıdır. Çünkü Bergson için beyin anıların depolandığı yer, yani depolamakla sorumlu bölge değildir. Beyin sadece ve sadece anıları hatırlatmaya yarar. Beyin işleyişi sağlayan bir mekanizmadır. Bu nedenle, bilim dünyasında kabul görmüş bilginin paylaşımlı olarak beyne dağıldığı görüşü de kanaatimce beynin depolamadan değil, hatırlatmadan sorumlu olduğu görüşüne daha yakındır. Bu durumda devindirici belleğin Bergson'da beyinle ilgili bir yapı olduğu söylenebilir. Bağımsız bellek olarak karşımıza çıkan diğer bellek türü, bağımsız bellek ise tinle ilişkili, tin alanına dahildir. Beyin içerisinde değildir.

Bergson'un bellek kavramı aslında felsefesine bir giriş niteliğindedir. Bergson zihin-beden düalitesinin neden olduğu problemleri bellek kavramıyla çözmektedir. Felsefesinde beyni aşan, zihin dünyasının varlığı bellek yoluyla ispatlanmaya çalışılır. Bergson zihin ve beden ayrımını yaparken, birbirlerinden ayrıldıkları noktaları değil, birbirleriyle etkileşime geçtikleri noktaya vurgu yapar. Bu nokta Bergson için bellektir. Bergson zihin-beden ayrımını zamana göre yaptığını ifade eder. Söz konusu ayrımı, mekânı esas alarak yapan görüşlere de Bergson, itiraz eder. Bu nedenle Bergson düalist yaklaşımlardan farklı bir yerde durmaktadır. Bununla birlikte bu ayrım bazı sıkıntıları da beraberinde getirmektedir. Bergson'un anı ve algı ayrımı önemlidir. O'nun felsefesinde saf algı maddeyle ilgiliyken, saf anı ise tinle ilgilidir. Madde âleminde geçerli olan, ölçülebilir zamanın en temel özelliği ard ardalığın, yan yanalığın olmasıdır. Ben'in kavradığı zaman olan sürede ise yan yanalık değil, bir anda kavrayış söz konusudur. Zihin-beden ayrımı zamana göre yapıldığında bedenün hüküm sürdüğü madde alanının, zihin alanının genişlemesi, seyrilmesi, yoğunluğunu kaybetmesiyle oluştuğu izlenimi edinilmektedir.²⁷⁴ Maddeye ait olan algı ve tin alanına ait olan anı da bu durumda aralarında yoğunluk farkı olan iki realiteye dönüşmektedirler. Oysa Bergson anının daha zayıf bir algı – ya da algının daha yoğun bir anı – olması fikrine karşı çıkmaktadır. Bu durum Bergson felsefesi açısından çelişki izlenimi vermektedir.

Bergson belleğinin farklı bir yaklaşım getireceğine inandığımız diğer bir alan da bilinçtir. Önceki bölümlerimizde Bergson'un konuya ilişkin düşünce ve eleştirilerini paylaşmıştık, burada tekrar onlara değinmeyeceğiz. Fakat burada şunu vurgulamak gerekir ki bilincin yanılısama olduğu ve özgürlüğümüzün, öznel deneyimlerimizin olmadığını savunan görüşlere karşın içsel sesimiz ya da deneyimlerimiz sayesinde bilinçten, özgürlükten vazgeçmememizin nedeninin tartışılması gerekir. Bergson'un bilinç yaklaşımı bu anlamda bize bir çerçeve olacak, bilinçten, özgürlükten vazgeçen bilimsel bulgu ve düşünürlerin düşmüş olabilecekleri hatalar konusunda bize eleştirel bilgiler sağlayacaktır.

Bilincin nöral temellerinin olup olmadığı hâlâ tartışılmaktadır. Günümüzde bilince, öznel deneyime sahip deneyimlerin belli bir anda belli bir yerde toplanarak bilinçli hale geldikleri varsayılır. Beyinde o sırada oluşan aktivasyonlar ise bilincin nöral temelleri

²⁷⁴ Daha fazla bilgi için bkz: Hakan, **Yücefer**, *Deleuze'un Bergsonculuğuna Giriş, Bergsonculuğun içerisinde*, Otonom Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 32-33.

şeklinde anılırlar. Fakat bu görüşte eleştirilmektedir. Özellikle Dennett'e göre uyarıların belli bir anda, belli bir yerde bilince ulaştığını söylemek anlamsızdır. Böyle bir şeyi belirlemek mümkün değildir. Ona göre öznel deneyimden bahsedilemez. Bilinç dediğimizde aslında bir şeyleri fark ettiğimiz bilincinde değil, fark ettiğimize karar verdiğimiz bilincindeyizdir. Öznel deneyimi reddeden Dennett da eleştirilmektedir. Acı çeken bir insanla çekmeyen arasındaki tek farkın birinin acının olduğunu, diğerinin ise acının olmadığını söylemesi değildir.²⁷⁵ Burada dikkatimizi çeken iki nokta var. Bunlardan birincisi Dennett'e yöneltilen eleştirinin deneysel bir bulgu üzerinden değil, yani öznel deneyimin, farkındalığın belli bir anda, belli bir nöral yapıda belirlenebilmesi değil, öznel deneyimden vazgeçememenin bir ifadesi olarak karşımıza çıkmasıdır. Başka bir deyişle Dennett'a yöneltilen eleştiriler de bilincin nöral temelini kesin varlığına dair bir tez ileri sürmüş değiller. İkinci nokta ise bilinci yanılısma olarak gören Dennett'in kendisinin bir yanılısamaya düşmüş olabileceği düşüncesidir. Eğer Dennett'in zihninde bilincin sadece nöral yapılarla mümkün olduğu düşüncesi varsa, nöral yapılarda bilinci göremediğinde bilinci de inkâr etmiş olabilir.

Bergson'un tanıma konusunda söylediği "tanımamızla oynarız, onu tasarlarız, sonra onu düşünürüz"²⁷⁶ ifadesi önemlidir. Bergson tanımayla ilgili olarak düşünmekten önce farklı işlemler geçirdiğini ifade eder. Bu ifade Libet'in ünlü bir deneyini anımsatmaktadır.²⁷⁷ Bu deneye göre insanların niyetli davranışlarına karar verdiği an beyindeki nöral hazırlıktan sonra gelmektedir. Bu bulgu bilim dünyasında hararetli tartışmalara neden olmuştur. Çünkü niyetlenmenin, karar vermenin beyindeki nöral hazırlıktan sonra gelmesi karar vererek yaptığımız her şeyin, irademizin, özgürlüğümüzün, öznel deneyimlerimizin aslında olmadığı anlamına gelmektedir. Bergson'un önce tasarlayıp, sonra düşünürüz ifadesi düşünmeden önce birtakım zihinsel işlemler olması açısından önemlidir. Libet deneyinde farkındalıktan önce gelen nöral hazırlıklar, belki de başlamış bir eylem olarak düşünmeden önce gelen zihinsel faaliyetlerin karşılığı olabilir. Şu halde benzer gözlemlerden yola çıkan araştırmacılardan biri (Libet) söz konusu gözlemden bilincin, öznel deneyimin olmadığı tartışmasını yaparken, diğeri (Bergson) aynı gözlemden bilincin, özgürlüğün varlığını gösterdiği yola giriş yapmaktadır.

²⁷⁵ **Alıcı**, s. 214-227.

²⁷⁶ **Bergson**, *Madde ve Bellek*, s.72.

²⁷⁷ Daha fazla bilgi için bkz : **Alıcı**, s.36-39.

Bergson'un bellek anlayışının katkı sağlayacağını düşündüğümüz diğer bir nokta da bazı nörolojik ve psikiyatrik rahatsızlıklarla ilgilidir. Tezimizin çıkış noktalarından biri de amnezi hastalardır. Amnezik hastalara Bergson gözlüğüyle baktığımızda hastalarda gerçekten anıların yok olmadığı, anıları edindiğini unuttuğu yani devindirici bellekle bağımsız belleğin irtibatının bozulduğunu anlayabiliriz. Eğer beceriler kaybolmuyorsa hastaların işlevsellik düzeyleri yükseltilebilir. Nitekim günümüzde bilim adamları tarafından benzer çalışmalar yapılmış ve başarıyla sonuçlanmıştır.

Katkı sağlayacağını düşündüğümüz bir diğer psikiyatrik rahatsızlık ise “dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu”dur. Bu rahatsızlık dürtüsellik, düşünmeden hareket etme, hareketlilik ve dikkat eksikliği ile karakterizedir. Bergson dengeli bir zihinsel yaşamın devindirici bellekle, bağımsız belleğin uyumlu çalışmasına bağlı olduğunu söylemiştir. Dürtüselligi bu açıdan ele alacak olursak bu insanlarda devindirici belleğin son derece gelişmiş olduğunu söyleyebiliriz. Düşünmeden alış-veriş yaparak gereksiz yerlere fazlaca para harcayan insanlar, tehlikeleri kestiremeyip başına ciddi sıkıntılar açanlar, dürtüsellik nedeniyle aile ve sosyal yaşamında ciddi problem yaşayan insanların devindirici mekanizmaların sekteye uğratılması sağlanabilir. Belleğin aynı şuur düzleminde geliştirilmesi için uygulanan teknikler ya da benzerleri dürtüselligi azaltmak için kullanılabilir ya da yenileri geliştirilebilir.

Son olarak Bergson'un akıl hastalıkları ile ilgili söyledikleri dikkat çekicidir. Bergson akıl hastalıklarını bağımsız belleğin insan zihnine düzenli müdahalesiyle oluştuğunu ve bu nedenle hastada sersemleme, gerçekliğin ayakların altından kayması hissinin oluştuğunu ifade etmektedir. Günümüzde akıl hastalıkları tanı kriterleri üzerinden tanımlanmaktadır. Bazı araştırmacılar tanı kriterleriyle hastalıkları anlama çabası eleştirmekte, hastalığın ne olduğunu hastalara sorarak, hissettikleri ve düşüncelerini alarak anlamaya çalışmak gerektiğini düşünmektedirler. Akıl hastalarının kendi anlatımıyla oluşturulan ve bu özelliği nedeniyle literatürde kendine özel bir yer edinen Bert Kaplan tarafından derlenmiş “Akıl Hastalarının İç Dünyası” adlı kitaptaki hastaların hislerini anlattıkları ifadeler ile Bergson'nun akıl hastalığına dair ifadeleri benzeşmektedir. Psikozu olan hastalardan birinin gerçek olmama hissini anlatabilmek için çok çabaladığını, bunu ancak bu histen aylar sonra yapabildiğini görmekteyiz.²⁷⁸ Bergson'un gerçekliğin ayakların altından kayıp gitmesi tabiri ile hastanın anlatmaya

²⁷⁸ Bert, **Kaplan**, *Akıl Hastalarının İç Dünyası*, Öteki Psikoloji, İstanbul, 2006, s.235.

çalıştığı gerçek olmama hissi birbirini anımsatmaktadır. Bu benzeşme ve günümüzde artık hastalığı anlamak için hastaların kendi ayrıntılı beyanlarının ön plana çıktığını göz önde bulundurursak Bergson'nun hastalığın nedenlerine dair söyledikleri önemli olmaktadır.

KAYNAKLAR

- Adler** , Alfred, *Bireysel Psikoloji*, Hayat Yayınevi , İstanbul 1999.
- Akarsu**, Bedia, *Çağdaş Felsefe*, İnkılap Yayınları, İstanbul 1994.
- Alıcı**, Tefvik, *Gerçek Bir Yanılsama Bilinç*, Metis Yayınları, İstanbul 2013.
- Altınörs**, Atakan, *Bergson ve Dil Anlayışı, Metafizığe Girişin İçerisinde*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2011.
- Atkinson**, R. C. ve **Shiffrin**, R. M., *Human Memory: A Proposed System And Its Control Processes*, (Ed. K. W. Spence ve J. T. Spence), *The Psychology of Learning and Motivation: Advances in Research and Theory*, Academic Press, New York 1968.
- Atkinson**, Rita L., **Atkinson**, Richard C., **Smith**, Edward E., **Bem**, Daryl J. Ve **Hoeksema**, Susan N., *Psikolojiye Giriş* (çev. Yavuz Alogan), Arkadaş Yayınları, Ankara 2002.
- Baddeley**, Alan D., *Working Memory*, Clarendon Press, Oxford 1986.
- Baddeley**, Alan D., *Essential of Human Memory*, Psychology Press, East Sussex 1999.
- Başar**, Erol ve **Güntekin**, Bahar, “Bergson’s Intuition and Memory in Wiev of NeuroQuantology, *NeuroQuantology*, 2009 7(4): 602-608.
- Bayraktar**, Levent, *Bergson’da Ruh-Beden İlişkisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.
- Bergson**, Henri, *Düşünce ve Devingen* (çev. Miraç Katırcıoğlu), Maarif Yayınları, İstanbul 1959.
- Bergson**, Henri, *Zihin Kudreti* (çev. Miraç Katırcıoğlu), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989.
- Bergson**, Henri, *Zihin Kudreti* (çev. Miraç Katırcıoğlu), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1959.
- Bergson**, Henri, *Yaratıcı Tekamül* (çev. Şekip Tunç), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1990.
- Bergson**, Henri, *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri* (çev. M. Şekip Tunç), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1990

- Bergson**, Henri, *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı* (çev. Mukadder Yakupoğlu), Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 2004.
- Bergson**, Henri, *Madde ve Bellek*, Dost Yayınları (çev. Işık Ergüden), Ankara 2007.
- Bergson**, Henri, *Metafiziğe Giriş* (çev. Atakan Altınörs), Paradigma Yayınları, İstanbul 2011.
- Bozkurt**, Nejat, *20. Yüzyıl Düşünce Akımları*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2003.
- Brown**, J., “Some Tests of the Decay Theory of Immediate Memory”, *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 1958 10: 12-21.
- Brown**, Roger ve **McNeill**, David, “The ‘Tip of the Tongue’ Phenomenon”, *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 1966 5: 325-337
- Brown**, R. ve **Kulik**, J., “Flashbulb Memories”, *Cognition*, 1977 5: 73-99.
- Burnett**, Ron, *İmgeler Nasıl Düşünür*(çev. Güçsal Pusar), Metis Yayınları, İstanbul 2007.
- Cabeza**, Roberto ve **Nyberg**, Lars, “Imaging Cognition II: An empirical review of 275 PET and fMRI studies”, *Journal of Cognitive Neuroscience*, 2000 12 (1), 1-47
- Carlson**, Neil N., *Fizyolojik Psikoloji , Davranışın Nörolojik Temelleri* (çev. ed. Muzaffer Şahin), Nobel Kitapevi, Ankara 2012.
- Cevizci**, Ahmet, *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul 2009.
- Cinan**, Sevtap, “Bilişsel Nöropsikoloji: Kuramsal Yaklaşımlar ve Yöntem Sorunu”, *Türk Psikoloji Yazıları*, 2005 8(16), 37-54.
- Conrad**, R. “Acoustic Confusions in Immediate Memory” *Brit. J. Psychol*, 1964 55: s. 75-84.
- Cowan**, Nelson, “The Magical Number 4 in Short Term- Memory: A Reconsideration of Mental Storage Capacity” , *Behavioral and Brain Sciences*, 2000 24: 87-185
- Deleuze**, Gilles, *Bergsonculuk* (çev. Hakan Yücefer), Otonom Yayınları, İstanbul 2010.
- Draaisma**, Douwe, *Bellek Metaforları Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi* (çev. Gürol Koca), Metis Yayınları, İstanbul 2007.

- Ersevım**, İsmail, *Freud ve Psikanalizin Temel İlkeleri*, Assos Yayınları, Ankara 2008.
- Geçtan**, Engin, *Psikanaliz ve Sonrası*, Metis Yayınları, İstanbul 2002.
- Goldstein**, E. Bruce, *Bilişsel Psikoloji* (çev. Okhan Gündüz), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2013.
- Gödelek**, Kamuran , *Zihin Felsefesi*, (Ed. Veli Urhan ve Serdar Uslu), , eogrenme.anadolu.edu.tr/eKitap/Fel306Updf, (E.T.: 21.08.2013).
- Gökalp**, Nurten, *Psikoloji Felsefesi*, Ebabil Yayınları, Ankara 2010.
- Gündoğan**, Ali Osman, *Bergson*, Say Yayınları, İstanbul 2010.
- Haber**, R. N., “Eidetic Images”, *Scientific American* 1969: 36-44.
- Jung**, Carl Gustav, *İnsan Ruhuna Yöneliş* (çev.Engin Büyükinal), Say Yayınları, İstanbul 2004.
- Karaman**, Yahya, *Lisan Bozuklukları*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2000.
- Kaplan**, Bert, *Akıl Hastalarının İç Dünyası* (çev. Bengi Güngör), Öteki Psikoloji, İstanbul 2006.
- Lashley**, Karl, "In Search of the Engram." *Society of Experimental Biology Symposium*, 1950 4: 454–482.
- Luck**, Steven J. ve **Vogel**, Edward K., “The capacity of visual working memory for features and conjunctions”, *Nature*, 1997 390: 279-281.
- Luzzi**, Simona, **Pucci**, Eugenio, Di **Bella**, Paolo ve **Piccirilli**, Massimo, “Topographical Disorientation Consequent To Amnesia of Spatial Location in a Patient With Right Parahippocampal Damage”, *Cortex*, 2000 36: 427-434.
- Maguire**, Eleanor A., **Frackowiuk**, Richard S. J., ve **Frith**, Christopher D., “Recalling Routes Around London: Activation of the Right Hippocampus in Taxi Drivers”, *The Journal of Neuroscience*, 1997 17 (18) :7103- 7110
- Malkoç**, G., *Bilişsel Psikoloji*, (ed. Zeynep Cemalcılar), Psikolojiye Giriş içerisinde, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2012,
- (http://eogrenme.anadolu.edu.tr/_layouts/eLrnPoint/AofElnPortal/GetEbook.aspx?c=P SI101U&s=1) (E.T. 21.08.2013)

- McCormick**, David A., **Clark**, Gregory A., **Lavond**, David G. ve **Thompson**, Richard F., “Initial Localization of the Memory Trace for a Basic Form of Learning”, *Proc.Natl. Acad.Sci.*, 1982 79: 2731-2735
- Morris**, Charles G., *Psikolojiyi Anlamak* (çev. ed. Belgin Ayvaşık ve Melike Sayıl), Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara 2002.
- Norman**, Donald A., “Acquisition ad Retention in Short-Term Memory” , *Journal of Experimental Psychology*, 1966 72 (3): 369-381.
- Norman**, D. A. ve **Bobrow**, D. C., *Active Memory Processes in Perception and Cognition*, (Ed. C. Cofer), *The Structure of Human Memory* içerisinde, Freeman, San Francisco 1976.
- Özen**, Nurper Erberk ve **Rezaki**, Murat, “Prefrontal Korteks: Bellek İşlevi ve Bunama İle İlişkisi”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2007 18(3): 262-269.
- Öztürk**, Kadriye, “Henri Bergson’da Süre” , Gazi Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.
- Peterson**, Lloyd R. ve **Peterson**, Margaret Jean, “Short-term Retention of Individual Verbal Items”, *Journal of Experimental Psychology*, 1959 58: 193-198.
- Rubin**, David C., “ A Bacis- Systems Approach to Autebiographical Memory” , *Current Directions in Psychological Science*, 2005 14(2): 79-83.
- Schacter**, Daniel L., *Belleğin İzinde* (çev. Eda Özgüt), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- Schacter**, Daniel L., ve **Tulving**, Endel, *Memory Systems*, The MIT Press, London 1994.
- Schweickert**, R., ve **Boruff**, B, “Short-term memory capacity: Magic Number or Magic Spell?”, *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, & Cognition*, 1986 12, 419-425.
- Searle**, John, *Akıllar, Beyinler ve Bilim* (çev. Kemal Bek), Say Yayınları, İstanbul 2005
- Shiffrin**, R. M. ve **Atkinson**, R. C., “Storage and Retrieval Processes In Long-Term Memory”, *Psychological Review*, 1969 76 (2): 179-193.

- Shiffrin**, R. M. ve **Cook**, J. R., “Short-term forgetting of item and order information”, *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 1978 17: 189-218
- Schultz**, Duane P. ve **Schultz**, Sydney Ellen, *Modern psikoloji tarihi* (çev.Yasemin Aslay), Kaknüs yayınları, İstanbul 2007.
- Simon**, Herbert, “How Big Is A Chunk?”, *Science*, 1974 165: 482-488.
- Solso**, Robert L., **Maclin**, M. Kimberly ve **Maclin**, Otto H., *Bilişsel Psikoloji* (çev. Ayşe Ayçiçeği-Dinn), Kitapevi Yayınları, İstanbul 2007.
- Sternberg**, Saul, “ High Speed Scanning in Human Memory” , *Science*, 1966 153: 652-654.
- Sternberg**, Saul, “Two operations in character recognition: Some Evidence from Reaction-time Measurements”, *Perception a Psychophysic*, 1967 2: 45-53
- Sternberg**, Saul, “Memory – Scanning: Mental Processes Revealed by Reaction – Time Experiments, *American Scientist*, 1969 57(4): 421-457.
- Tanrıdağ**, Oğuz, *Teoride ve Pratikte Davranış Nörolojisi*, Nobel Tıp Yayınları, İstanbul 1994.
- Topakkaya**, Arslan “Platon’dan Bergson’a Sezgi Kavramı”, *Felsefe Tartışmaları*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2007.
- Topakkaya**, Arslan, *Felsefe, Din ve Kültür’de Zaman*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Topçu**, Nurettin, *Bergson*, Dergah Yayınları, İstanbul 1998.
- Tulving**, Endel, *Episodic and Semantic Memory*, (Ed. Endel Tulving ve Wayne Donaldson), *Organization and Memory İçerisinde*, Academic Press, New York 1972.
- Tulving**, Endel, “How Many Memory Systems Are There?”, *American Psychologist*, 1985 40 (4):385-398.
- Tuna**, Yavuz, Kişilik, (ed. Sezen Ünlü), *Birey ve Davranış içerisinde*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2012,
- http://eogrenme.anadolu.edu.tr/_layouts/eLrnPoint/AofElrnPortal/GetEbook.aspx?c=SO S106U&s=1, (E.T. 21.08.2013)
- Tunç**, Mustafa Şekip, *Önsöz, Yaratıcı Tekamül’ün İçerisinde*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1986.

Waugh, Nancy C. ve **Norman**, Donald A., “Primary Memory” , *Psychological Review*, 1965 72 (2), 89-104

Wickens, Delos D.,”Encoding Categories of Words:An Emprical Approach to Meaning “, *Psychological Review*, 1970 77 (1): 1-15

Wickens, Delos D. ve **Engle**, Randall W., “Imagery and Abstractness in Short- term Memory” , *Journal of Experimental Psychology*, 1970 84(2): 268-272.

Yıldız, Dinçer, *Henri Bergson'un Felsefesi*, Bağlam Yayınları, Ankara 2006.

Yücefer, Hakan. *Deleuze'un Bergsonculuğuna Giriş, Bergsonculuğun içerisinde*, Otonom Yayıncılık, İstanbul 2006.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı- Soyadı : Ayşe Arslantürk

Uyruğu : Türkiye (TC)

Doğum Tarihi ve Yeri : 23.04.1988-Isparta

Medeni durumu : Evli

Tel : 0 506 285 9048

Email : ayse_mrcn@hotmail.com

Yazışma Adresi : Cami Kebir Mah. Lokman Hekim Cad. NO:3/19 Erkilet- Kocasinan /Kayseri

EĞİTİM

Lisans : Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi , Psikoloji Bölümü

Lise : Eğirdir Lisesi

İŞ DENEYİMLERİ

2011- Halen Sağlık Bakanlığında psikolog

YABANCI DİL

İngilizce

YAYINLAR

Nurettin Topçu'da Sorumluluk Kavramı, *Kutadgubilig*, sayı 22, s.381-390